VHUIMO HA MBINGANO YA TSHIREMA KHA SHANGO ḼINE ḽA KHOU SHANDUKA NGA MAANḌA HO SEDZA KHA VHAVENḌA ṄAMUSI.

NGA

MAGELEGEḌA NṰUWISENI JOYCE

YO ṄEKEDZWA TSHI TSHIPIḌA TSHA U SWIKELELA ṰHOḌEA DZA DIGIRII YA M.A. KHA SENTHARA YA M.E.R. MATHIVHA YA NYAMBO DZA AFRICA VHUTSILA NA MVELELE (KHETHEKANYO YA TSHIVENḌA) KHA YUNIVESITHI YA VENḌA

ṄWAHA: 2010

MUTHUSI: VHO-S.A. TSHITHUKHE

UNIVEN LIBRARY
Library Item : 20120724

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

MUANO

Nṋe **MAGELEGEDA NṬUWISENI JOYCE** ndi khou ana uri mushumo hoyu wa tsedzuluso wo ṋetshedzwa nga nṋe u itela u fusha ṭhoḓea ya digirii ya M.A kha Yunivesithi ya Venḓa. Mushumo uyu a u athu ṋetshedzwa kha iṅwe yunivesithi hu tshi itelwa u wana digiri. Hoyu ndi mushumo wanga nṋe muṋe

MAGELEGEDA NṬUWISENI JOYCE

.....

TSAINO

07-06-2011

DATUMU

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NDIVHUWO

Kha vhutshilo hu na dzinyimele dzine muthu a ita a tshi ṱangana nadzo a tshi khou ralo u filimba ndima ye a i thoma uri i swikelele na hune ya vuledza. Muthu a eṱhe a nga si zwi kone. Nṋe ndo zwi vhona zwauri nangoho munwe muthihi a u koni u ṱusa mathuthu. Ndi vhona zwi zwa vhuṱhogwa u livhisa dzindivhuwo dzanga kha havha vhathu.

A thi hangwi u isa dzindivhuwo dzanga kha Vho-SA Tshithukhe vhone mufari wa tshimebi tsha u tshaindela phulu ye ya vha i sa kokodzi vha ita uri ndima i vhonale. Munna wa vhuḓikumedzeli, wa vhulondo na u ṱhogomela. Mulisa a sa laṱedzi a sa fheli mbilu. Munna wa muhaga vhukuma a shumaho a sina thidza. Ngoho ndo kona u zwi vhona uri thuso yoṱhe ye vha vha vha tshi khou ṋekedza yone yo vha i ya u mphaṱha na u nṋea vhugala. Mishumo yavho a thi nga ḓo i hangwa. Ndi ḓo dzula ndi tshi i elelwa ngauri zwine nda vha zwone zwo vha hone nga vhone. Ndi ri zwavhuḓi na zwivhuya zwi vha tevhele maḓuvha oṱhe a vhutshilo havho.

Ndi dovha hafhu nda isa ndivhuwo dza nga kha mukalaha wanga Vho-Thinawanga Alex Magelegeḓa vhe vha ḓo nkonḓelela vha sa mpheleli mbilu musi ndi tshi tsa ndi tshi gonya kha lwendo lwa u ḓa Yunivesithi lwe lwa vha lu sa gumi. Ndo zwi vhona nangoho

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

zwauri muthu uri a wane tshithu u tea u tou takutshedza a tshi endela. Tsha kule tshi wanwa nga muhovhi.

A thi livhali vhananga, Tshilidzi, Langanani, Nthomeni, Thivhudzwi, Mukhoḓeni na Mulivhuweni khathihi na muḓuhulu wanga Munangi vhe kanzhi vha vha vho dzula vha tshi nga zwiivha muronzhe nga mulandu wa yone pfunzo. Ndi livhuwa khwaṱhisedzo dzaṋu ano ngo mphelela mbilu. No vha vha u ntikedza nga misi yoṱhe. Ṋamusi ndi vho nga luṱanga lu maḓini.

A thi hangwi Vho-Takalani Mulalo vhe vha lusa nga nungo dzavho dzoṱhe vha nkonḓelela vha sa fheli mbilu vha tshi itela uri mushumo uyu u vhonale u wavhuḓi. Vho beba tshi no aluwa. Ndo vha tshixele ndi sa koni u amba, na u swenda zwino ndi vho tshimbila. Ndi ri zwoṱhe zwi vha nakele.

Arali nda sa livhuwa Vho-Ṋetshisaulu Nthambeleni vha Yunivesithi ya Venḓa ndi ḓo vha ndi sa tsha ḓivha zwine nda ita. Mushumo wavho wa ṱhuṱhuwedzo wo vha u nwelelaho nḓevheni dzo roredzwaho. Ndi ri na zwino a vha ntshileli.

Ndi vhona zwo tea u livhuwa vhafumakadzi, vhanna, vhakalaha na vhakegulu vha Tshaulu naho ndi songo vha bula nga madzina vha vha ndeme. Thikhedzo yavho ndo i

© University of Venda

vhona. Afha-ha ndo kona u zwi vhona uri muthu ndi muthu nga muṅwe. Ṋamusi ḓuvha ḽo nṱavhela, ndi vho ora masana aḽo.

Ndi a livhuwa.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

MANWELEDZO

Iyi ndi tsenguluso yo livhiswaho kha vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽine ḽa khou shanduka nga maanḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṅamusi nga maanḓa ho sedzwa zwiteńwa zwi tevhelaho: Ṱhalutshedzo dza mbingano na tshaka dzadzo, tshiimo tsha mbingano ya kale, tshiimo tsha mbingano ya ṅamusi na zwine zwa nga itwa u khwinifhadza vhuimo ha mbingano ṅamusi.

U bva murahu hangei tsikoni mbingano yo vha i tshi vhonala i ya ndeme nahone i tshi vha i ṱhonifheaho ngauri na vhathu vha hone vho vha vha tshi sumbedza ṱhonifho, na u tenda u laiwa. Ṅamusi a zwo ngo tsha ralo mbingano yo no ima nga milenzhe a hu tandwi lu no fukwa vho laṱa maitele a kale. Ṅamusi hu na masiandaitwa a re hone nga u sa tevhedzela maitele a mbingano dza vha kale.

Kha ndima ya u thoma ndi hune ya vha yo angaredza mvulatswinga ya iyi tsenguluso. Henefha ndi hune ha khou senguluswa tsenguluso na ndivho ya iyi ṱhoho. Henefha ndi hune ha ḓo sumbedzwa tshikoupu tsha tsenguluso, ṱhalutshedzo dza maipfi, ndeme ya tsenguluso na ngona dzine dza ḓo shumiswa dzo ṱanḓavhudzwa-vho henefha.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndima ya vhuvhili i vha i tshi khou ṱalutshedza uri mbingano ndi mini u ya nga ha vhathu vho fhambanaho vhane vha vha vha tshi khou ṱandavhudza mbingano. Henefha ha hu dovha ha sumbedzwa na tshaka dza mbingano u ya nga u fhambana hadzo saizwi mbingano dzo ya nga u fhambana.

Ndima hei i ḓo sumbedza uri mbingano ndi lufuno lune vhathu vhavhili vha mbeu dzi sa fani vha ambisana vha fhedza nga u malana na zwauri mbingano hedzi dzo ya nga tshaka dzadzo dziṅwe dzadzo ndi hedzi: U malana ha mbeu nthihi, mbingano ya u mala musadzi muthihi, mbingano ya u mala vhasadzi vhanzhi na dziṅwe-vho.

Kha ndima ya vhuraru i sumbedza ṱhaṋḓavhudzo ya tshiimo tsha mbingano ya vhakale uri yone yo vha yo ima nga nḓila ḓe sa izwi shango ḽa ṋamusi ḽo shanduka. Hu na milayo ye vhakale vha vha vha tshi i tevhedza zwenezwo wo mbo ita uri mbingano dzavho dzi lalame.

Ndima ya vhuṋa i angaredza ṱhaṋḓavhudzo ya tsenguluso ya mawanwa a tshiimo tsha mbingano ṋamusi. Hu lavheleswa na zwiitisi zwine zwa khou itisa uri mbingano ivhe zwine ya vha zwone ṋamusi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndima ya vhuṱanu i vha i tshi khou sedzesa zwine zwa nga itwa u khwinifhadza vhuimo ha mbingano ṋamusi khathihi na mvalatswinga hune ha itwa makumedzwa a mawanwa a tsenguluso na zwine musengulusi a zwi themendela.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ABSTRACT

This is a research based on the state of Vhavenḓa Customary way of Marriage in the changing world especially when looking at the following:

- Interpretation of marriages and their types;
- The state of the old way of marriage
- The state of marriage today and ways to improve it.

Originally, marriage was so valuable and well respected because people involved in marriage allowed themselves to be advised. Today it is not the case, marriage is undergoing problems. Married couples are fighting against each other because they have thrown away their culture. Now people are experiencing negative consequences of not following what was done in the past.

The first part introduces the scope of this investigation. Here we focus on the purpose of this topic, the scope, the interpretation or explanation of words, and the importance of the investigation.

The second part explains marriage according to different authors and cultures.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

During the discussion a point will be made that marriage is between two different sexes who love each other who end up by marrying each other and becoming husband and wife. Marriage should be between the opposite sex: male and female. However attention will also focus on the fact that there are several different marriages that people can go through, nowadays. Such marriages are: -

- marriages between people of the same sex. In this situation a man marries another man or a woman marries another woman. This kind of marriage did not exit before.
- in community of property – this is a kind of marriage whereby a husband and his wife share their property. All the properties that they have acquired are for the family.
- community of property: This is a kind of marriage whereby the husband or wife own his/her own property even though they stay together as husband and wife.
- customary way of marriage – this is where a husband is allowed to marry many or more than one wife. This is the kind of marriage that existed previously. Even today this kind of way of marriage is still occuring.

The third part will provide a broad explanation of the state of marriage in the previous years. Things are changing everyday; for marriages of the past to have lasted for long periods, it was because the people involved put some rules and principles that they

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

were bound to follow. They were following such laws and teaching even their young ones so that they might grow knowing them.

Part four of the research examines the state of current marriages. The research will also discuss the causes of marriages and what influences them today.

The fifth part identifies of improving the position of marriage today and the final part recommends areas for further research.

The six section is for the bibliography of this research.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ZWI RE NGOMU

Ndima ya u thoma	Siaṱari
1.1 Mvulatswinga	1-5
1.2 Thaidzo ya tsenguluso	5-6
1.3 Ndivho	6
1.4 Mahumbulwa	7
1.5 Ndeme ya tsedzuluso	7
1.6 Ṭhalutshedzo ya mathemo	7-10
1.7 Ngona	10
1.7.1 Ngona ya phuraimari	10-11
1.7.2 Ngona ya Sekondari	11
1.7.3 Ngona ya Sosioḽodzhikhaḽa	12
1.8 Tshikoupu	12-13
1.9 Tsenguluso ya maṅwalwa	13
1.10 Mvalatswinga	14
Ndima ya vhuvhili	
2.1 Mvulatswinga	15
2.2 Mbingano ndi mini	16-33
2.3 Vhubvo ha mbingano	33-34
2.4 Thikho khulwane dza mbingano	34-37
2.4.1 Lufuno	37-39
2.4.2 U hulisana/Khuliso/u ṱhonifhana	39-40
2.4.3 U ḓivha mufunwa wau	40-42
2.5 Tshaka dza mbingano	42
2.5.1 Mbingano ya tshirema	43
2.5.2 Mbingano ya u mala musadzi muthihi (Monogamy)	43-44
2.5.3 Mbingano ya ṱhanganelo ya thundu (In Community of property)	44
2.5.4 Mbingano ya u mala vhasadzi vhanzhi (Polygamy)	44-45
2.5.5 Mbingano ya u sa ṱanganelana ha thundu (Out of community of property)	45
2.5.6 Mbingano dza u malana nga mbeu nthihi	45-46
2.6. Vhuḓi na vhuvhi ha tshaka dza mbingano	46
2.6.1 Vhuḓi ha mbingano ya " Customary"	46-47
2.6.2 Vhuvhi ha mbingano ya customary	47-48
2.6.3 Vhuvhi ha mbingano ya u mala musadzi muthihi (customary)	48
2.6.4 Vhuḓi ha mbingano ya u mala mufumakadzi muthihi (Monogamy)	48-49
2.7 Mvalatswinga	49-50

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndima ya vhuraru

3.1 Mvulatswinga	51
3.1 Tshiimo tsha mbingano ya vharema kaleni	51
3.1.1 Vhuḓiimiseli ha munna kha musadzi	51-52
3.1.2 Vhuḓiimiseli ha musadzi kha munna	52-53
3.1.3 Ṱhonifho	53-54
3.1.4 U khwaṱhisa muḓi	54
3.1.5 Mamalele	55-56
3.1.6 Kudzulele kwavho muṱani	56-57
3.1.7 Tshiṱunḓo	57-58
3.1.8 Nḓuni	58
3.1.9 Tsetshelo	59
3.1.10 Murula	59-60
3.1.11 Kutshilele	60-61
3.1.12 Lufu	61
3.2 Tshiimo tsha Makhadzi muṱani	62
3.2.1 U lwa ha munna na musadzi	62
3.2.2 Ṅwana a tshi lwala	62-63
3.2.3 Ṅwana a sa wani mushumo	63
3.2.4 Ṅwana zwithu zwi sa mutshimbileli zwavhuḓi mushumoni	63-64
3.3 Mbingano ye ya vha i si na vhana	64-65
3.4 Tshiṱonḓolo	65-66
3.5 Mbingano dza vhakalaha na vhakegulu vha kale dzo vha dzi tshi lalama nga mini?	66
3.5.1 U sa vha na vivho	66-67
3.5.2 U vha na vhuḓikumedzeli	67
3.5.3 U konḓelela	68
3.5.4 Mbingano yo vhibvaho	68-69
3.5.5 U tshila nga mulayo	69-70
3.5.6 Zwiḽiwa	70-71
3.5.7 Zwiila	71-73
3.6 Mvalatswinga	73

Ndima ya vhuṋa

1. Tshiimo tsha mbingano ṋamusi	74
4.1 50/50 u lingana ha munna na mufumakadzi muṱani	74-75
4.2 U shuma ha mufumakadzi	75-76

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.3 U balelwa u kondelela 76
4.4 U vha na muhwalo u tshi kha ḓivha muṱuku 76-77
4.5 U sa fhulufhedzana ha munna na mufumakadzi 77
4.6 U sa shuma ha munna 78
4.7 U vha na tseḓa 78-79
4.8 U vha na vhulwadze 79
4.9 Dzipfanelo dze dza ṋewa vhafumakadzi 80
4.10 U kholwa ha munna muṱani 80
4.11 U sa fushea ha mufumakadzi nga munna wawe 81
4.12 U sa vha na nyambedzano yavhuḓi muṱani 81
4.13 Munna a sa dzuliho hayani 82
4.14 U vha na vhafarekano nnḓa 82-83
4.15 U vha zwidakwa 83
4.16 U vha muthu a songo funzeaho 84
4.17 Mufumakadzi wa u ambiselwa 84
4.18 U sa kona u ṱanganedza zwithu 85
4.19 U shela mulenzhe ha mashaka kha mbingano 85
4.20 U balelwa vhuḓikumedzeli muṱani 86-88
4.21 U malana na dziṅwe tshaka 88-90
4.22 Ṯhuṱhuwedzo mmbi ya khonani 91
4.23 Mindende ya vhana 91-93
4.24 U vha hone ha lufu 93-94
4.25 Thundu dza lumalo 94-95
4.26 Mabammbiri a mbingano 95-97
4.27 Madokotela 97-98
4.28 Zwigwada 98
4.29 Vhanna vhahulwane 99
4.30 Vhanna vhaṱuku 99-100
4.31 Vhafumakadzi vhahulwane 100
4.32 Vhafumakadzi vhaṯuku 100-101
4.33 U ṱavhanya u fhurea 101
4.34 Vhulangi ha munna muṱani 101-102
4.35 U hangwela 102
4.36 Mvalatswinga 102-103

Ndima ya vhuṱanu

2. Zwine zwa nga itwa u khwinifhadza vhuimo ha mbingano ṋamusi 104
5.1 Hu tea u vha na dzingoma 104-105

© University of Venda

5.2 Munna u tea u mala mufumakadzi muthihi 105
5.3 U vhinga mufumakadzi anewa mufuna 106
5.4 U vha muthu ane a funa vhathu vha lushaka 106
5.5 U vha muthu a fhulufhedzeaho 107
5.6 Muṱa u tea u vha wa vhathu vha no shuma 107
5.7 Hu tea u vha na zwiimiswa zwa u pfumbudza vhathu 108-110
5.8 Hu tea u vha na milayo yo khwaṱhaho 110-112
5.9 Muvhuso u tea u shandikisa minwe ya milayo 112-114
5.10 Mvalatswinga 114
5.11 Phendelo 114-116

Bugutshumiswa 117-118

© University of Venda

1.1 MVULATSWINGA

Tsenguluso heyi yo ḓisendeka kha vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽine ḽa khou shanduka nga maanḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṋamusi.

Vhavenḓa ndi vhathu vha mikhwa, milayo na maitele kwao a u tshimbidza kana u bveledza mbingano nga nḓila yone. Kha Vhavenḓa, mbingano a i sokou dzhenwa nga ṅwana a kha ḓi vha lutshetshe luvhisi. Ṅwana a tshi sala a tshi pfi o dzhena kha danga ḽa vhaaluwa, u vha o fhira nga kha ngoma dzo fhambanaho nga kutshinele kwadzo sa musevhetho, tshikanda, vhusha, domba na dziṅwe-vho. Hezwi zwi sumbedza uri musidzana o vhina lune a nga lugela u vha na muṱa kana u malwa. Vhunzhi ha vhasidzana vha bvaho thondoni vha sala vha tshi bva vho no vha vhathu vho no fariswaho tshikunwe u ya nga ha mvelele ya vharema.

Zwi tou ḓivhea zwavhuḓi kha Vhavenḓa uri mbingano ndi vhuvha vhune ha sima vhukati ha vhathu vhavhili vhane vha vha munna na mufumakadzi vhane vha vha vha songo sikwa nga zwanḓa zwa vhathu, vhane vha vha vho bveledzwa nga Mudzimu kana Ṅwali mutumbuka vhathu. Vhenevho vhathu ndi vhone vhane nga mbonalo yavho vha ita zwauri mbingano miṱani i vhonale i yavhuḓi i tshi tamisa na u kunga vha saathu dzhena kha mbingano, uri tshifhinga tshavho tshi tshi swika, vha dzhene mbinganoni vha si na nyofho.

© University of Venda

Tsenguluso heyi i vhonala i ya vhuṱhogwa kha vhali ngauri vha a kona u ḓivha uri musi hu tshi pfi mbingano zwi vha zwi tshi khou amba mini. Ndi henefha hune vho vhinganaho vha vha vha tshi khou tshila nga nḓila ine ya sumbedza uri nangoho ndi miṱa i tshilaho nga zwine vha ḓo vha vha tshi khou zwi bveledza.

Musi ri tshi amba nga ha mbingano ri vha ri tshi khou amba nga ha vhushaka ha dzimbilu, vhukonani, vhuthihi ha vhathu vhavhili vha mbeu dzo fhambanaho vhane vha fhaṱa muṱa muthihi. Afha hu tea u vhonala u tikedzana ha vhavhili, u pfesesana, u farisana na u hulisana kha zwoṱhe. Mbingano Mudzimu a tshi i sika o itela uri vhathu vha ḓifhelwe vhe khayo.

Mbingano ndi tshifhiwa tsho ṋekedzwaho vhathu nga Mudzimu we a tshi bveledza nga kha tsiko. Afha ndi he Mudzimu a thoma hone u sika muthu wa munna ane a vha ṱhoho, mulangi na muvhusi wa muṱa. Munna ndi ene o hwalaho vhuḓifhinduleli ha muṱa u ita uri vhutshilo vhu vhe nga nḓila yavhuḓi.

Kha mbingano ri wana vhuvha kana ṱhoḓea dza mbingano ya vhavenḓa. Masiandaitwa aya ndi one ane a ita uri mbingano i dzhielwe nṱha kana i vhonelwe fhasi nga zwine zwa kwama mbingano. Mbingano yo vhumbwa nga zwithu zwinzhi zwi ngaho lumalo lune lwa bva musi munna a saathu vhinga muselwa. Hu na milayo yo dzudzanywaho ya u langa mbingano sa izwi yo vhumbwa nga zwiteṅwa zwi ngaho sa lufu, u ṱalana, tsiwana, muselwa, u ṱahisana, mikhuvha na zwiṅwe zwinzhi.

© University of Venda

U dzhielwa nṱha ha mulayo wa mbingano ya tshirema wa u langa vhafumakadzi zwo vhonala zwi na thaidzo ya u ita uri mbingano ya tshirema i sa fane na ya tshikhuwa zwine shango ḽi shandukaho ḽa sedza zwone.

Nga mvelele mufumakadzi o vha a sa vhi na tshithu tshine a vha natsho. Mufumakadzi o vha a tshi vha na zwithu nga murahu ha lufu lwa munna wawe ho sedzwa uri o vha a tshi tshila hani na vha lushaka.

Musi a tshi ṱaliwa u humela ha hawe kana a malwa nga muṅwe munna. Hu na zwithu zwinzhi zwo itisaho uri mbingano i sedzuluswe. Zwiṅwe zwazwo ndi musi vha tshi vhona nyimele i si yavhuḓi ine mufumakadzi a vha e khayo.

Chasten (1994:28) nga ha mbingano ene u ri:

"For a family to originate there must be marriage between two members even when they are divorced they are still a family as children will still be using the family name".

Zwine zwa amba uri, uri muṱa u vhe hone hu fanela u vha na vhathu vhavhili vhane vha vhingana naho vha nga ṱalana vha vha vha tshi kha ḓi vha muṱa ngauri vhana vha ḓo vhidzwa nga tshenetsho tshifani tsha havho.

© University of Venda

Uyu muṅwali u vha a tshi khou ri sumbedza u khwaṱhisa uri mbingano ndi ya ndeme nahone i ḓo dzula i hone naho ṱhalano dzi tshi khou anda dzi tshi ya. Ndi henefha hune ra kona u vhona uri muṱani ndi zwifhio zwine ṱhoho ya muṱa na mufarisi vha tea u mbilimbiḓana nazwo kha dzithaidzo, dzinyimele, dzinzudzanyo, na madandetande oṱhe ane a nga ita uri muṱa u vhe tshithu tshithihi tshi vhonalaho nahone u vhe wo fhaṱeaho sa izwo wo sikelwa uri u bvelele u wa zwivhuya hu tshi vhonala zwavhuḓi zwi tamisaho khazwo.

Tsenguluso iyi i ḓo eletshedza vhavhali uri vha ḓivhe nga mbingano ya tshirema uri yo ṱhogomelwa hani, zwihulusa hu tshi thomiwa ho vha u itela uri vhathu vha tshifumakadzini na vhana vha dzhielwe nṱha sa izwo vho nyadzea.

Tsenguluso iyi i ḓo dovha ya bvisela khagala nḓila ine mbingano ya khou itiwa zwone kha mawanwa a khothe.

Tsenguluso iyi i ḓo nyanyula vhathu vhane vha vha na vhusedzi na vhulondo ha u tevhela na u vhulunga mawanwa uri zwi kone u thusa lushaka vha dovhe vha vhe hafhu na kuvhonele kwo teaho kha shango ḽine ḽa khou shanduka. Afha ndi hune muṅwali a ṅwala zwi bvelelaho zwine zwa kwama vhutshilo ha vhathu ngauri mbingano i vha hone vhukati ha vhathu nahone yo sikelwa vhathu vhane vha tshila shangoni.

© University of Venda

Ndi zwa vhuṱhogwa uri vhavhali vha vhe na nḓivho yo tanḓavhuwaho kha zwine zwa khou bvelela kha mbingano ya Vhavenḓa ṋamusi.

1.2 THAIDZO YA TSEDZULUSO

Mbingano yo thomiwa nga Mudzimu tsimuni ya Edeni he a sika Adamu na Eva. Thaidzo yo mela musi ṋowa i tshi fhura Eva na Adamu uri vha ḽe muri wa vhukati ha tsimu zwa vho sia muthu a sa tsha vha wa u tshila tshoṱhe na u sa tsha vha na vhugala ha Mudzimu.

Hu na thaidzo ya uri kha muvhuso wa kale muthu o vha a tshi dzhiiwa uri o mala nge a vha o saina ha madzhisiṱaraṱa hu u ḓivhofha kha muano une wa vhofhekanya vhavhili, hu nga vha nga nḓila ya tshanga ndi tshaṋu kana tshanga ndi tshanga i sa ṱanganelani dzithundu.

Mulayo uyu wo ḓo konḓela vhathu vhanzhi kha lushaka ngauri arali u si na bambiri ya u sumbedza uri wo saina wo vha u tshi dzhiwa sa mufumakadzi a songo malwaho. U fhelisa kuelekanyele hoku hu tea u dzhiiwa vhukando ha u ita tsenguluso dzo khwaṱhaho dza mbingano. Vho ramilayo na vho madzhisiṱaraṱa vha tea u dzhiela nzhele uri mbingano ya Vhavenḓa i bva tsikoni.

Musi ri tshi sedza vhuimo ha mbingano ya Vhavenḓa kha shango ḽine ḽa khou shanduka zwihulwanesa ro lavhelesa kha Vhavenḓa ṋamusi ri wana uri u saina na u sa saina a zwi tsha amba nahone a zwi tsha vha zwa ndeme.

© University of Venda

Mbingano hedzi dzi ya nga u fhambana zwi tshifhinga vhadza tshaka dzi re hone henefha kha mbingano ya Vhavenḓa Hu na “polygamy”, “customary”, “monogamy”, ”incommunity of property” na dziṅwevho. U tandulula thaidzo hedzi, tsenguluso i ḓo sedza uri iyi mbingano ya Vhavenḓa yo ṱhogomelwa hani zwihulusa u itela uri vha tshifumakadzini na vhana vha dzhielwevho nṱha sa izwi vho nyadzea.

1.3 NDIVHO

Muhumbulo muhulwane wa tsenguluso ndi u vhona zwiitei zwi iteaho kha mufumakadzi o malwaho nga mbingano ya Tshivenḓa. Afha ri vha ri tshi khou vhona zwine vhushaka ha mufumakadzi o malwaho nga Tshivenḓa ha vha zwone na munna wawe.

Tsenguluso iyi i ṱoḓou bvisela khagala zwine vhafumakadzi vha tea vho uri vha zwi ḓivhe na zwauri hone mufumakadzi khae zwi a tendelwa vho uri a pfi u na thundu yawe musi o lovha kana o ṱaliwa. Hone tshilikadzi yo malwaho nga Tshivenḓa, thaidzo ya thundu i tou ṱangana hani nayo. Na zwo salaho zwa munna wawe zwi tou itiswa hani. Na uyu mulayo muswa wo zwi kona na u thusa avha vhafumakadzi vho malwaho nga Tshivenḓa kha thaidzo dzine vha ṱangana nadzo mbinganoni dzavho.

Ndivho khulwane ndi u ṱoḓou sedzulusa pfanelo dza vhafumakadzi na vhana musi vhe kha mbingano.

© University of Venda

1.4 MAHUMBULWA

Mahumbulwa a tsenguluso ya vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽi khou shanduka nga maanḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṋamusi. Mvelele dzi tea u thusesa lushaka. Musi hu tshi itwa tsedzuluso hu tea u vhudziswa vhathu vha vhafumakadzi sa izwi tsenguluso i tshi khou ṱoḓa u thusa vhafumakadzi kha mbingano dzavho.

Vhunzhi ha vhafumakadzi vhane vha ḓo vhudziseswa ndi vhane vha vha na dzithaidzo mbinganoni dzavho. Thaidzo i vhonala musi hu tshi langiwa thundu.

1.5 NDEME YA TSEDZULUSO

Afha ndi hune ha ḓo vha hu tshi khou sedzuluswa zwauri mbingano iyi ya Tshivenḓa yo ṱhogomelwa hani vhafumakadzi na vhana uri vha vhonalevho sa vhathu vha vhuṱhogwa vhunga vho vha vho nyadzea. Vhafumakadzi na vhana vha ḓo vha na zwine vha kona u zwi vhona zwine zwa vha ndeme ya zwivhuya kana vhuḓi ha tsenguluso.

1.6 ṰHALUTSHEDZO YA MATHEMO

Afha hu ḓo vha hu tshi khou ṱalutshedzwa maipfi a vhuṱhogwa ane a ḓo wanala kha tsenguluso iyi. Izwi ndi zwa vhuṱhogwa u itela u kona u pfesesa zwi re ngomu kha tsenguluso. Maipfi a hone ndi haya:

© University of Venda

Mbingano: Vhushaka ha dzimbo ho bveledzwaho nga Mudzimu uri a kone u wana thendo kana vhugala kha vhathu.

Mbingano ya Tshivenḓa: U mala kana u maliwa nga nḓila yo dzumbamaho ine ya sa vhe na shambela kana u ḓihwa nga vhathu vhanzhi.

Mbingano ya (monogamy) U mala musadzi muthihi: Mbingano ine khayo munna u tendelwa u mala mufumakadzi muthihi fhedzi.

(Incommunity of property) Mbingano ya tshanga ndi tshaṋu, tshaṋu ndi tshanga: Mbingano i vhofhaho munna na mufumakadzi vho malanaho nga mulayo uyu u tendela zwauri zwine vha vha nazwo a si zwa muthu muthihi ndi zwa vhoṱhe.

(Poligamy) Mbingano ya u mala vhasadzi vhanzhi: Mbingano ine khayo munna a tendelwa u mala vhafumakadzi vhanzhi u ya nga hune a funa.

(Customary) Mbingano ya tshirema: Mbingano ine munna a mala nga hune a kona.

(Out of community of property) Mbingano ya tshau ndi tshau tshanga ndi tshanga: Mbingano ine khayo tshau tshi vha tshau a hu ṱanganelani thundu.

Mubebi: Mme kana khotsi vhane vha vha muunḓi muṱani.

U hangwela: U kona u ṱanganedza vhukhakhi ho itwaho nga muṅwe kha iwe wa sa mu vhalele mulandu.

Vhulangi: Maanḓa a vhuvhusi ha munna muṱani.

Mushumeli: Muthu ane a vhona uri muṱani hu vhe na zwiḽiwa

Tshipikwa: U kona u bveledza tshithu tshe wa humbula u tshi ita.

Muṱa: Munna na mufumakadzi na vhana.

© University of Venda

Mulayo:	Mbofho dzo dzudzanyelwaho u langa maitele a zwithu.
Lutshetshe luvhisi:	Ṅwana muṱuku a sa koni u ḓiitela tshithu
U fariswa tshikunwe:	U dzula ho vhivhedziwa ṅwana wa musidzana uri u ḓo malwa hukene.
Lumalo:	Tshelede kana thundu ine ya iswa ha vho makhulu ya u mala musidzana.
Muselwa:	Musidzana ane a kha ḓi bva u vhingwa
Lufu:	U fhelelwa nga vhutshilo shangoni
Tsiwana:	Ṅwana o lovhelwaho nga vhabebi
Ṱhalano:	U fhelisa ha mbingano vhukati ha munna na mufumakadzi
U ṱahisana:	U dzhia musidzana lu si lwa mulayo nga nnḓa ha thendelo ya vhabebi vhawe
Mikhuvha:	Maitele a zwithu zwine zwa itwa muṱani
Thaidzo:	Vhuleme vhune ha bvelela muṱani
U langa:	U vha na maanḓa kha tshithu
Mvelele:	Vhuvha ha lushaka lwonolwo
Ndaka:	Thundu i wanalaho muṱani
U fhandekana:	U sa tsha dzula fhethu huthihi ha munna na musadzi
U ṱanganedza:	U tenda u hwala muhwalo wa muṱani
Khuḓano:	U sa kona u pfesesana kha tshithu zwine zwa ḓisa u sa pfesesana

© University of Venda

Tshikhriste: Vhurereli vhune ha[illegible]da kha Mudzimu

Nyambedzano: Vhudavhidzani vhukati ha vhathu vhavhili kana u fhira

Muano: Khwaṱhisedzo ine muthu a ḓivhofha khayo kha zwine a khou ita zwone

1.7 NGONA

Zwenezwi musi hu tshi ambiwa nga ha ngona hu vha hu tshi khou ambiwa nga nḓila ine musengulusi a ḓo i shumisa musi a tshi ṱoḓou ita tsenguluso ya mushumo wawe. Ndi henefha hune musengulusi a ḓo wana hone ngona dzo fhambanaho. Hu nga vha nga nḓila ya u sengulusa mańwalwa a vhańwe, kerekeni vhafunzi vha tshi funza, u kwama vhathu, u thetshelesa vhoramafhungo, u kwama vhathu zwa mbingano, u ya laiburari, miṱanganoni na zwiṅwe vho zwine zwa nga ita uri tsenguluso i bvelele. Ndo shumisa hedzi ngona u bveledza tsenguluso ya mbingano.

1.7.1 NGONA YA PHURAIMARI

Musi hu tshi ambiwa nga ha ngona ya phuraimari, ndi hune musengulusi a vha o tou kwama vhathu vho fhambanaho nga thuso ya dzibugu u kona u bveledza tsenguluso ya ṱhalutshedzo ya ṱhoho yeneyo ine a khou ya u amba nga hayo ya mbingano. Ndo ita na u kwama vhathu vho fhambanaho vhe vha ḓo nthusa nga dzibugu dzi ambaho nga ha

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ṱhalutshedzo ya mbingano sa Vho-Ruth Ṋetshivhe tshanḓa tsha ṱhoho ya phuraimari ya Nyamuḽiwane vhane vha vha mutshudeni Yunivesithi ya Venḓa.

Vhaṅwe ndi vhafunzi Vho-AA Ralukake vhane vha vha mudededzi wa phuraimari ya Tshaulu vha dovha vha vha mutshudeni Yunivesithi ya Venḓa.

Vhaṅwe ndi Vho-Vhonani Maṱhase, Vho-FC Mulidzi, Vho-Tshilidzi Makungo vhane vha vha mutshudeni wa tshikolo tsha Abethe na Vho-Samuel Ṋetshivhazwaulu vhane vha vha ṱhoho ya tshikolo tsha phuraimari tsha Gaba.

Tsenguluso heyi yanga uri i vhe nga nḓila ine ya vha ngayo ndi nge nda kona u shumisa heyi ngona.

1.7.2 NGONA YA SEKONDARI

Hafha musi hu tshi ambiwa nga ngona ya sekondari, musengulusi wa tsenguluso u vha a tshi khou shumisa bugu dzo fhambanaho dze a dzi lomba kha vhaṅwe u bveledza tsenguluso yawe. Na henefha ndi hune nṋe sa musengulusi wa tsenguluso ya mbingano ya Vhavenḓa nda wana hone mafhungo malugana na tsenguluso iyi kha bugu dzo ṅwalwaho nga vhaṅwali vhanzhi vho fhambanaho sa Vho-Foley M, David Knox na vhaṅwe vhanzhi. Henefha ndi kona u wana zwithu zwinzhi nga ha ṱhalutshedzo ya mbonalo ya mbingano ya tshirema na tshikhriste ho sedzwa mbingano ya Vhavenḓa ṋamusi.

© University of Venda

Henefha ndi hune muṅwali a vha a na tshenzhemo ya zwithu zwinzhi zwo yaho nga u fhambana kha vhutshilo. Naho a vha a sa athu vhala bugu dzo ṅwalwaho nga vhaṅwe vhathu u vha o no vha na nḓivho kana tshenzhemo ya zwiṅwe zwa zwithu zwine zwa itea vhutshiloni ha vhathu. Hafha ndi hune nda ḓo shumisa ngona iyi. Henefha ndi hune nda ḓo kona u bvisa vhupfiwa hanga musi ndi tshi ṅwala tsenguluso ya ṭhoho iyi.

1.8 TSHIKOUPU

Musi ri tshi amba nga ha tshikoupu ri vha ri tshi khou amba nga ha mushumo wa u sengulusa zwe ra zwi pfa, zwe ra zwi wana, zwine ra zwi ḓivha nga ha mafhungo aya a mbingano. Ndi henefha hune vhavhali vhanzhi vha ḓo ṭangana na u limuwa nga zwithu zwinzhi zwo fhambanaho zwine zwa ḓo vha fhaṭa, tsivhudza, eletshedza, laya na u vha ṭalutshedza uri mbingano ndi mini vhutshiloni.

Ndi hune musengulusi a ḓo vha a tshi khou amba kana u ṭalutshedza ngamaanḓa zwinzhi o sedza kha mbingano ya Tshivenḓa vhunga samusi na ṭhoho i tshi khou amba nga ha vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽi khou shanduka nga maanḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṋamusi. Henefha kha mbingano ya Tshivenḓa ho sedzwa mbingano ya Vhavenḓa ṋamusi ndi hune ra ḓo wana na tshaka dzo yaho nga u fhambana dza mbingano dzo ṭalutshedzwaho lune lwa vha lu fushaho.

© University of Venda

Hafha ndi hune musengulusi a ḓo sumbedza mbingano ine ya vha hone vhukati ha vhathu ho sedzwa kha zwe musengulusi a zwi pfa, a zwi wana na zwine a zwi ḓivha zwine a ḓo vha a tshi khou ita tsenguluso yazwo.

Honeha tshikoupu itshi tsha tsenguluso iyi tsho ḓisendeka kha u bvelela ha mulayo wa u langa vhafumakadzi kha mbingano ya Tshivenḓa. Mulayo wa u mala nga Tshivenḓa na mvelele, mulayo wa 38 wa 1927 wa u langa vharema. U dzhielwa nṱha ha mulayo wa mbingano ya Tshivenda, u ṱalana, nga murahu ha lufu, nḓivho ya mulayo kha vhathu zwavho, ṱhalano i ḓuraho, nzudzanyo dza u mala mufumakadzi wa vhuvhili, u dzhielwa nṱha ha mbingano ya Tshivenḓa na u sedzuluswa ha ḓivha zwa kale, mulayo wa mvelele u tshi vhambedzwa na mulayo zwawo, munna wa vhasadzi vha fhiraho vhavhili, ṱhoḓea dza mbingano yo teaho, u tendelana, u ṱuwiswa ha muselwa a tshi ya vhuhadzi, u sa vha hone ha mulayo wa mbingano, u ḓiṅwalisa, zwi songo tendelwa kha vhushaka, ndaka ya vhushaka ha mmeni, u thuthekanywa ha mbingano, vhuimo na zwinwe zwinzhi.

1.9 TSENGULUSO YA MAṄWALWA

Hafha hu ḓo shumiswa mawanwa a khothe na u itwa ha tsedzuluso uri hu wanwe nḓila ine iyi mbingano ya khou itiswa zwone.

© University of Venda

Mbingano ndi tshiteńwa tshi vhonalaho tshi tsha ndeme na vhuṱhogwa vhukuma kha vhutshilo ngauri mbingano ndi yone mudzisima kha vhutshilo. Mbingano ya sa vha hone vhutshiloni, vhutshilo honoho vhu nga vhonala vhu sa tsha nyaula. Mbingano i vha hone vhukati ha vhathu vha tshilaho. Mihumbulo ya vhathu i vha i tshi khou lwedzana, u tendelana, u hanedzana, u pfana, u fhambana na zwiṅwe vho zwine zwa bvelela mbinganoni. Mbingano ndi vhushaka ha dzimbilu vhune ha vha hone vhukati ha vhathu vhavhili ya sa vha hone mbingano vhutshilo vhu nga si ḓifhe.

© University of Venda

2. 1 MVULATSWINGA

Kha tsedzuluso yeneyi musi ri saathu tou swika tshoṱhe kha ṅwongo wa tsenguluso zwi vhonala zwi zwa vhuṱhogwa kha vhavhali nga u ranga u sumbedza ṱhaṋḓavhudzo ya ṱhalutshedzo dza mbingano nga vhongwaniwapo vho ya nga u fhambana na u dovha hafhu u sumbedza u tatamudza maipfi a re na vhuṱhogwa kha u sumbedza uri zwine a amba zwone zwi pfesesee samusi khao a vha a tshi khou amba zwithu zwinzhi zwo fhambanaho zwine zwa kwama matungo oṱhe kha vhutshilo u ya nga u fhambana. Ndi henefha hune tsedzuluso iyi ya ḓo vha i bvelelaho kha zwe ra zwi lavhelesa nga u vha na tshenzhemo dza zwithu zwine ra zwi elekanya zwo yaho nga u fhambana hazwo nahone zwi tshi vha zwi zwine zwa bva kha zwiimiswa zwo fhambanaho. Nga kha tsedzuluso yeneyi ndi henefha hune ra vha ro lindela u vhona zwibveledzwa zwa kha mbingano. Ngauralo-ha tsenguluso heyi yo ḓisendeka kha vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽine ḽa khou shanduka nga mannḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṋamusi. Zwenezwi-ha vhonala zwi zwa ndeme u thoma u amba nga vhuḓalo nga ha zwine tshiteṅwa itshi tsha mbingano tsha amba zwone. Ri tea u ḓivha uri mbingano ndi mini.

© University of Venda

2.2 MBINGANO NDI MINI?

Mbingano i vhonala i yone tshidziki kana tshiga kana luswayo lwa u sumbedza lufuno lune nga khalwo ra kona u vhona vhuḓi na vhuvhi ha mbingano i kwamaho zwithu zwi bvelelaho kha vhathu vhutshiloni. Henefha kha mbingano ndi hune ya bveledzwa nga u tshila vhathu vha tshi funana, u hulisana, u ṱhonifhana, u pfesesana na u kondelelana. Mbingano yeneyi ndi ine ya vha hone vhukati ha vhathu.

Mbingano nga iṅwe nḓila i vhonala i yone mudzi musima wa lufuno ngauri hune mbilu yau ya vha hone ndi hune lufuno lwau lwa vha hone-vho zwenezwo u nga si male kana u vhinga arali u si na lufuno. Ndi hone kha muangarambo kana ṅwongoni wa mafhungo ngauri henefha ndi hone hune ha vhonala hone muthu wa vhukuma ngauri vhuḓi na vhuvhi vhu simulwa henefha mbinganoni.

Arali ra nga dovha hafhu ra i sedza kana u i lavhelesa zwavhuḓi heyi mbingano nga kha ḽiṅwe sia i vhonala sa thikho, muṱoḓo muthihi wa zwi iteaho kha vhutshilo ha vhathu ha ḓuvha na ḓuvha.

Hu na maipfi ane kha Tshivenḓa a dovha hafhu a tou khwaṱhisedza mbingano nga murero une wa ri: " vhuhadzi ndi ṋama ya thole ya fhufhuma ri a fhunzhela." Henefha ndi hune ra vhona vhathu vha tshi vha vhane vha ita zwithu zwine zwa khou bvelela vhutshiloni.

© University of Venda

Ndi zwone zwine zwa ita uri u vha hone ha ḽudi na vhuvhi mbinganoni zwi itise uri vhutshiloni vhathu vha dzule vha tshi vhonala vha vha tshilaho nahone vha vha vho ṱalifhaho.

Nga maṅwe maipfi ri nga dovha hafhu ra amba hezwinoni zwauri mbingano ndi tshifhiwa tshi bvaho Mudzimuni tsho itelwaho tshaka dzoṱhe. Ndi mbumbano ya vhushaka vhune ha sima vhukati ha miṱa mivhili i sa fani. Ndi vhushaka kana vhukonani ha dzimbilu vhune ha vha ngomu ngomu ha vhudzivha vhune ha fhambanywa kana u khaulwa nga lufu. Mbingano yo itelwa uri muṅwe a ḓiite mushumeli wa muṅwe. Mbingano ndi vhushaka ho vhumbwaho nga vhathu vha mbeu mbili dzo fhambanaho vhane vha vha munna na mufumakadzi vhane vha vha vhathu vha ndeme na vhuṱhogwa vhutshiloni. Mbingano ndi vhukonani kana vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha vhana na vhabebi hune vha tshila vha tshi ḓiphina, vha tshi ḓifhelwa, vha tshi vha vha bvelelaho vhutshiloni ngauri ndivho ya Mudzimu musi a tshi ita mbingano ha ngo i itela uri vhathu vha kundelwe nahone vha sa vhe na fhulufhelo. Kha Mudzimu a zwo ngo ralo u ṱoḓa vhathu vhoṱhe vha tshi vha vhane vha sa tambule mbinganoni dzavho. Mbingano yo itelwa uri Mudzimu a wane thendo kha vhathu, vha tshile vho tsireledzana vha dovhe vha ḓiphine vhe kha vhudzekani vhune vha vha khaho.

Kha muṱa wonoyu une wa vha na munna na mufumakdzi vha tea u dzula vha tshi shumela Mudzimu. Ndi vhushaka ho fhelelaho vhune ha ṱoḓa vhathu vho dzivhuluwaho, vho vuḓaho vhane vha pfesesana, vha konaho u pfela vhuṱungu nahone vha dovha vha vha vho aluwaho maluvhini. Hu tea u vha na u ṋea na u dzhia kha vhoṱhe zwine zwa fhata

© University of Venda

vhushaka hu songo ṋea muthu muthihi fhedzi. Mbingano a i na siḽabasi ine ya sumbedza uri i tou itiswa hani. Zwenezwo ndi ya vhutshilo ha lwa tshoṱhe. Munna na mufumakadzi vha ḓo tou ḓi itela vhone vhaṋe khau bveledza madakalo avho na uri mbingano yavho i vhe i bvelelaho. Ndi vhushaka vhune ha vha hone hu itelwaho vhathu vhoṱhe vha tshaka dzoṱhe .

Munna na mufumakadzi vha tea u ḓivhana. Vha tea u vha tshithu tshithihi vha vhumba vhushaka havhuḓi vhukati ha matshilo avho. Vha tea u humbela vhuṱali Mudzimuni uri a vha thuse kha u vuḓa, u funana, u konḓelela na u vha na mihumbulo yo vhibvaho.

Kha tsenguluso iyi ndi ḓo ambesa nga vhuimo ha mbingano ya Tshirema kha shango ḽine ḽa khou shanduka nga maanḓa ho sedza kha Vhavenḓa ṋamusi. Vhaṅwali vhanzhi vho ṅwala vha tshi sumbedza uri mbingano ndi mini.

Mukegulu Vho-Kutama Mamedzi vha Tshaulu kusini kwa Tshiḽaphala vhone vha vhona mbingano nga nḓila ya u mala, vhathu vha dzula vhoṱhe hu muṱhannga na khomba kana munna na musadzi ho lavhelelwa u fhaṱa muḓi une wa ḓo fhaṱutshedzwa nga vhana. Vha dovha vha amba uri kale ho vha hu tshi ḓa vhathu vha u ambisa musidzana vha tendelwa vha bvisa lukunda vha dovha hafhu vha bvisa lukunda lwa uri ro dzhena muḓini. Musi musidzana o no vha khomba vha dovha vha bvisa lukunda lwa u mu imbedza. Musi vho no vha tsini na ṱoḓou vhinga musidzana vha ḓa na kholomo ṱhanu na ntharu dza lumalo.

Nga murahu vha ḓa vha sela. Vho no fhedza vha ṱuwa na musidzana wavho maḓautsha

© University of Venda

vha vhea lukunda muṅangoni wa tshiukhuvha ha fhedza nga u vhea luṅwe khoroni u sumbedza uri musidzana vho ṱuwa nae. Musi a tshi swika vhuhadzi vha mu ṱoḓela dzipheletshedzi dzine a ḓo pfunda nadzo maḓuvha mararu. Nga ḓuvha ḽa vhuṅa musi vha tshi bva vha vhudzwa u pfi vha yo tswa lushika. Musi vha tshi vhuya vho hwala zwikumbu zwavho vha ḓa vha ima muṱani vha tshi ṱoḓou rengwa. Ha bviswa vhukunda ho eḓanaho tshivhalo tsha vhenevho vhasidzana.

Mbingano ya kale yo vha i na maitele avhuḓi na u ḓura yo vha i sa ḓuri sa ano maḓuvha. Vhutshilo ha musidzana ho vha ho tsireledzea ngauri vho vha vha tshi ya tshiṱavheni u ṱolwa zwine ano maḓuvha a zwi tsha vha hone.

Vho-Nyawasedza Maṱhase vha Tshidzini vhone vha amba nḓila ya u mala nga nḓila hei. Vhasidzana vha kale vho vha vha tshi ri vho malwa ha ḓa vhaselwa u sela vha nga vha vhathu vhahulwane kana vhana vhaṱuku. Vha ḓa vha sela vhege kana ṅwedzi. Nga murahu musidzana u a kwasha tshikwashavhengele a kona u ṱuwa nga madekwana a tshi ya vhuhadzi. Musi vha tshi swika vhuhadzi vha pfunda nḓuni maḓuvha mararu vha tshi bikelwa zwiḽiwa vha tshi tou iseliwa vha tshi bva nga tsha matshelo, vha ya bva vha ya u tswa lushika nga murahu vha konou bvela nnḓa. Nga ḓuvha ḽavhuṅa vha bva vho ambara mikhasi vha phaḓalala na miṱa yoṱhe ya mashaka a tsini vha tshi vha ṱambedza na u vha bikela. Vha a ṱhavhelwa mbudzi kana kholomo vha fhiwa mavhele a misho a u thoma ndi a u bikela vhathu a vhuvhili ndi a vhukhopfu ha ene muṅe wa vhuhadzi vhune a ḓo sala a tshi bika hone.

© University of Venda

Musi vhasidzana vha tshi humela hayani vha ṅewa tshizwa tsho putwa nga mukumba watsho. Ḓuvha ḽine vha ṭuwa vha a ya vha eḓela hayani ha musidzana.

Mbingano iyi i vhonala iya ndeme khayo ngauri vhakwasha vho vha vha tshi vhonala vha vha konaho u tevhedza milayo ya Tshivenḓa nga u vha putela musumo wa vhomakhulu wavho. Izwi zwi sumbedza u vha na u londa lushaka luswa lune lwa khou ya u thoma u fhaṱea vhukati havho.

Mukegulu Vho-Munzhedzi Ṋetshiphala vha Tshaulu kusini kwa Tshiḽaphala vhone vha vhona mavhingele a Tshivenḓa nga nḓila i tevhelaho:

Musidzana u a ambisiwa hu nga vha nga vhabebi vha munna nge vha tama vhuḓi kana vhutshilo ha muṱa wonoyo. Izwi ho vha u tsireledza ṅwana uri a sa ye kha muṱa u no silinga. Musidzana u a bviselwa thundu ya u mala vhakwasha vha konou ḓa u sela. Musi musidzana a tshi ṭuwa u a ṭoḓelwa vhasidzana vha u ṭuwa nae vha nga vha fumi kana u fhira. U a ṅewa marengwa. Musi vha tshi swika vhuhadzi a vha bveli nnḓa vha pfunda maḓuvha mararu. Vha a ṭhavhelwa mbudzi nga ḓuvha ḽa vhuṋa vha a bvela nnḓa vha ṭambedza vhathu na u bikela mashaka a tsini na miḓi yo vha tangaho.

Mukegulu Vho-Tshavhungwe Nḓou vha Tshaulu Tshiḽaphala vhone vha ri mbingano ndi vhushaka vhune ha bvelela vhukati ha vhabebi vha ha muṱhannga na vha ha musidzana nga nḓila ya uri vha ha musidzana vha a koloda thundu hayani ha muṱhannga vha

© University of Venda

kundelwa u i lifha vha a amba uri vha ḓo tou vha ṋea ṅwana wa musidzana, a nga vha o no bebwa kana a sa athu bebwa vho vha vha tshi fariswa tshikunwe. Vhabebi vho vha vha tshi tama ṅwana a tshi malwa muṱani wa vhathu vhane vha sa silingi ngauri Tshivenḓa tshi na murero une wa ri ṅwana wa mbevha ha hangwi mukwita. Vho vha vha tshi shavha uri muṱa woṱhe wa mirafho ino khou tevhela i ḓo vha na doledza. Zwenezwo vhabebi vho vha vha sa ṱoḓi vhana vhavho vha tshi ya muṱani wonoyo.

Musidzana musi o no hula o vha a tshi imbedzwa a tshina domba na tshikanda musi domba ḽi tshi swa vha iswa tshiṱavheni vha rengwa nga marengwa a bvaho vhakwashani. Vhakwasha vha bvisa thundu ya u mala khathihi na dzhasi ḽa vhomakhulu. Musidzana u a ṱuwa a malwa naho a songo fhela u malwa. Mbingano kale yo vha yo ladza shango ngauri vhana vho vha vha na mikhwa.

Vho-Rabelani Irene Makuya vha Tshiḽaphala vhone vha ri mbingano ndi vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha munna na musadzi hune ha bviswa mamalo a fhiwa vhabebi vha musidzana. Mbingano i nga vha yo dzudzanywaho kana i so ngo dzudzanywaho. Musi ri tshi amba nga ha mbingano yo dzudzanywaho ndi iḽa ine ya vha i na vhasidzana na vhatukana vha dzipheletshedzi dza u vhingisa vhasidzana zwi tshi ḓivhea nga vha lushaka na vhaḽedzani navho. Mbingano i songo dzudzanywaho ndi iḽa ine muṱhannga na musidzana vha tou kokodzana vhusiku ha vho tou pfala nga maipfi a vhathu nḓuni musi vha tshi amba.

© University of Venda

Yeneyi mbingano i vha i songo ḓa nga nḓila yo-e ngauri na ḓuvha ḽine na nga ḓa hune na kolelana na fhedza nga u pandelana u ḓo ri ṱuwani nga nḓila yeneiḽa ye na ḓisa yone.

Kha yo dzudzanywaho hu a itwa vhuṱambo ha musi muṱhannga na musidzana vha tshi vhingana. Henefho ndi hune vha ḓo fhaṱutshedzwa nga vhafunzi hune pheleledzoni ya hone vha fhedza vho no vha munna na musadzi.

Vho-Rendani Eric Nḓou pholisa ḽa tshiṱitshi tsha mapholisa a Tshaulu vhone vha ri mbingano ndi vhushaka kana vhukonani ha mbilu mbili vhune ha vha hone vhukati ha munna na mufumakadzi vhe vha ḓo ambisana vho livhana zwifhaṱuwo vha fhedza vho funana. Mbingano ya ano maḓuvha a i tsha nga ya mulovha hune wa tou ambiselwa muthu wa hone na u muḓivha u sa muḓivhi. Tshiṅwe tshifhinga u nga funa muholefhali u sa zwiḓivhi ngeno wo sumbedzwa na tshinepe tsha muthu kwae. Mbingano ya ano maḓuvha khayo musi vho no tendelana zwauri vha a funana i fanela u khwaṱhisedzwa na nga mulayo muṅwe na muṅwe une vha ḓo kona u tshila ngawo. Namusi mbingano yavho i tshi ḓa hune ya fhalala vha ḓi dovha hafhu vha vhuyelela mulayoni u yo sainulula.

Kha mbingano ya ano maḓuvha munna na musadzi vha ṱalana, vhana vha ṉewa musadzi na uri musadzi ndi ene a ne a kona u alusa vhana.

© University of Venda

Hu vhonala vhunzhi ha vhasadzi vhe vhone vhane vha khou shela mulenzhe wa u ṱoḓa u unḓiwa nga vhanna vhe vha vha vha tshi khou dzula navho kana vhe vha vha vha tshi khou anḓana navho. Mbingano yo vha hone mulovha ya ano maḓuvha yo swa nga ḓuvha.

Vho-Mulalo Lydia Lambani vha ha Lambani vhone vha ri mbingano ndi u bva kha shango ḽa vhuṱhannga na vhusidzana wa dzhena kha shango ḽa vhomme na vhokhotsi hu nga vha nga u malana nga Tshivenḓa hune musidzana a ṱuwa na dzipheletshedzi dzawe vhuhadzi nga murahu ha musi mamalo o no bviswa, a nga vha o fhelela kana a songo fhelela, kana ha tou itwa phathi kana munyanya hune khawo vhafunzi vha vha vhane vha vha fhaṱutshedza vha vha anisa vha tendelana uri vha ḓo dzula vhoṱhe u vhuya u swikela hune vha ḓo fhambanywa nga lufu, ngeno hu vha hu u sokou amba ngauri kha vhathu vho malanaho ṋamusi u ḓo wana matshelo vho no vhuya hayani zwine zwa amba uri mbingano i vhonala isi tsha vha ya ndeme musi ri tshi i vhambedza na ya mulovha.

Vho–Fhulufhelo Petunia Ṋetshiombo vha Tshifuḓi vhone vha vhona mbingano i lufuno lune lwa vha hone vhukati ha muṱhannga na musidzana lwo vha hone nga nṱhani ha maṱo ane a sa swielelwe, vhunga Tshivenḓa tsha hashu tshi tou vhea zwavhuḓi vhuḓi zwauri wa sa tshimbila u ḓo mala khaladzi. Musi musidzana kana muṱhannga vho funana vha a swika na hune vha ḓivhadza vha hayani. Muṱhannga u swikelela na hune a rumela vhathu, vha nga vha Vho-makhadzi wawe na dzikhaladzi uyo mala hayani ha musidzana. Vha tshi swika vha a amba uri ro rumiwa nga ṅwana washu uri o tama u nwa maḓi a tshisima tsha fhano. Zwenezwo Vho-makhulu vha vha vhudza uri vha bvise mapfangannyi. Iyi i vha

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tshelede iṅwe na iṅwe tenda vha i bvisa. Musi vho no i bvisa vha a ṱanganedzwa vha vhudzwa u pfi zwino-ha vha a dzhena vha mala musidzana wavho nga tshelede nkene. Musidzana u vha o vhudziswa nga vhabebi vhawe uri u a funa uyo muṱhannga na, ngauri tshiṅwe tshifhinga vha nga amba zwine musidzana a sa vhe khazwo. Tshiṅwe tshifhinga musidzana u a vha ene ane a ta lumalo sa i zwi e ene ane a ḓivha nzulele na nyimele ya muṱa nahone. A ene u dovha hafhu a vha ene ane a ḓo ḓirengulula musi zwi tshi vho konḓa. Nzudzanyo dzoṱhe dzo fanelaho dzi a dzudzanywa u vhuya u swikelela musidzana a tshi vhingwa. Hone zwauri musidzana a ḓi tele lumalo a zwo ngo anda.

Macmillan English Dictionary (2002:876) yone i ṱalutshedza mbingano nga nḓila heyi:

> "The relationship between two people who are husband and wife, a long happy marriage. Too many marriages end in divorce".

Zwine zwa amba uri ndi vhushaka vhu re hone vhukati ha vhathu vhavhili vhane vha vha munna na musadzi vhune ha vha mbingano ya madakalo a tshifhinga tshilapfu hune khayo ha vhonala mbingano nnzhi dzi tshi fhela nga u ṱalana. Musi dzindugiselo dza u dzudzanyela mbingano zwo no khunyelela tshoṱhe, ho no pfala uri mushumo u ḓo farwa lini, muṱani wa vhomakhulu hu a dzhena mukwasha ane a khou mala u ḓa u sela muselwa lwa maḓuvha o vhalaho.

© University of Venda

Musi wa ḓuvha ḽa mbingano hu a vha na dz[illegible]eletshedzi dzine khadzo ha vha hu na pheletshedzi dzine khadzo ha vha hu na pheletshedzi ya wa musidzana onoyu ndi ene ane a mu thusedza kha u mu dzudzanyela zwoṱhe na u mu phumula mabiko u dzula e tsini nae ngeno-vho nga thungo ya tshiṅwe tshanḓa hu dzula pheletshedzi ya wa munna ine ya vha khonani ya tsini onoyo ndi ene ane a thusedza wa munna kha u mu phumula mabiko. Pheletshedzi ine ya vha i sa athu u malwa ndi ene ane a vha wa ndeme u dzula a tsini ndi ene mufari wa shira.

Mbingano heyi ya maḓuvha ano yo tou fhambana na ya kale nga one maitele a hone fhedzi hoṱhe hu vha hu na mme. Mme a munyanya ndi vhone vhane vha vhona uri dzinzudzanyo dzoṱhe dza munyanya dzi khou tshimbila sa tsumbo u vhona uri rokho dzi khou rungwa, suthu, hemmbe, thai, zwiṉorobadzhi na zwienda zwo no fhelela u rengwa na u rungwa. U dovha hafhu a vhona uri shira, rinngi, watshi na zwiambaro zwa u tshintsha zwo fhelelana u rengwa. U vhona uri zwithu zwoṱhe zwine zwa tea uri munyanya u tshimbile zwi vhe hone.

Henefha kha mbingano yeneyi hu a vha na vhana vhaṱuku vha vhasidzana na vhatukana vhane vha rangela munyanya phanḓa. Nga murahu ha konou dzhena ṅwana muṱuku wa musidzana ane a vha o fara maluvha onoyo u vha o rangela muselwa phanḓa hawe a tshi dzhena. Musi mushumo wo no vha vhukati hu a vha na munna ane a amba o imela shango ḽa vhokhotsi vhane vha amba vha tshi khou mu ṱanganedza hu dovha hafhu ha vha na musadzi ane a amba o ima kha sia ḽa vhafumakadzi a tshi khou mu ṱanganedzela

© University of Venda

khaḽo. Munyanya ndi mushumo une wa vha wo dzudzanyelwa vhathu vhavhili vhane vha khou vhingana. Nga murahu ha munyanya hu a itwa phathi kana maḽiwa a u ṱanganedza muselwa.

Nga madekwana hu vha na phathi ine ya itwa nga mufumakadzi ane a khou ya u dzhena mbinganoni nga u ṱavhanya u vha ana dzikhonani dzawe dza vhasidzana. Zwenezwo hu dovha hafhu ha vha na phathi ine ya itwa nga madekwana nga muthu wa munna ane a khou ya u dzhena mbinganoni nga u ṱavhanya u vha a na khonani dzawe dza vhatukana. Musi mbingano yo no fhela vhavhili vho vhinganaho vha a ṱuwa vha ya u a wela kule hodelani lwa vhege nthihi vha konou vhuya ha tshilwa vha tshi ya phanḓa.

Chasten na Amy (1994:31) vhone vha tshi amba nga ha mbingano vha ri:

> "For a family to originate there must be marriage between two members, when they are divorced they are still a family as children will still use the family name.

Izwi-ha zwi tshi amba zwauri uri muṱa u vhe hone hu fanela u vha na vhathu vhavhili vhane vha vhingana naho vha nga ṱalana vha vha vha tshi kha ḓi vha muṱa ngauri vhana vha ḓo vhidzwa nga tshenetsho tshifani tsha havho.

Bird (1977:59) a tshi khwaṱhisedza mafhungo haya a uri bebani ni ande u amba hezwi zwauri:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

"Children are part of a family many don't consider a family a family if there are no children".

Izwi zwi tshi amba uri vhana ndi tshipiḓa tsha muṱa. Vhanzhi vha vhona muṱa u si muṱa arali hu si na vhana. Vhavenḓa vha na luimbo lune vha lu imba musi vha tshi khou tshina malende. Vha nga lu imba musi vha tshi khou takalela ṅwana o bebwaho kana vha tshi khou goḓa musadzi a sa bebi. Lwonolwo lu vha lu tshi khou ri matakadza mbilu ndi ṅwana, tshu tshu bebi ndi ṅwana. Vha takadzwa nga mini? Vha takadzwa nga ṅwana. Kha Vhavenḓa luimbo holu lu vha lu tshi khou amba khavho ngauri arali ṅwana a sa vha hone muṱani a zwi nga vha rudzi dzimbilu ngauri tshifani kana tshivhongo tshi ḓo lovha nahone a hu nga ḓo vha na muḽaifa.

Gottman na John (1994:6) musi vha tshi khwaṱhisedza fhungo iḽi ḽa uri munna u ḓo ṱutshela vhabebi vhawe vha amba hezwi nga ha mbingano vha ri:

"Communication is very important in marriage life, if partners does not communicate things cannot go well, life becomes boring. It is good for partners to communicate all the situations they come across".

Zwenezwi zwi tshi amba zwauri nyambedzano ndi tshithu tsha ndeme kha mbingano. Vhathu vha sa ambedzani vhutshilo a vhu takadzi. Ndi zwavhuḓi u amba nyimele dzoṱhe dzine vhathu vha ṱangana nadzo.

© University of Venda

Kha shango ḽa ṋamusi mikhwa a i tsheho, miṱa i khou kwashekana nga mulandu wa u sa vha hone ha nyambedzano. Musadzi u ḓi ita ṱhoho ya muṱa zwenezwo zwa mbo mu itisa uri a sa tsha kona u thetshelesa munna wawe. Na kha wa munna vho zwa tou ralo ha tendi u thetshelesa ngeletshedzo dzi bvaho kha musadzi wawe naho e ṱhoho ya muṱa zwenezwo zwi mbo ita uri vhutshilo vhu ṱamare.

Sa izwi mbingano i songo itwa nga zwanḓa zwa muthu, yo itwa nga Ene Ramaanḓa oṱhe a kumedza muthu uri a vhe na vhuḓifhinduleli hoṱhe.

Kha ḽifhasi ḽa ṋamusi ḽine khaḽo ḽa vha na munna na musadzi vho funzeaho vhane vha shuma vhoṱhe zwavhuḓi, vhukati havho u ḓo wana vha tshi vha vhathu vhane vha fhambana kha zwine vha zwi takalela ngauri kha wonoyo muṱa muthihi vha vhonala vhuvhili havho vha tshi khou tshimbila nga goloi dza kara dzoṱhe kana baki dzoṱhe vhudzuloni ha u tou dzi vanga. Zwenezwo zwi sumbedza u sa vha na vhuḓifhinduleli ha u takalela zwine zwa fana.

U tshi isa phanḓa mafhungo aya a mbingano u nga kona u sumbedza kana u zwi amba zwauri mbingano a si tshithu tshi leluwaho musi ro sedza vhuimo hayo kha shango ḽine ḽa khou shanduka ṋamusi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Mbingano musi i tshi vha hone yo itelwa uri vhathu vha ḓifhelwe ngayo saizwi Mudzimu o i sikela vhathu. Fhedzi ṋamusi a zwo ngo ralo.

Mbingano ndi tshi imiswa tsha ndeme tshe ngatsho a kona u laya vhathu uri zwe a vhofhekanya zwi songo vhofhololwa nga muthu fhedzi maḓuvhani ano a ṋamusi mbalokati ya miṱa minzhi i vhonala i ine ya khou vhofholola mbofho ya Ramaanḓa oṱhe.

Ahrons na Constance (1995:25) vhone vha tshi amba nga u kwashekana ha mbingano vha ri:

> "Things that lead to divorce are liberal divorce laws, economic independence of women".

Zwine zwa vha zwi tshi amba zwauri zwithu zwi vhangaho ṱhalano ndi milayo i tendaho uri vhathu vha ṱalane na u shuma ha vhafumakadzi na zwiṅwe.

Musi u tshi sedza kha shango heḽi ḽa ṋamusi ḽi vhonala ḽo ḓala ṱhalano nga mulandu wa milayo ine ya phasiswa phalamenndeni ine ya hanedzana na ipfi ḽa Mudzimu ḽine ḽa amba zwauri u ṱalana ndi tshivhi. Vhuyaḓa vhu vhonala ho no tou hulela kana u ḓala ngauri vhanna na vhasadzi vha ita zwa u dzea vha tshi dzeulula. Nga kha u shuma ha vhafumakadzi hu vhonala hu tshi nga ndi hone hune ha khou shela mulenzhe kha vhuimo ha mbingano dza ano maḓuvha ngauri musadzi a vhuya a tou wana mushumo ha tsha fariwa ṱhoho. Munna u vho dzhielwa fhasi hone arali a vha a tshi wana malamba maṱuku

© University of Venda

kha a musadzi, musadzi uyo ha tsha ḓo dovha a luvhelela muṱani hu vho tou itwa madiso, mishumo ine ya tea u shuṅwa nga wa musadzi i vho shuṅwa na nga wa munna.

Fhedziha ṋamusi a zwo ngo ralo vhathu vha khou fhandekanya zwo vhofhiwaho nga Mudzimu. Musi ri tshi sedza kha ḓivhazwakale ya vhavenḓa, munna o vha a tshi mala kana a ṱahisa musadzi a dzula nae muṱani a vhuya a swikelela na hune a sia vhathu kana a lovha a songo vhuya a bviselwa na faḓingi kana hafu peni zwayo.

U ya nga Greaves et al. (1995:24) vhone musi vha tshi amba nga ha u vha na tshelede kha mbingano vha ri:

> " Money is power in relationships. Without money relationships becomes too bad."

Hezwi zwi amba uri tshelede ndi ya vhuṱhogwa kha mbingano arali i si ho mbingano i vha i sa takadziho.

Arali ra nga lavhelesa kha shango ṋamusi, ḽi vhonala ḽi tshi khou ṱoḓa munna na mufumakadzi vho funzeaho vhane vha ita tshelede ngauri tshelede i vhonala i yone yo faraho lufuno lwa vhathu ngauri ya sa vha hone muṱani zwithu a zwi tshimbili. Maḓuvhani ano arali munna a tshi toḓou mala u thoma a sedza uri musadzi ane a khou mu mala u khou shuma, zwa sa ralo ha mu mali ngauri khae u vhona u muhwalo une a khou vhuisa muṱani. Ano maḓuvha lufuno lu vha hone nga tshelede.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Bruce Britten (1982:21) u ima na muhumbulo wa vhushaka havhuḓi mbinganoni musi a tshi ri:

> "So what does the Bible mean when it says that a man and a wife should be united to each other. It simply means that they should be closer friends with each other than with anyone else. They should support each other and encourage each other, talk and walk together, laugh and love and worship, not just an ordinary one but the deepest friendship at all".

Izwi zwi tshi amba uri munna na musadzi vha ḓo vha dzikhonani vha funana. Mbingano i tou vha vhukonani ha mbiluni. Kha heḽino shango ḽa ṋamusi zwi vhonala zwi tshi tou vha khagala zwauri lufuno miṱani kha vhanna na vhafumakadzi lwo pfuluwa nga mulandu wa uri khonani dza wa munna dzi vhonala dzo ḓadza shango ḽoṱhe heḽino zwa vho ita zwauri mbilu yawe ya sa tsha sedza zwa muṱani wawe ha vho nakesa zwa nnḓa. Ndi ngazwo na kha Bivhili khethwa i tshi zwi amba zwauri muthu ha koni u shumela marena mavhili a nga funa muṅwe a litsha muṅwe. Ndivho ya Mudzimu ndi ya uri vhathu vha funane vha vhe tshithu tshithihi mbinganoni dzavho.

Parsons (1967:5) na ene u ima na muhumbulo wa Bruce Britten musi a tshi ri:

> "Marriage is instituted by God Himself and that the purpose of marriage preparation is to bring the couple commitment to faith in

© University of Venda

Christ and life in his church, which is the only true basis to a successful happy marriage".

Izwi zwi amba uri u tenda uri mbingano yo thomiwa nga Mudzimu ene muṋe na uri ndivho ya mbingano ndi u itela uri miṱa i ḓiṋekedzele kha zwa lutendo kha vhutshilo na kha kereke yawe ine ya vha yone thikho ya mbingano.

Kereke ndi muṱa kana tshivhidzo tsha Mudzimu tsho lugiselwaho miṱa yoṱhe. Hafha ndi hune na fhungo ḽa Mudzimu ḽa ita na u zwi khwaṱhisedza zwauri tshivhidzo tsho takalaho ndi muṱa wo takalaho na muṱa wo takalaho ndi tshivhidzo tsho takalaho.

Miṱa ine ya vhonala i tshi vha i bvelelaho ndi ine ya vha yo ḓibaḓekanya na kereke ya Murena ngauri kerekeni ndi hone hune ha funziwa mafhungo a uri miṱa i tea u tshilisa hani uri i kone u vha i bvelelaho.

Bishop wa kereke ya England (1985:458) u ṋea ṱhalutshedzo ya mbingano nga nḓila heyi:

> " Man and woman may learn love together over the course of their lives. We marry not only because we love but to be helped to love when publicly and lawfully we enter into marriage. We commit ourselves to live and grow together in this love".

Izwi zwi amba uri mbingano ndi yone ine nga khayo munna na mufumakadzi vha guda u funana lwa vhutshilo havho. Ri tshi mala a ri maleli u funa fhedzi ri itela u thusana kha u funana hashu na u ḓiṋekedzela uri ri hule roṱhe kha lufuno.

© University of Venda

Mbingano i tea u vha na hune ya bva hone. Hezwi zwi nga ṱalutshedzwa nga ndila i tevhelaho.

University of Venda
Creating Future Leaders

2.3 Vhubvo ha mbingano

Mbingano yo thomiwa nga Mudzimu tsimuni ya Edeni a ita yo naka he a sika Adamu na Efa ngauri o zwi vhona zwauri a si zwavhuḓi munna a tshi dzula e eṱhe u a vha na vhuludu. Ndi fhaḽa he a ḓo itela munna dakalo ḽawe. Ndivho ya Mudzimu musi a tshi sika muthu yo vha ya uri hu vhonale vhurena hawe na uri vhathu vha ise thendo kha Mudzimu.

Mbingano i bva Mudzimuni yo thomiwa nga Ene Mudzimu tsimuni ya Edeni nga u a thoma u sika Adamu we a ḓo ri nga murahu a kona u zwi vhona zwauri a si zwavhuḓi muthu a tshi dzula e eṱhe. Ndi fhaḽa a tshi eḓedzwa Adamu khofhe khulu a ṱomolwa luvhabvu luthihi lwe nga khalwo a vhumbelwa mufumakadzi wawe. Mafhungo aya a khou khwaṱhisedzwa nga ndima heyi; Genesi 2 : 21-34. Ndi fhaḽa Adamu a tshi ri heḽi ndi shambo ḽa shambo ḽanga na ṋama ya ṋama yanga zwenezwo u ḓo pfi mufumakadzi ngauri o ḓa a tshi bva kha munna. Zwenezwo munna u ḓo ṱutshela khotsi awe na mme awe a nambatela mufumakadzi wawe nahone vha ḓo vha ṋama nthihi.

Mudzimu musi a tshi sika mbingano ha ngo sokou ita a si na ndivho o vha o zwi vhona zwauri a zwi nga ḓo vha zwavhuḓi arali munna a tshi dzula e eṱhe. Henefho Mudzimu ari

© University of Venda

khavho bebani ni ande, ni ḓadze shango ni ḽi lunde ni vhuse dzikhovhe dza lwanzhe na zwiṅoni zwa ṱaḓulu na dzoṱhe dziphukha dzi tshatshamaho kha ḽifhasi.

University of Venda
Creating Future Leaders

Mudzimu o vhumbaho munna na musadzi a tshi ḓi fanyisa, o dovha hafhu a vha Ene mufhaṱutshedzi wa mbingano he a ḓo ri musi a tshi vha fhaṱutshedza a amba zwauri ndi zwone zwine munna a ḓo ṱutshela khotsi awe na mme awe ngazwo a nambatela musadzi wawe, huno vhuvhili havho vha ḓo vha ṅama nthihi. Huno zwino ha zwo vhofhekanywaho nga Mudzimu muthu a songo zwi fhandekanya.

2.4 Thikho khulwane dza mbingano

2.4.1 Lufuno

2.4.2 U hulisana/khuliso/u ṱhonifhana

2.4.3 U ḓivha mufunwa wau

Mbingano i na thikho dzadzo dzine dza ita uri mbingano i si tseke tseke na u sa tenda u dzinginyiswa nga magabelo, mimuya na maḓumbu a vhutshilo vhunga saizwi mbingano yo thoṅwa nga Mudzimu o ḓo vha ho Ene we a ṅea ndaela vhathu vhawe vhe a vha sika uri vha shume ngei ngadeni ya Edeni. Zwenezwo ho vha u itela u shumela mbingano yavho uri vha ḓo kona u bvelela nga kha u shuma havho. Nga u ha vha hu si tshe na mikhwa na u sa tevhedza milayo ya Mudzimu yo vhewaho ine ya sa shanduke, vha kundwa nga muvhi diabolo.

© University of Venda

Henefha ha kha yeneyi tsenguluso hu ḓo itwa thanḓavhudzo dzo yaho nga u fhambana hadzo, saizwi kha mbingano hu na zwiteńwa zwinzhi zwo yaho nga u fhambana hazwo zwine zwa khwaṱhisa mbingano.

U ya nga ha Larry na Nordis (1997:39) vhone musi vha tshi amba nga ha thikho ya mbingano vha ri:

> "As a family they must also share their difficulties and happiness that they come across in their lives so that they could be able to help each other."

Hezwi zwi vha zwi tshi khou amba zwauri sa muṱa vha tea u kovhekana madakalo avho, vha dovha vha kovhekana zwi vhavhaho u itela uri vha kone u tikana.

Maḓuvhani a ṋamusi vhafumakadzi vha vhonala vhunzhi havho vhe vhathu vhane zwa vha konḓela u ṱanganedza nyimele ine vha vha vho ṱangana nayo zwi nga vha zwi zwi vhavhaho zwo vha welaho hu nga vha hu kha muthihi wavho. Arali ra dzhia tsumbo ya muthu o wanaho khombo ya goloi a holefhala lune a sa tsha kona u ita tshithu, u ḓo wana onoyo muthu a tshi shavhiwa a sala o no vha muhwalo wa vhabebi vhawe o hangwa zwauri ḽiṅwe ḽa maḓuvha musi vha tshi thoma muṱa wavho huna zwe vha ana uri naho vha nga ṱangana na zwi ḓifhaho kana zwi vhavhaho a zwi nga vha fhandekanyi. Fhedzi maḓuvhani ano a zwo ngo tsha ima nga heyo nḓila ngauri ho no anda u sa farisana kana u sa tikana.

© University of Venda

Grimer (1986:52) ene a tshi amba uri:

> "Couples who choose to marry in a Christian church are entitled to know what their wedding signifies to the Christian community rather than focusing on religious however suggests three exercises for couples to explore the spiritual of their relationship in terms of identifying special moments, helping one another and seeking reconciliation in conflict."

U mba uri havho vhane vha tama u vhingana lwa tshikhriste vha tea u dovha hafhu vha sedza zwine mbingano yavho ya amba zwone kha vhaṅwe vhakhriste. U amba zwithu zwiraru zwine miṱa ya tea u ita, u sedzulusa misi yavho yo khetheaho, u thusana na u tama u hangwelana musi vho khakhelana.

Miṱa minzhi ya Vhavenḓa ṋamusi i khou kwashekana nga mulandu wa u sa vha hone ha u hangwelana kha zwithu zwe vha khakhelana zwone. Shango ḽoṯhe heḽino a hu na muthu a sa khakhi, hu nga vha u khakha nga u elekanya, u amba, u tshimbila na nga zwine muthu a zwi fara nga zwanḓa zwawe.

Mbingano dzine ra vha nadzo ṋamusi dzi vha hone mashangoni oṯhe a ḽifhasi. Ndi ine khayo ha vha hu na zwithu zwinzhi zwi bvelelaho zwine zwa kwama matshilo a vhathu. Mbingano i vha hone nga lufuno ngauri ndi lwone mbofho yo vhofhekanyaho vhathu. Vhathu vha tea u hulisana. Mbingano i tea u vha na murangaphanḓa ane a kona u i langa

© University of Venda

uri i bvele phanḓa. Hezwi zwi amba uri nnyi na nnyi a ne a dzhena kha mbinbgano u tea u ḓivha mufunwa wawe uri ndi muthuḓe, u takadzwa nga zwithuḓe a dovha a sanda zwifhio.

Hu na thikho dzo faraho mbingano uri i vhe i vhonalaho isa thengi thengi nahone i vhonale i yo ṱokaho midzi. Mbingano yo vhofhekanywa nga lufuno, u hulisana, u rangiwa phanḓa nga Mudzimu, u ḓivha mufunwa wau. Hezwi zwithu zwoṱhe zwi ita uri mbingano i pfi mbingano. Zwenezwi zwi nga ṱalutshedzwa nga nḓila I tevhelaho.

2.4.1 Lufuno

Lufuno ndi lwa ndeme nahone lu bva Mudzimuni vhunga a ene muthomi wa lwo a tshi pfi Lufuno ngauri khae uri funa roṱhe vhavhi na vhavhuya ha ṱaluli. Ndi ngazwo kha Vhaefesa (1976:212) 5:25 i tshi amba u ri:

> " Inwi vhanna funani vhasadzi vhaṋu, vhunga Kristo o funa tshivhidzo a ḓikumedzela tshone."

Zwenezwi zwi vha zwi tshi khou amba uri munna u tea u funa musadzi wawe nga mbilu yawe yoṱhe na nga muya wawe woṱhe vhunga musadzi a tshi ṱoḓa u funiwa saizwi o bva kha luvhabvu lwa munna. Munna u fanela u mu itela zwiṅwe na zwiṅwe zwine a zwi funa.

Thomas na Thomas (1994:93) vhone vha tshi amba nga ha lufuno mbinganoni vha ri:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

"To fully love another, we must love ourselves if we enter marriage with a sense of personal in adequancy we are not more likely to take than to give in the relationship."

Izwi zwi amba zwauri mbinganoni u funa muṅwe tshoṱhe muthu u tea u thoma a ḓi funa ene muṋe u itela uri a ḓi kona u ḓinekedzela. Henefha ndi hune zwa vhonala zwa konadzea zwavhuḓi zwauri mbingano ndi mini.

Ndi henefha kha mbingano hune ra kona u vhona nga maṱo na u pfa zwithu zwine zwa khou bvelela mbinganoni. Henefha ndi hone hune ra kona u vhona kutshilele kwa vhathu miṱani yo fhambanaho vha nga tshila vha tshi sumbedza lufuno, pfano, mulalo, vhuthihi, u ṱhonifhana, u hulisana, u fhulufhedzana, u ambedzana, u sumbedza vhuḓifhinduleli ha muṱa, u ṱala, u rwa, vivho, u thuntshana na zwiṅwe-vho. Zwoṱhe hezwi zwiitei ndi zwine zwa vha zwi tshi khou bveledzwa nga vhathu vha re miṱani nahone zwi zwine zwa khou vhoniwa nga nnyi na nnyi. Hafha kha mbingano ho dzumbama vhuḓi na vhuvhi ha zwiito zwa vhathu.

Hendrick et al. (1998:54) vhone vha tshi amba nga ha mbingano vha ri:

" Theories of love and the conception of love are considered as a bond between couples and their dependents, people must be committed".

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Zwenezwi zwi amba uri mafhungo a lufuno a vha mbofho vhukati ha muṱa na vha wanalaho khawo, vhathu vha muṱani vha tea u ḓi imisela.

Tshivenḓa tshi zwi amba zwavhuḓi uri vhathu ndi ṋanga dza kholomo vha a kuḓana. Zwine zwa amba zwauri naho vhathu vha fhambana a zwi ambi uri a vha tsha funana.

Lufuno ndi vhushaka vhune ha sima ngomu mbiluni dza vhathu. Lu vhonala nga nyito musi hut shi bveledzwa zwithu zwine zwa vha zwavhuḓi, zwivhuya, zwi tamisaho na kha maṱo a vhathu. Lufuno a lu tou dzhenelwa tshikolo, lu bva mbiluni.

2.4.2 U hulisana/khuliso/ṱhonifhano

Musi hu tshi pfi u hulisana hu vha hu tshi khou vhonala ṱhonifho ine musadzi a i ṋekedza munna wawe sa zwine ra ṱhonifhisa zwone Mudzimu. U nga sumbedza ṱhonifho nga u amba wo gwadama, u losha, u amba zwavhuḓi na zwiṅwe zwine zwa sumbedza khuliso.

Mary (1995:3) u vhona u ṱhonifhana mbinganoni nga ndila heyi:

> "In order to develop a healthy family there must be a good communication, trust, respect, sharing and responsibility."

Hezwi zwi vha zwi tshi amba zwauri muṱa u vhonala u u no bveledza muthu kha vhubvo hawe. Muṱa u tea u kona u ambedzana, u ṱhonifhana na u kovhekana mihwalo. Ano

© University of Venda

maḓuvha hu vhonala vhathu vha si tshe na mbo ngauri a hu tshe na u hulisana hune ha vha hone u bva kha vhana u swika kha vhahulwane.

U hulisana ha sa vha hone muṱani zwithu a zwi tshimbili zwavhuḓi. ano maḓuvha ṱhoho ya muṱa a i tsha ṱhonifhiwa, a i tsha vhewa vhudzuloni hayo ha u langa muṱa. Ano maḓuvha ho ḓala miṱa ino langiwa nga vhafumakadzi zwine zwa sia zwi tshi tsitsa tshirunzi tsha wa munna. Muṱa u dzika nga u vha na ṱhonifho muṅwe nga u hulisana a tshi fhira muṅwe.

Vhaefesa (1976:212) 5:22 yone i amba hezwi i tshi sumbedza khuliso:

"Vhasadzi nga vha pfe vhanna vhavho vhunga vha tshi pfa Murena."

2.4.3 U ḓivha mufunwa wau

Mbingano dza maḓuvha ano dzi khou bva mitwe nga mulandu wa u sa ḓivhana. Munna na musadzi vho fhambana nga kuvhonele. Zwine zwa takadza munna a zwi fani na zwine zwa takadza musadzi. Munna u tama u renga goloi ngeno wa musadzi a tshi khou tama u fhaṱa nnḓu. U wane mufumakadzi a tshi ambesa u fhira wa munna sa izwi vhasadzi vha vhathu vha no ambesa. Munna a dinalea u ṱavhanya u hangwela ngeno wa musadzi a dinalea a tshi ṱoḓa u thetsheleswa.

© University of Venda

Tim La Hay (1991:31) ene a tshi khwaṱhisedza fhungo ili u amba zwauri:

> " There are four temperaments of melancholy, phlegmatic, choleric and sanguine. There is a danger of labelling people as it becomes a self fulfilment prophecy. Temperament analysis is seen on as indicator of where the focus should be in the relationship".

U amba nga vhuvha ha muthu hune ha vha na "melancholy" a konaho vhunzhi ha zwithu. "Phlegmatic" wa vhutshivha, "choleric" wa u sa funa u pfa muṅwe, na "sanguine" wa mashithe wa u sokou ita zwithu. Zwino sa muṱa vhathu vha tea u ḓivhana uri muṅwe u zwifhio uri vhathu vha sa fhelelane mbilu.

Ano maḓuvha miṱani minzhi ho ḓala u sa luvhelelana, u sa ṱanganedzana, u sa pfesesana na u sa konḓelelana. Ho ḓala u farana nga mbilu na u vhulunga vhukhakhi he muṅwe a ita. Muṱa u bvelelaho u tshilwa nga vhathu vhane vha konḓelelana vhunga Murena Yesu khae zwo vha zwi songo leluwa, o konḓelela zwe a ṱangana nazwo zwivhavhaho u vhuya u swika thandani ya tshifhambano. Munna na musadzi vha fanela u vha vhathu vha u konḓelelana na u sa vhalelana vhuvhi vhunga murero wa Tshivenḓa u tshi khwaṱhisa zwauri muhulwane u kanda mupfa a tshi u vhona.

Amato et al (1997:59) vhone vha tshi khwaṱhisedza fhungo iḽi vha ri:

> "In family lives both good and bad situations do happen. The most important thing is the ability to cope with such situations".

© University of Venda

Izwi zwi tshi amba uri kha vhutshilo ha muṱani zwavhuḓi na zwi si zwavhuḓi zwi a itea. Zwa vhuṱhogwa ndi u kona u tshila zwavhuḓi kha dzenedzo nyimele dzine muthu a vha o ṱangana nadzo.

Vhutshilo muṱani ndi u tou konḓelela fhedzi ano maḓuvha a huna a ne a tenda u konḓelela muṅwe musi wa dzi pfudzungule muṅwe uri ndi a ṱuwa. Zwenezwi zwi sia muṱa u tshi vhonala u si na vhuyo. Zwo vhonala uri mbingano uri i ime i tea u vha na thikho. Zwi a vha zwavhuḓi –vho u ḓivha uri mbingano dzi na tshaka. Dzone dzi nga ṱanḓavhudzwa nga nḓila i tevhelaho.

2.5 TSHAKA DZA MBINGANO

Vhaṅwali vho fhambanaho vha sumbedza zwauri mbingano yo vhumbwa nga tshaka dzo yaho nga u fhambana hadzo. Vhukati hadzo ri wana zwauri hu na mbingano dza mvelele kana Tshirema na mbingano dzine dza sa vhe dza mvelele dzo sokou tou melavho sa ngowa dzenedzo ndi dzine dza nga u malana ha munna na munna, musadzi na musadzi. Zwenezwi zwi ita uri mbingano i si tsha vha ya ndeme tshitshavhani. Mbingano dza mvelele ndi dzi ngaho sa mbingano ya “polygamy”, “monogamous”, “incommunity of property” na mbingano ya “customary”.

© University of Venda

2.5.1 Mbingano ya Tshirema (Customary)

University of Venda
Creating Future Leaders

Marissa Herbst na Willemi du Plessis (1927:5) vhone vha tshi amba nga ha mbingano ya tshirema vha ri:

> "In terms of customary law the husband did not need to consult his wives when he decided to conclude another marriage".

Izwi zwi tshi amba zwauri u ya nga ha mbingano ya Tshirema munna ha ambi na musadzi wawe musi a tshi elekanya u mala muṅwe mufumakadzi.

Hei mbingano ndi ine munna a vha na vhafumakadzi vhane vha fhira vhavhili. Iyi mbingano yo kundwa u bvelaphaṋḓa nga vhe vha ḓa na vhu koloni vha amba nga uri mulayo u ṱoḓa munna a tshi vha na musadzi muthihi.

Zwenezwi hu tshi khou ḓi tshiliwa vhadzulapo vha ḽino ḽashu vha vho thoma u sa pfesesa maitele aneo. Vha humbela uri mulayo u vha tendele hafhu u dovha vha tendelwa u malana na vhasadzi vhanzhi.

2.5.2 Mbingano ya u mala musadzi muthihi (Monogamy)

Kha mbingano heyi ya monogamy ndi hune khayo ra kona u vhona munna a tshi vha ane a tendelwa kana a tea u mala mufumakadzi muthihi fhedzi. Zwi nga ḓi itea zwauri uyo mufumakadzi na vhane vha khou dzula nae vha vha na vhana kana vha si vhe na vhana,

© University of Venda

vha tea u dzula vhoṱhe vhe vhavhili fhedzi u vha na u swika hune vha ḓo khaukhanywa nga lufu.

Henefha kha mbingano yeneyi musi ri tshi ḓa hune ra sedzavho na kha ndaka ya muṱani zwone ndi zwauri thundu ya munna yoṱhe ire hafho muṱani ndi ya wa mufumakadzi na thundu yoṱhe yo lumbamaho mufumakadzi ndi ya muthu wa munna ngauri mulayo wo vha vhofhekanyaho uri tshau ndi tshanga tshanga ndi tshau.

2.5.3 Mbingano ya ṱhanganelo ya thundu (incommunity of property).

Heyi mbingano ya ṱhanganelo ya thundu a yo ngo fhambana na heyi ire afha nṱha mulayo u vhofhaho muthu wa munna na musadzi vho malanaho ngawo u vha tendela zwauri zwoṱhe zwine vha vha nazwo a si zwa muthihi ndi zwa vhoṱhe. U vha na ndeme ha mbingano iyi zwi vhonala zwiḽa musi vhavhili vha tshi vho fhambana ngauri henefha ndi hune thundu ya vho tou yiwa nga vhukati.

2.5.4 Mbingano ya u mala vhasadzi vhanzhi (polygamy)

W. du Plessis (1993:34) ene u vhona mbingano ya u mala vhasadzi vhanzhi (polygamous) nga ndila heyi:

> "Poligamous was seen as a form of slavery. Lobolo was regarded as payment of the wife"

© University of Venda

Zwine zwa amba uri mbingano ya polygamy i sa konala sa i no nga ndi ya vhupuli na zwauri lumalwo lu dzhiwa i mbadelo ya mufumakadzi.

University of Venda
Creating Future Leaders

Iyi ndi iṅwe ya dzimbingano dzine khayo ra wana munna a tshi vha a tshi vha ane a tendelwa u mala vhafumakadzi vhanzhi u ya nga hune a zwi funisa ngaho. Hafha a huna mukano we muthu a randelwa wone. Vhafumakadzi vha shango heḽi vha nga vha vhawe arali a tshi nga vha kona u vha unḓa.

2.5.5 Mbingano ya u sa ṱanganelana ha thundu (Out of community of property)

Iyi ndi iḽa ya dzimbingano ine khayo wa tendelwa u sainela kana u ḓi vhofha nga mulayo une wa amba uri tshau ndi tshau tshanga ndi tshanga. Henefha ndi hune ra wana zwauri mbingano heyi a i tendi u ṱanganyisa thundu. Arali ha nga swikelela hune ha nga vha na ṱhalano vhukati ha vhavhili muṅwe na muṅwe u dzhia zwi re zwawe a ṱuwa nazwo ha hawe. Ri tshi ḓa kha mafhungo a nnḓu arali vho tou fhaṱisana vha ḓo tou rengisa vha kona u kovhekana masheleni e vha a wana.

2.5.6 Mbingano dza u malana nga mbeu nthihi

Heyi ndi iṅwe ya dzimbingano dzine dza vha hone kha shango ḽa ṋamusi hune ra wana munna a tshi malana na munna ngae na musadzi a tshi malana na musadzi ngae. Fhedzi-

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ha zwi vhonala zwi na thaidzo ya u sa vha hone na vhana nahone muṱa wa hone u ḓo dzula wo ralo u sa aluwi nga mulandu wa dzekisano ḽa mbeu nthihi.

Mbingano idzi dzo ṱalutshedzwaho afho murahu, hu a vha na vhuḓi hadzo, na vhuvhi hadzo-vho zwone zwi nga ṱalutshedzwa nga nḓila hei:

2.6 Vhuḓi na vhuvhi ha tshaka dza mbingano.

2.6.1 Vhuḓi ha mbingano ya "customary"

U ya nga heyi mbingano zwi vha zwi tshi amba zwauri u vha na vhafumakadzi vhanzhi kha mbingano ya vharema zwo vha zwi tshi amba lupfumo luhulu vhukuma lune muthu a vha nalwo. Ndi henefha hune arali kha muṱa wonoyo zwo vha anḓa ha vha na mbebo nnzhi ya vhana vhane khavho vha vha vha na tshanḓa tsha vhana vha vhasidzana u fhirisa vhatuka, zwenezwo zwi ḓo vha zwi tshi amba zwauri vhabebi vhenevho vha ḓo vha vho pfumaho dzekiso ḽa vhana vha vhasidzana. Kha mbingano ya tshirema zwo vha zwi tshi vhonala zwi zwa ndeme na hone zwi zwa nṱha kana zwavhuḓi. U mala vhafumakadzi vhanzhi musi wo dzula navho nahone wo tangiwa wo vha u tshi tou pfa u vha u vhamusanda.

U ḓala havho muḓini zwo vha zwi sa thithisi tshithu ngauri havha vhathu ndi vhathu vhane vha vha na vhuḓikumedzeli ha u kona u lima, u fuwa, u luka maluwa, u zwima, u vhaḓa na u shuma miṅwe mishumo minzhi yo fhambanaho u itela miṱa yavho. Kanzhi u ḓo wana

© University of Venda

zwauri vhoṱhe vhanna na vhafumakadzi vha vha sa shumi ndi vhathu vhane vha vha vho ḓitika nga vhulimi na zwifuwo.

Zwi vhonala zwi zwavhuḓi kha vharema u vha na vhafumakadzi vhanzhi zwine zwa dovha hafhu zwa vhonala zwi zwa ndeme kha mutakalo wa muvhili wa muthu wa munna ngauri u ḓo vha ane a vha o tsireledzea kha malwadze na kha u vha na dzinyemulo dzi sa fheliho. Zwenezwo mbingano heyi i vhonala i yavhuḓi kha vhathu ngauri nga khayo hu na masiandaitwa avhuḓi ane a vhonwa na nga maṱo a vhathu.

2.6.2 Vhuvhi ha mbingano ya "customary"

Henefha ndi hune ha vhonala zwavhuḓi vhuḓi vhuvhi vhune ha vha hone kana ha vhonala nga u wa mala vhasadzi vhanzhi vhanzhi vhane vhubvo na mitupo yavho wa sa i ḓivhe. Ndi henefha hune nga murahu ha vho vha na masiandaitwa ane a vho vha makhaula mbilu dza vhathu. Ndi henefha hune ha vuwa u vhangisana, vivho, tsemano, u tovholana, u vhulahana, u nyefulana, u vhengana, u sasaladzana, u tshivhana na zwiṅwe zwinzhi zwinzhi.

U mala vhafumakadzi vhanzhi ano maḓuvha zwi vhonala zwi si zwavhuḓi ngauri maḓuvhani ano vhana vha khou ḓura. Ndi amba hezwo ngauri tshikolo, zwiambaro, zwiḽiwa zwoṱhe hezwo zwithu zwi vha zwi tshi khou ḓura lune muthu are na vhasadzi vhanzhi na vhana vhanzhi zwa ḓo vha zwi tshi khou mu konḓela u zwi wana. Tshithu

© University of Venda

tshihulwane tshine tsha khou vhonala tshi tsha ṱoḓeme maḓuvhani ano ndi tsha uri vhana vha musalauno vha ṱoḓa zwithu zwa maimo fhedzi nahone a vha tendi u ḽa kana u sevha nga maṱari. Vha bvumelana na ḽiḽa ḽiambele ḽine ḽa ri a thi ḽi maṱari sa mbudzi. Ndi murafho une musi muthu a tshi u sedza wa vhonala u wa miraḓo mitete ine kha zwa u bata nzie, u pala muroho masimuni zwa vhonala zwi zwithu zwi konḓaho.

2.6.3 Vhuvhi ha mbingano ya u mala musadzi muthihi (monogamy)

Tshithu tshiṅwe na tshiṅwe vhutshiloni tshi na masiandaitwa. Na henefha kha mbingano ya monogamy hu na zwine zwa vhonala zwi tshi lemela. Zwi vhonala u lemela hazwo zwi tshi ḓa zwa konḓa hafha musi mufumakadzi a tshi ḓa hune a lwala. Henefha ha ndi hune zwa kona u vhonala musi munna a tshi ḓa hune a sa kone u ḓikuvhela, u ḓibikela, u swiela na zwiṅwe. Ndi henefha hune zwa sia zwi tshi vho kombetshedza muthu wa munna u mala vhafumakadzi vhano fhira muthihi. Maḓuvhani a kale kha vharema zwo vha zwi tshi vhonala zwi si zwavhuḓi u mala mufumakadzi muthihi hu tshi pfi ndi wa nzie kana khaladzi. Fhedzi kha mbingano ya ano maḓuvha zwi vhonala zwi zwavhuḓi u mala musadzi muthihi.

2.6.4 Vhuḓi ha mbingano ya u mala mufumakadzi muthihi (monogamy)

Hafha kha mbingano heyi ya monogamy i vhonala i yavhuḓi musi munna a tshi vha a na mufumakadzi muthihi fhedzi zwi ḓo sia muṱa wonoyo u tshi vha une wa tshila zwavhuḓi.

© University of Venda

Vhana vha ḓo kona u ya tshikoloni zwavhuḓi. Vhana vha ḓo kona u ḽa vha raha ndilo. Zwi dovha hafhu zwa kona uri sumbedza zwavhuḓi uri vhabebi vha ḓo vha vhathu vhane vha ḓo kona u shavhedza vhana vhavho nga zwiambaro. Zwenezwi zwi vha zwi tshi khou ri sumbedza uri muṱa muṱuku u a kona u tshila zwavhuḓi u fhira muṱa muhulwane.

2.7 Mvalatswinga

Mafhungo a mbingano ire nga afho murahu a sumbedza e a vhuṱhogwa vhukuma na hone a dovha a vha na mushumo muhulwane vhukuma kha vhutshilo ha vhathu. Mbingano ndi yone mudzi wa mafhungo vhutshiloni ngauri yeneyi mbingano ya sa vha hone vhutshiloni vhu nga si kone u bvelaphanḓa zwavhuḓi.

Zwi dovha hafhu zwa ralo-vho na kha miṱa a i koni u ya phanḓa kana u bvelaphanḓa arali hu si na mbingano. Musi ri tshi lavhelesa na u vhambedza havha vhaṅwali vho fhambanaho musi vha tshi ṋea ṯhalutshedzo dzo fhambanaho dzi sa faniho nga ha mbingano na tshaka dzadzo, zwi vhonala zwi tshi bveledza zwithu zwithihi kana muhumbulo muthihi uno fana ngauri vhoṱhe vha vha vha tshi khou amba nga ha uri mbingano yone i vhonala i mihumbulo ya vhathu yo fhambanaho, zwo vhangwa nga u sa kona u pfesesana kana u anḓana kha zwine vhathu vha zwi amba na u zwi dzudzanya zwa kutshilele.

© University of Venda

Henefha ndi hune ra wana zwauri u liana ha humbulo ya vhathu na u pfesesana ha vhathu zwi simula u bvelela ha muṱa kana u kwashea ha muṱa muṅwe a vho ita zwawe nga u shaya yone pfano kana nyanḓano muṱani. U pfesesana ha miṱa zwi ita uri muṱa u vhe u bvelelaho. U fhambana kha miṱa nga u sa pfesesana zwi itisa uri vhutshilo vhu si ḓifhe ngauri vha ḓo vha vha tshi khou tshila nga u sa londana.

Mbingano muṱani ndi yone muhangarambo kana muṱoḓo wa zwibveleli zwi bvelelaho nga ngomu khayo lune arali mbingano ya sa vha hone vhutshilo vhu nga si vhe vhu takadzaho.

Henefha mbinganoni musi ro sedza kha mbingano hu vhonala hu na dziṱhoḓea dzine dza vha dzone tshidziki tsho faraho mbingano. Lufuno lu tea u vha thikho ya mbingano ngauri lwa sa vha hone mbingano i vha yo faho. Hu ḓi nga na u hulisana ha sa vha hone mbinganoni i sala i tshi vho nga mahunḓwane. Muḓi kana muṱa wa sa rangwa phanḓa nga Ramaanḓa oṱhe vha u rangaho phanḓa vha sokou ḓinetisa. Mbinganoni vhathu vho tea u ḓivhana ngauri zwa sa ralo hu nga si tandwe ḽi no fukwa. Ndi henefha ha hune miṱa ya tea u ḓivha vhuimo hayo ngauri ndi hone hune ha tea u vhonala vhundeme ha mbingano muṱani uri nga khayo hu ḓo kona u vhonala tsumbavhuyo.

© University of Venda

3. MVULATSWINGA

Kha ndima yeneyi ndi hone hune nda ḓo ṱharamudza mbingano ndo sedza tshiimo tshayo kha vharema kaleni uri yone yo vha yo ima nga ṋḓila-ḓe. Kha yeneyi tsedzuluso ndi hune ha ḓo kwamiwa vho mafhungo a mamalele, tshiimo tsha makhadzi muṱani, mbingano ye ya vha i si na vhana, tshiṱoṋḓolo, tshiimo tsha khotsimunene muṱani, tshiimo tsha mazwale muṱani na zwiṅwe vho. Hu ḓo dovha hafhu ha sedzuluswa vho na zwa uri mbingano dza vhakalaha na vhakegulu vha kale dzo vha dzi tshi lalama nga mini. Hu na zwiitisi zwo yaho ngau fhambanana zwine zwa sumbedza ndalamo ya vhakale zwi ngaho sa u sa vha na vivho, u vha na vhuḓikumedzeli, u koṋḓelela, u hulisana na u ṱhonifhana, mbingano yo vhibvaho, u tshila nga mulayo, zwiḽiwa, u vha mushumeli wa muṱa. Zwoṱhe hezwo zwo bulwaho afho zwi ḓo senguluswa ri tshi khou sedza tshiimo tsha mbingano izwo kaleni musi shango ḽi tshe ḽo lala.

3.1 Tshiimo tsha mbingano ya vharema kaleni

3.1.1.Vhuḓiimiseli ha munna kha musadzi

Munna wa zwiḽa kale musi shango ḽi tshe ḽo lala, o vha a na vhuḓikumedzeli havhuḓi vhukuma kha musadzi wawe. O vha a tshi lusa nga nungo na ṋḓila dzoṱhe uri muṱani

© University of Venda

huvhe na zwiḽiwa zwa musadzi wawe. Naho vha a sa shumi fhedzi ha, ho vha hu na miṅwe mishumo ine a i ita sa u luka maluwa a u ita dzitselo na mithatha, basha na dzimbalelo, u luka mipfunda, u fhaṱa dzinnḓu, u lula dziṯhanga, u vhaḓa miṱovhori, u vhaḓa dzimpfo na u fulela dzinnḓu dza vhathu nga mahatsi. Yoṯhe mishumo heyi yo vha i yone ye munna a vha o ḓitika ngayo. Munna o vha a sa ṱoḓi musadzi wawe a tshi shuma, tsha musadzi ndi u lavhesa zwa muṱani.

Tshiṅwe tshifhinga wa munna o vha a tshi ita a tshi zwima na phukha dzi no nga mivhuḓa, ndovhi na dziṅwe vho hu u itela tshisevho tsha muṱani.

Arali munna o mala musadzi wawe a si na vhana o vha a sa muṱali. O vha a tshi dzula nae tshiṅwe tshifhinga vha vhuya vha tou kekudzana. Munna wa kale o vha a na vhuḓiimiseli ha tshoṯhe kha mufumakadzi wawe.

3.1.2. Vhuḓiimiseli ha musadzi kha munna

Mufumakadzi wa kale o vha a tshi funa muṱa wawe nga mbilu yawe yoṯhe ngauri musi hu si na zwiḽiwa o vha a tshi kona u dzhia mavhele a a ṱohola a dovha hafhu a sinḓa vhukhopfu na zwiṅwe vho.

© University of Venda

Onoyu mufumakadzi u dovha hafhu a ḓivha dangani la vha muṱani wawe. U vuwa hu tshe vhusiku a vhea tshidudu tsha mukalaha wawe. Vha muṱani wawe a vha ḽi muladza kana zwi rotholaho.

Mufumakadzi onoyu musi a tshi vhona uri o no vha wa maḓuvha ha tsha vhona ṅwedzi kana tshikuni a tshi tsha funga u ya a amba na munna wawe uri a muṱoḓele muhadzinga kana lufara thonga lwa u ḓo dzula navho khathihi na u vha ṱhaḓula mishumo ya henefho muṱani. Tshiṅwe tshifhinga a nga ḓi tou fhaṱelwa nnḓa kha tshawe tshitentsi. Zwenezwo ha vha dzula vhoṱhe ḽi ḽa maladze ḽo lala hu si na dzinndwa.

Musi vha tshi bva vha tshimbila vhoṱhe, musi vhe hayani vha dzula vhoṱhe. Arali ha vha hu tshi khou nwiwa halwa kana mabundu ane a kela ndi mufumakadzi muṱuku. Mufumakadzi wa kale o vha o ḓiimisela vhukuma kha munna wawe.

3.1.3. Ṱhonifho

Kale mufumakadzi o vha a tshi ṱhonifha munna wawe lune musi a tshi amba u vha o tou gwadama fhasi na musi a tshi vhea zwiḽiwa zwi isiwa zwo faredzwa nga mufaro u sumbedza khuliso. U vhea o tou gwadama fhasi a fhedza ngau losha. Ndi yone nḓila ya u sumbedza uri zwiḽiwa zwo luga.

© University of Venda

Arali mufumakadzi ari a tshi swika mulambo wana vhakegulu vha tshi khou ṱamba o vha a sa dzheni u vhuya u swika vha tshi fhedza.

Tshiṅwe tshifhinga a nga vhona munna a tshi khou ṱambuluwa kana u bvisa maḓi u sumbedza ṱhonifho u tea u ima a kotamela fhasi u ḓo fhira vho no fhedza. Mufumakadzi wa kale o vha a tshi kona u tshila nga u sumbedza ṱhonifho.

3.1.4. U khwaṱhisa muḓi

Arali mufumakadzi a swikelela na hune a zwi vhona uri munna wawe ha tshena tshine a kha ḓi tshi ita musi vhe vhoṱhe nḓuni ha nga ḓo zwi litsha zwo ralo. Mufumakadzi u ḓo ya a vhudza vhomazwale wawe mafhungo oṱhe. Vhomazwale ndi vhone vhane vha ḓo ya vha ṱoḓa mindandane ya hone ine miṅwe ya hone i ḓo rindwa na mukapu, miṅwe ya hone i ḓo shelwa mabunduni kana halwani u ita nga u ralo ndi uri muḓi u khwaṱhe.

Zwenezwo ha mufumakadzi u ḓo ḓi dina nga u rindelela munna wawe mabundu ḓuvha na ḓuvha kana halwa a tshi shela yeneyo mishonga u itela u khwaṱhisa muḓi. Zwoṱhe hezwo u zwi ita a tshiphirini na mazwale wawe.

© University of Venda

sela. Arali henefho muḓini wa vho makhulu hu ṱoḓa vhudzulo mukwasha u a vhudzwa zwa u pfi kha fhaṱe nnḓu yawe ine a ḓo ri a tshi ḓa a dzula khayo.

Vhathu vha kale vho vha sa konḓisi, vho vha vha tshi mbo ḓi ri kha vha ṱuwe na musidzana wavho.

Kale tshivhalo tsha vhafumakadzi kha munna muthihi tsho vha tshi tshine tsha lingana vhasadzi vhaṱanu-na-vhararu. Vhaṅwe vhavho vho vha vha tshi ḓa vha na vhana vhavhili-vhavhili kana muthihi-muthihi.

3.1.6. Kudzulele kwavho muṱani

Musi vho malwa vhe vhanzhi nga u tou ralo, muṅwe na muṅwe o vha a tshi dzula muṱani wawe. Hu na hune vha ṱangana hone musi vha tshi bika. Muṅwe u bika nga matsheloni muṅwe a bika nga madekwana. Musadzi muṱuku ndi ene ane a bikela mukalaha nahone ndi ene ane a vha a tshi vho funeswa nga mukalaha lwe zwa vha zwi tshi vho tou vhonalesa kha vhaṅwe vhafumakadzi. Fhedzi-ha vho vha vha tshi vhivhana vha tshi vhivhanela mukalaha. Hone-ha vho vha vha sa lwi, na u semana tshavho ho vha ho ḓala u funana.

Arali ha nga rengwa zwifuko zwi nga ho sa miṅwenda, mikhasi, dzithaula na zwiṅwevho mufumakadzi muhulwane ndi ene ane a kovhela vhafumakadzi vhaṱuku.

© University of Venda

Vhaeni vho ḓaho u dala muḓini vha ya vha sedza kha mufumakadzi muhulwane ndi ene ane a ḓo vha swikisa kha ṱhoho ya muḓi. Vhathu vha kale vho vha vha sa sedzi uri mudalelwa u ḓo tou bva hani ngavho. Muṅwe na muṅwe o vha a tshi bvisa tshithu tshine a vha natsho tsha u thakha mueni. A nga rengelwa halwa kana mabundu a ita na u ṱhavheliwa tshifuwo.

Ṱhoho ya muḓi yo vha i tshi ṱhonifhiwa na u huliswa nahone vha tshi tou pfi vhavenḓa. Vhathu vha kale vho vha vha tshi okelana mulilo. O thomaho u vhasa mulilo o vha a tshi vha o vhasela vhanzhi. Zwenezwo kutshilele kwavho muṱani kwo vha ku tshi vha ḓifhela.

3.1.7. Tshiṱunḓo

Nga u mala havho vhasadzi vho vhalaho khavho zwo vha zwi zwavhuḓi nga maanḓa ngauri vho vha vho ḓitika nga ndimo ya masimuni avho. U bva kha muhulwane u vhuya u swika kha ṅwana muṅwe na muṅwe o vha a na tsimu yawe. Hone-ha arali u ṅanga wo vha u tshi vha ane a tshila nga u tungula ṱhangu ngauri vhathu vho vha vha tshi dzula vho ḓala. Mulafhiwa o vha a tshi kona u bvisa masheleni mavhili na zukwa ṅwaha wa vhuya wa fhela u ḓo dovha a bvisa hafhu ṅwaha u ḓaho.

Masheleni kale o vha a tshi konḓa u wanala fhedzi naho zwo ralo vho vha vha tshi shumisa mavhele u renga ṋama, mirambo na zwiṅwe zwi vhonalaho zwi zwa u tshidza

© University of Venda

muṱa. Kale vho vha vha sa lili nḓala ngauri na vhavima phukha vho vha vha tshi zwi kona u tshila nga u ḽa dovhi na ṋama ya phukha.

Vhakegulu vhane vha sa tsha vha na vhakalaha vho vha vha tshi tshila nga muhodo une vha u badela nga u ṱomba halwa na u bika thothotho. Miṱa yavho yo vha i sa shayi zwa u ḽa.

3.1.8. Nḓuni

Vhavenḓa vha na murero wa uri nḓou a i lemelwi nga musingo wayo, zwo tou ralo na kha munna o malaho vhafumakadzi vhanzhi. Kha sia ḽa u dzhena nḓuni, vho vha vha tshi tou sielisana muṅwe a nga ya miṅwedzi miraru. Zwi nga sa mavhele e wa gobela musi a tshi vhibva u khou ka tshikoli a tshi oma wa dovha wa humela murahu he wa thoma hone.

Fhedzi ha vhe vhanzhi kha munna muthihi vho vha vha sa vhivhani ngauri vhoṱhe vho vha vha tshi vhonala vhe na vhana vho yaho nga mirole yo fhambanaho. Nahone mufumakadzi o vha a tshi ri o dzedzefhala a vhuya a alusa ṅwana wawe a swikela na hune a tshimbila a sa athu dovha a vhuyelela nḓuni. Nahone mufumakadzi wa kale o vha a tshi sala a tshi ya nḓuni u vha a songo tou ḓiisa hu na ṅwaluḓila ane a tshimbidza mafhungo onoyo ndi ene ane a vhudzwa zwoṱhe. Vhafumakadzi vha kale vho vha vha sa lweli nnḓu.

© University of Venda

3.1.9. Tsetshelo

Musi muṱani honoyo ho no vha na kubebwa vhakegulu vha a longa mufaro wa vhukhopfu vhutete ha mavhele, tshimbundwa, mugumo, khuhu, halwa, mabundu na zwiṅwevho zwa u yo vhona ṅwana. Vha ṯwa vha tshi imbelela matakadza mbilu ndi ṅwana. Vho vha vhatshi takala musi vha tshi vhona ṅwana. Tsetshelo i itwa nga vhomakhulu vha vha vha tshi khou takalela uri ro bva ngomu kha samba ḽa u ambiwa u pfi ha bebi. Tshiṅwe tshifhinga vha a eḓela kana vha eḓela vho rembulutshela murahu.

Vhakegulu vha mashaka na vha miḓi ya tsini vha a vhidzwa u ḓa u ḽa tsetshelo ya ṅwana. Arali vhukati havho ha vha na muṅwe ane a ṯanganedza ṅwana o ima a dovha hafhu a sa loshe onoyo muthu o vha a tshi fhinguliswa nahone ha pfi o sema vhakegulu a nga ṉewa nḓaṱiso ya u renga tshikalo tsha halwa kana mabundu. Vhathu vha kale vho vha vha tshi kona u nakisa zwithu.

3.1.10. Murula

Vhomakhulu vho vha vha tshi ḓisa murula wa u ṱoḓa u ṱola mukwasha na vhaḓuhulu. Henefho-ha ndi hune vha ṯhavhelwa kholomo kana mbudzi mbili. Vhusiku hoṱhe vha lala vha tshi tshina ho takaliwa hu tshi imbiwa luimbo lwa uri "vhomakhulu vho ḓa vho ḓa u ṱola mukwasha". Musi vha tshi ṯuwa vha a onesiwa nga tshelede.

© University of Venda

Tshiṅwe tshifhinga u ita murula yo vha i ndila ya u pfumbisa vhushaka vhukati ha vhomakhulu na vhakwasha uri vhu tou n̯an̯a vhu tshi ya phand̯a. Nga hetsho tshifhinga vhakalaha na vhakegulu vha vha vho takala. Mirumba ivha i tshi khou t̯ambela zwand̯a. Vhathu vha tshi ri u fhufha vhavhili vha sera. Mapfen̯e o tsitsa vhana. N̯amusi tsetshelo a dzi tsha vha hone ngauri na mit̯a ya hone a i tsha dalelea nga mulandu wa zwiito zwine zwa shonisa.

Murula a u sokou ya kha muthu a songo d̯idzudzanyaho ngauri murula u vha u tshi khou t̯od̯a u onesiwa.

3.1.11. Kutshilele

Vhathu vha kale vho vha vha tshi d̯i ita vha tshi semana na u pomokana vhuloi. Munna o vha a sa tendi uri muṅwe ndi muloi. Muṅwe na muṅwe o vha a tshi ya u dzhia tshelede ha hawe, vha bva nga tshavho ha vha na ane a luma vhathu nd̯evhe uri o vhuyaho o pembela ndi ufhio.

Arali muṅwe a vha a na mushumo ho vha hu tshi itwa davha vha thathedzisana mushomo wonoyo u swikela vha tshi fhedza hu nga vha u lima kana u t̯ahula. Nga murahu ha musi vho no fhedza hu d̯iswa halwa na mabundu vha no nwa halwa vha nga ngeno vha dzula nga tshavho vha keliwa ha nwiwa l̯i l̯a maladze. Arali ndima i sa athu vuledzwa vha d̯o dovha hafhu vha takutshedza hu tshi imbiwa kuimbo kwa uri: "Kul̯a kudimana ku a vulea

© University of Venda

nga vha ri fhe ri ḽe ku a vulea". Zwenezwo vha ri khou imbelela ndima i vha i tshi khou ya phanḓa. Vhutshilo ha vha kale ho vha hu havhuḓi ngauri vho vha vha tshi thusa na.

3.1.12. Lufu

Kale musi muthu o lovha muḓini vhaṋe vha muḓi vha vhidza ṅanga uri i ḓe i vhonise tsho ḽaho mufu. Ṅanga i ḓo swikelela na hune ya amba zwauri mufu o tou vhulahiwa. Zwenezwo ha i ḓo shuma lune vhathu vhoṱhe vho silingaho vha swikelela na hune vha fhela vhoṱhe hone-ha arali wa bvisa kholomo wa fha ṅanga iyo u a dovha hafhu a zwiimisa.

Kale musi muthu arali o lovhelwa nga munna wawe vha vhuhadzi vho vha vha tshi dovha hafhu vha mu ṱoḓela munna a nga vha wa henefho hayani khotsimunene kana khotsi muhulu kana wa shaka ḽa tsini. Arali lufu lwo bvelela henefho muṱani vhathu vha kale vho vha vha sa vha si mulilo nahone muḓi wo vha u tshi fhaṱwa nga u ṱavhanya mufu o ladzwa kha muṱavha une wa vha na maḓi hu u itela uri a rotholelwe. Muḓi wo vha u sa fhaṱelwi hu tshi tou gwiwa dindi muthu a longelwa o putelwa nga nguvho ha fukedzwa ha khokhwa matombo nga nṱha ha ṱavhiwa na mupfure. Lufu lwa vha hone muḓini na vhana vho vha vha sa nga zwi ḓivhe. Ṋamusi lufu lwa vha hone hu vhonala i thaidzo yo dzhenaho muḓini ngauri lu vhonala lu tshi ḓura.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2. Tshiimo tsha makhadzi muṱani

3.2.1. U lwa ha munna na musadzi

Hone-ha arali munna na musadzi vha vha vha tshi khou lwa nndwa dzavho henefho muṱani, makhadzi muhulwane vha a vhidzwa. Vha a ḓa vha vha vhone vhane vha dzimela dzinndwa na dzipfudzungule dza henefho muṱani wa khaladzi avho. Ndi vhone vhane vha dovha hafhu vha vha konanyisa vha tshi itela uri muṱa wa khaladzi yavho u si phusukane.

Makhadzi ndi vhone tshirathisi tsha zwiitei zwi iteaho muṱani vha vhonala vhe vhone thikho ya muṱa nahone vha amba fhungo ḽi a pfiwa. Tshiṅwe na tshiṅwe tshine tsha itea muṱani wa khaladzi avho tshi tea u thoma u suṅwa khavho ngauri ndi vhone ambadzifhele muvhuyedzedzi wa zwithu zwo piringana.

3.2.2. Ṅwana a tshi lwala

Makhadzi vha a vhidzwa vha ḓa vha dzhia khavho vha shela maḓi khayo vha ya vha gwadama fhaḽa muṱani ho gwelwaho matombo mararu vha thoma u khuba maḓi vha tshi a pfela henefho nṱha ha matombo vha tshi phasela vha matongoni uri vha vhofhohole ṅwana uyo a fhole a rwiwe vho nga muya na vhanzhi. Nga u phasela havho maḓi zwi mbo ḓi itea uri ṅwana uyo a fhole na zwenezwo ngauri vho vha vha tshi tenda khazwo.

© University of Venda

Ṅwana a tshe muṱuku kanzhi u a ṭangana na [illegible]wadze o fhambanaho a ngaho sa misho na gokhonya zwenezwo vhomakhadzi vha a vhidzwa vha ṭalutshedzwa vha vha vhone-ha vhane vha ṭoḓa vhomaine vha u lafhela ṅwana uyo. Muṱani ha sa vha na makhadzi zwithu a zwi tshimbili.

3.2.3. Ṅwana a sa wani mushumo

Vhomakhadzi vho vha vha tshi vhidzwa uri vha ḓe vha phasele ṅwana wa khaladzi avho kha vhadzimu uri zwi munakele-vho.

Kale vhathu vho vha vha tshi tenda zwauri muthu u a tshivhiwa. Arali nangoho zwo tou ralo makhadzi vha a ita na u thoma u vhonisa na kha vha marambo thaidzo ya u sa wana mushumo ha ṅwana. Maine vha nga ḓi amba uri hu na muthu ane a khou mu tshivha lune arali ha nga phasela makhadzi zwithu zwoṱhe zwi ḓo eḓuluwa. Zwenezwo-ha makhadzi vho vha vha tshi vhidzwa u ḓa u amba na vhadzimu vhavho nga ha ṅwana a sa waniho mushumo. Nga kha u phasela ha makhadzi zwi mbo ita uri ṅwana uyo a wane mushumo.

3.2.4. Ṅwana zwithu zwi sa mutshimbileli zwavhuḓi mushumoni

Na henefha makhadzi vha a vhidzwa vha ḓa vha phasela nga maḓi a no rothola vha tshi ambelela nga dzina kha vhadzimu vha havho uri zwithu zwi vhe zwi mu nakelaho ṅwana wa khaladzi avho, uri vha matongoni vha mu sedze nga iṱo ḽavho ḽa vhuthu. Arali wa nga

© University of Venda

ḓa hune wa sinyusa vhomakhadzi vha a amba, ndi do u phasela nga maḓi ano fhisa uri zwithu zwi si u tshimbilele. Makhadzi ndi vhone shaka, thikho khulwane kha muṱa wa khaladzi.

Tshiṅwe tshifhinga mishumoni vhathu vha a lwela vhuimo kana dziposwo lune vhaṅwe vha vho vha vhuya vha swikelela na hune vhaya u farafariwa mivhili yavho uri vha wane poswo dza nṱha. Zwenezwo vhathu vha a tshivhana zwa mbo ita uri makhadzi vha takuwe-vho vha ime ime vha tshi itela ṅwana wa khaladzi avho. Nangoho zwi mbo ḓi konadzea uri zwithu zwi munakele nga kha u phasa ha makhadzi.

3.3. Mbingano ye ya vha i si na vhana

Tshiṅwe tshifhinga musadzi o vha a tshi ri o malwa muḓini mbebo ya ḓa hune ya konḓa. U sa vha hone ha ṅwana zwo vha zwi sa ambi uri musadzi uyo ho ngo tsha tea u dzula afho muḓini.

Arali e wa munna a sa bebi, vhathu vha kale vho vha vha tshi zwi ita nga lwa vhuṱali. Vha nga amba na khotsimunene kana muṅwe wa shaka ḽa tsini uri a ye thavhani u rema basha. Wa musadzi u ḓo rumelwa henengei ḓakani u yo reḓa khuni. Zwenezwo mafhungo a ḓo fhela henengei thavhani. Musadzi uyo maḓuvha a si mangana a vho vhonala o no ḓihwala, nga murahu lutshetshe lwa mbo ḓi lila muḓini. Zwoṱhe hezwi a huna we a vha a tshi zwi ḓivha ngauri vho vha vha tshi khou zwi ita tshiphirini.

© University of Venda

Arali mufumakadzi o malwa a dzula tshifhinga tshilapfu kana miṅwaha minzhi a si na vhana zwo vha zwi sa ambi uri u tea u pandeliwa. O vha a tshi dzula a vha a lelaho vhana vha muhadzinga wawe. Zwo vha zwi sa vhuyi zwa vhonala uri vhana a si vhawe ngauri vhathu vha kale vho vha vha tshi kona u kutela zwithu zwavho. Vhana havhaḽa tshiṅwe tshifhinga vha a vha vhahuluhulu vha sa zwi ḓivhi uri a si mme avho. Zwenezwo-ha zwi vhonala tshi tshiṱhavhi u sa vha hone ha ṅwana muṱani ngauri lushaka lu vha hone kana lwa aluwa nga vhana. Vhana vha sa vha hone lushaka lu a fa.

3.4. Tshiṱonḓolo

Musadzi o malwaho muḓini tshiṅwe tshifhinga u a ṱonḓolwa a vha na muhwalo wa muṅwe munna. Tshiṅwe tshifhinga u vha o zwi ita nge munna wawe a vha o kholwa lwa miṅwaha yo vhalaho kana a vha o tou zwi ita o ḓiimisela naho zwo ralo vhathu vha kale vho vha vha tshi dzula nga tsha vhakwasha na vhomakhulu ho vhidzwavho na vhomalume vha hone u ḓa u dzudzanya mafhungo. Vhathu vha kale vho vha vha si na khakhathi mafhungo o vha a tshi ladzwa nga nḓila ya vhuḓi. Ṅwana a bebwa a ḓi fariwa nga nḓila ya u nga ndi wa henefho muḓini. Vho vha vha tshi ladza mafhungo avho nga nḓila ine ha sala hu si na dzipfudzungule na dziphambano.

Tshiṅwe tshifhinga musidzana u a ṱonḓolwa kana u tshinywa nga muṱhannga we a tou ḓa a mu fhura nga u ḓivha uri u na ane a khou ṱoḓou mu mala. Musi vhathu vho kuvhangana mafhungo a tshi vho sengwa uri na mmbona na nnḓivha ḽa ḓa hafha ḽi a kovhela, muhwalo uyo a thi u ḓivhi. Zwenezwo zwi mbo ita uri mafhungo aya a vha somele ngauri ha na

© University of Venda

phaṋda na murahu muiti wazwo u tou dadadz[illegible]wi ngomu ngeno ngoho i ya u tshinyisela muṅwe. Musi o lambiwa nga u tou ralo tshiṅwe tshifhinga naho a funa muṅwe munna ha nga ḓo mu funa na ṅwana wawe lwa tshoṱhe. Tshiṅwe tshifhinga munna muswa we a mu funa a nga ri u khou ṱoḓa ene wa mufumakadzi fhedzi zwa ṅwana musadzi u ḓo vhona uri u ḓo bva hani ngazwo. Zwenezwo ha u ṱoṋdolwa a zwi takadzi ngauri tshiṅwe tshifhinga muthu u a fhedza o luza kana u fhelelwa nga vhuhadzi.

3.5. Mbingano dza vhakalaha na vhakegulu vha kale dzo vha dzi tshi lalama nga mini?

Vhavenḓa vha na maambele avho a uri tshilamba u vhudzwa ndi lila u vhona. Kale ho vha hu tshi pfi zwithu zwi a ila nangoho vha shavha u ita zwenezwo. Vho vha vha tshi tenda u laiwa vha fhedza nga u tevhedzela vha ita nga ndila ye vha vhudzwa ngayo.

Huna zwithu zwo vhalaho zwine zwa vhonala zwi zwone zwe zwa itisa uri ndalamo ya vhakegulu na vhakalaha i vhe hone.

3.5.1. U sa vha na vivho

Vhakegulu vho vha vha si na vivho kha vhathu vho no seisana na vhakalaha vhavho. Vho vha vha tshi konana lune na muthu a sa kone u zwi vhona uri ndi musadzi wa nnḓa. Nga u konana honohu hu a swikela na hune musadzi wa nnḓa a ḓa o hwala mufaro anga ndi khonani ya musadzi ngeno ndi khonani ya wa munna. Musadzi wa hayani u mu

© University of Venda

ṱanganedza nga lufuno mufaro wa putululwa a luwa na u oneswa vha ḓi tshila zwavhuḓi hu si na khakhathi.

Arali musadzi uyo a si khou ṱuwa nga madekwana muṋe wa munna u a bva nḓuni ha dzhena onoyo musadzi a nga ḓivha a songo tou ḓa u dala hayani o tou vhuiwa nae. Musadzi wa hayani u ḓo bva nḓuni o fhumula aya a eḓela tshiṱangani na vhana hu si na luambo.

Vha kale vha ri munna ndi nḓou ha ḽi muri muthihi fhedzi nahone munna ndi tshikoli ri tou kuvhulelana.

3.5.2. U vha na vhuḓikumedzeli

Vhakegulu vha kale vho vha vho ḓikumedzela u dzula na vhakalaha vhavho. Vho vha vho ana uri vha ḓo fela vhuhadzi havho zwi a ḓifha kana zwi a konḓa. Vho vha vha tshi tshila nga milayo ya henefho muṱani nahone vha tshi pfa vhakalaha vhavho zwine vha amba zwone. Vho vha vha tshi shumela muṱa wavho uri u vhe u bvelelaho nga zwoṯhe zwine vha zwi kona sa u ṱomba mahalwa, u reḓa khuni na zwiṅwe-vho.

Vha kale vho vha vha tshi fhaṱa nnḓu ya basha vhafumakadzi vha i nama nga mavu vha i hulungedza ya hashiwa nga galaga ya tengulwa nga mavu matswuku a tshiulu wa wana muḓi wo tshena u wa Vhavenḓa.

© University of Venda

3.5.3. U konḓelela

Vhakegulu vha kale vho vha vha tshi kona u konḓelela zwe vhanna vha vha vha tshi vha itela zwone zwi vhavhaho. Zwe zwa vha zwi tshi vha itisa uri vha kone u konḓelela ndi ngauri vho vha vha tshi dzhena zwikolo zwa sialala zwi nonga vhusha, domba, musevhetho, tshikanda. Henefho vho vha vha tshi funzedzwa vho kutshilele kwa u konḓelela muṱani.

Vho khotsi vho kholwa ngei tshikhuwani vha sa vhuyi hayani vho vha vha sa tevhelelwi tshikhuwani. Vho vha vha na murero wa uri ṋowa a i londwi mulindini wayo. Naho vha posiwa luthihi nga ṅwaha vho vha vha tshi ḓitika nga u lima mavhele. Vho vha vha sa ḽi mugayo nahone vho vha vha tshi inga mahalwa na dzithothotho vha alusa vhana vhavho hu si na vhuleme. Vhathu vha kale vho vha vha sa lili tshisibe vha tshi kona u phapha makwati a muṱambapfunda ha kuvhiwa ngao miṅwenda. Zwenezwo miṱani hu tea u vha na u konḓelelana.

3.5.4. Mbingano yo vhibvaho

Muthu wa kale musi a tshi sala a tshi dzhena mbinganoni u vha o thoma a fhira nga kha zwikolo zwa sialala zwo fhambanaho (domba, vhusha na tshikanda) ngauri zwenezwo zwikolo ndi zwone zwine zwa mubika u itela uri a tshi dzhena mbinganoni a vhe o lugela

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

nahone o aluwa a vhibva. Mbingano ya vhakale vho vha i tshi dzhenwa nga khomba dzo dzingindelaho fhedzi.

3.5.5. U tshila nga mulayo

Mbingano dza vhakale dzo vha dzi tshi lalama ngauri hovha huna pfano nahone hu si na u kokodzela thungo ha amba mukalaha tshithu vha tea u thetshelesa vhoṱhe vha lalama. Vho vha vhe vhathu vhane vha kona u pfesesa vhomakhadzi na vhomazwale wavho. Mafhungo oṱhe vho vha vha tshi a vhudza vhomakhadzi. Vhomakhadzi ndi vhone vhane vha ladza mafhungo hu nga vha ho khakha mme kana ṅwana uri muṱa u sa kwashekane makhadzi ndi vhone mudzimeli wa mulilo. Naho zwo ralo mafhungo a hone o vha a sa pundi a ya nnḓa zwo vha zwi tshi fhelela henefha tshiṱangani.

Vhakale vho vha vha tshi tshila nga mulayo, ngauri munna o vha a sa shelelwi maḓi arali u songo vhudzwa u pfi kha shelelwe maḓi. Ṅwaluḓila ndi ene ane a ḓo vha isa nḓuni. Vho vha vha tshi tenda u laiwa. Munna o vha a tshi kona u mala vhasadzi vhaṱanu. Musadzi a lovhelwa nga munna o vha a tshi funa khotsimunene o vha a sa tendelwi u bvela nnḓa. Vhavenḓa kale vho vha vha tshi kona u langa milayo ya muṱani u itela uri muṱa u pfumbe hu sa vhe na ane a ḓiita funguvhu ḽe ḽa ḓo ri thi laiwi ḽa fhira muḓi ḽo kovhela.

Musadzi wa muimana o malwaho kale muḓini o vha a tshi ṋewa mme ane a ḓo ya khae a tshi mu vhudza mafhungo oṱhe. Kale musadzi a dzedzefhala munna a tshi vhuya

© University of Venda

tshikhuwani kana musi e henefho hayani o vha a sa tendelwi u dzhena nḓuni ya mudzadze. O vha a tshi dzhena musi nnḓu yo no naka hu vha hu tshi khou ambiwa u thusiwa ha ṅwana hune ha vha hone nga murahu ha miṅwedzi yo vhalaho nyana.

3.5.6. Zwiḽiwa

Mbingano ya vhakegulu na vhakalaha vha kale yo vha i tshi lalama ngauri vho vha vha tshi ḽa madelele, dovhi, zwigwada, mbula, tsuma, ṉii, ṯhole, mishidzhi, nzie, madzhulu, nṯhwa, zwidzimba, zwimbundwa, thophi, migumo, ṉawa, phonḓa na zwiṅwe zwinzhi. Zwiḽiwa hezwi zwoṯhe zwo vha zwi tshi vha zwi mishonga kha mivhili yavho. Vho vha vha tshi ḽa ṉama ya khuhu yo tou fuwiwaho henefho hayani. Vho vha vha tshi ṯhavha mbudzi, kholomo i a rengiswa nga mavhele iṅwe ṉama i ya vhengiwa ya omiswa yo no oma ya vhewa nga ngomu nkhoni ya shateliwa. Musadzi o vha a tshi tou fhiwa yo no shatululwa.

Vhakalaha na vhakegulu vhakale vho vha vha sa nwi tie ya swigiri, tie yavho yo vha i khobvu ya mafhuri nahone vha tshi inwa nga khavho ndi ngazwo mivhii yavho yo vha i sa sokou farwa nga malwadze. Miroho ya vhathu vha kale yo vha i sa bikwi nga mapfura khoḓelo dza miroho yavho ho vha hu thanga. Zwenezwo zwo vha zwi tshi fhaṱa mutakalo wa muvhili yavho. Kale dzifiridzhi dzo vha dzi siho, vho vha vha tshi ḽa ṉama ya u ṯhavhelwa henefho na ya mukoki. Vho vha vha sa ḽi zwiḽiwa zwa zwikoṯini zwo tshelukwaho miṅwaha minzhi. Vho vha vha tshi ḽa nga u pala muroho masimuni nahone

© University of Venda

zwi tshi vha ḓifhela. Ṋamusi vhafumakadzi a [illegible]a ane a kha ḓi dzhia tshitemba a palela khatsho muroho.

Vhakegulu na vhakalaha vha kale vho vha vha tshi tshila nga u ṅwa halwa hune ha ṱwa ḽa kovhela ho fhela, mabundu ane a si vhe a mvarula na tshikoko. Zwo vha zwi zwone zwi nwiwa zwavho. Mivhili ya vhanna na vhafumakadzi yo ḓala dzi swigiri nga dzinyamunaithi. Zwiḽiwa zwa vhakale ṋamusi a zwi tsha tou wanelesa.

3.5.7. Zwiila

Vhathu vhakale vho vha vha tshi tshila nga u vha tevhedza zwiila. Arali muthu a nga vhudzwa u pfi hetshi tshithu a tshi itwi ngauri tshi na masiandaitwa nangoho u mbo ḓi zwi tenda a ṱutshela kule hazwo.

U sumbedza uri nangaho zwi a ila hu na tsumbo heyi ya uri musidzana kale o vha a sa tendelwi u kwasha thumbu vha tshi khou shavhisa uri munna ane a ḓo ṱoḓa u dahisana nae fola u ḓo ḓa a wela khae a sa zwi ḓivhi a fhedza nga u fa.

Kale vhasidzana vho vha vha tshi ri vho vhudzwa u pfi na kanda makanda a phonḓa musi muthu a tshi vho wana vhuhadzi ha nga ḓo beba. Nangoho vho vha vha tshi pfesesa vha tevhedzela uya nga he vha vhudzwa.

© University of Venda

Tshivenḓa tshi ri zwi a ila u mamisa ṅwana wa muṅwe arali wa nga khakha wa mu mamisa vho mme a hone vha tea u gidima vhe mabunyu ngauri hupfi u a penga, zwenezwo vho vha vha tshi zwi tevhedzela.

Vhathu vha kale khavho zwo vha zwi tshi ila u amba na muthu wo ima vho vha vha tshi amba na muthu vho gwadama. Ho vha u itela khuliso uri muhulwane a vhonale uri ndi muhulwane.

Zwi a ila muthu wa mufumakadzi a tshi dzhena nḓuni a maṱamboni ngauri malofha aḽa ane a ḓo vha a tshi khou tswonzwiwa nga wa munna a ḓo fhedza nga u vhanga vhulwadze kha wa munna.

Ndalamo yo vha hone kha vhakale ngauri vho vha vha tshi ofha u ita zwithu zwe vha vhudzwa u pfi vha songo zwi ita. Ndi ngazwo ṋamusi vhakalaha na vhakegulu vha kha ḓi vha hone.

Mufumakadzi arali o ḓihwala ho ngo tendelwa u bvisa vhaeni vho ḓaho u mu dalela hu pfi zwi a ila. Vha khou shavha uri musi a tshi yo vhofholowa a nga kha ḓi vhuya fhedzi. Zwenezwo vhafumakadzi vha kale vho vha vha tshi zwi tevhedzela. Arali mufumakadzi o ḓihwala ho ngo tendelwa u vhona mbekanyamushumo ya zwithu zwa zwipuka kana u tou dalela phukha hune dza vha hone. Vha ri zwi a ila ṋowa i nga vha na doledza ha vho bebwa ṅwana a no nga phukha.

© University of Venda

Kale mufumakadzi o ḓihwalaho o vha a sa ḓelwi u ḽa zwiḽiwa nga nḓila ine a funa ngayo. O vha a tshi tou kalelwa zwiḽiwa vha tshi amba uri zwi a ila u ḽesa. Hone-ha vho vha vha tshi khou shavha uri ṅwana u vho ḓo hulesa lune a ḓo balelwa u mu beba ngauri na zwibadela kale zwo vha zwi siho sa zwa ano maḓuvha. Zwenezwo vho vha vha tshi tevhedzela. Ṋamusi vhanna na vhafumakadzi a vha tsha ila tshithu vha vhudzwa u pfi zwi a ila vha tou ṋaṋa u zwi ita.

3.6 MVALATSWINGA

Mbingano ya vha kale yo vha i yavhuḓi nahone i tshi vha ine ya vhonala i na khuliso ngomu hayo ngauri khayo muthu wa munna o vha a tshi tou vhidzwa u pfi Vhavenḓa. Zwenezwo yo vha i tshi vhonala i na mvumbo. Muthu muswa o vha a tshi sumbedza ṱhonifho yoṱhe yo fhelelaho kha vhathu vhahulwane. Zwi ri sumbedza uri vhutshilo ha vhakale ho vha hu ha ndeme nahone hu tshi tamisa ngauri nga khaho na shango ḽo vha ḽo lala nahone ḽo vuḓa hu si na mphuphe si mphire. Milayo, zwiilaila zwo vha zwone zwithu zwo vha fhaṱaho kha uri vha vhe vha bvelelaho kha dzimbingano dzavho. Mbingano ya sa vha yo tokomelwaho na vhadzulaho khayo a vha nga ḓo tokomelwa.

Kutshilele kune kwanga kwa vhakale arali kwa nga vha hone kha shango heḽi ḽa ṋamusi ho vha hu tshi ḓo vha havhuḓi ha dovha hafhu ha takadza na muvhumbi washu o ri vhumbaho

© University of Venda

4. Tshiimo tsha mbingano ṅamusi

Kha ndima iyi musengulusi u ḓo sengulusa tshiimo tsha mbingano ya ṅamusi u vhona uri naa zwi nga vha zwi tshi khou itiswa nga mini nahone hu nga vha ho tou tshinyalani kha zwine mbingano ya ṅamusi ya vha zwone.

Mbinganoni yeneyi ya ṅamusi hu vhonala tshiimo tshayo tsho ḓalelwa nga zwiitei hezwi zwi tevhelaho. Zwenezwi ndi zwine zwa itisa uri tshiimo tsha mbingano ṅamusi tshi thengethenge. Izwi zwi tshi amba uri ri nga si ambe nga ha nyimele ya mbingano ṅamusi ri sa sedzi zwitei izwi.

4.1 50/50 u lingana ha munna na mufumakadzi muṱani

U ya nga mvelele ya Vhavenḓa, munna muṱani ndi ṱhoho ya muḓi. Ndi ene mulangi wa muḓi. Musadzi wawe u tea u mu pfa. Ndi ene mudzhii wa tsheo khulwane muṱani. Naho musadzi a hola tshelede nnzhi kha munna, munna u ḓi dzula e ṱhoho ya muḓi.

Ṅamusi muvhuso washu wo ḓa na u khakha nge wa ri munna na mufumakadzi vha tea u lingana kha zwoṱhe nahone munna u tea u hola muholo u no lingana na wa musadzi. Zwo rali, vhasadzi vha vho ri, munna u tea u shuma mishumo yoṱhe i itwaho nga mufumakadzi. Ṅamusi munna u vhonala a tshi vho kuvhiswa maḽeri, u ḽerisa ṅwana, u bika , u ṱanzwa ṅwana, u kuvha, u aina zwiambaro na zwiṅwe-vho zwinzhi zwinzhi. Vhasadzi vha vho

© University of Venda

ṱoḓou namela vhanna nga nṱha. Vho no vha na mukhwa wa u ṋea mithetho vhanna vhavho.

Musi ri tshi ḓa kha sia ḽa mishumoni na henefha 50/50 i vha i tshi khou shuma. Vhafumakadzi vha vhonala vha tshi vho gwa nga dzipiki, vha reila dzigoloi dza mushumo vha tshi tsa nṱha na fhasi vha tshi shuma, vha gonya dzipala dza muḓagasi vho ambara dziwekisuthu, vha suka daka na u gonya dziṱhanga dza dzinnḓu vha fulela. Hezwi ndi zwe kale zwa vha zwi siho kha muthu wa mufumakadzi. Maitele haya a vhonala a tshi khou vha na masiandaitwa a si avhuḓi kha mbingano dza musalauno.

Nga mulandu wa zwenezwi mbingano ya ṋamusi i vhonala yo no sokou vha zwiṅwevho zwine na u ambea a zwi tsha ambea.

4.2 U shuma ha mufumakadzi

U shuma ha mufumakadzi ṋamusi zwi vhonala zwi sa tsha tamisa ngauri zwi vho ita uri a sa tsha tenda u vha a langiwaho nga munna wawe. U vhonala a tshi vho ḓiita ṱhoho ya muḓi nahone khae u vho ṱoḓa u langa zwoṱhe zwa muṱani wawe. U vha ane a ḓihudza. Munna wawe ha tsha mu ṱhonifha. Munna ha tsha amba tshithu khae. A amba huṅwe na u bomodzwa u a bomodzwa.

Tshiṅwe tshifhinga u shuma honohu ha mufumakadzi zwi mbo ita uri a dzule a tshi lidza munna wawe nahone a vho vhonala a tshi vho tshila vhutshilo ha tshiṱuhu, swili, tshikhuna, maḽisambilu na u ḓikukumusa. Zwenezwi zwi mbo ita uri munna wawe a vho mu vhona sa kulavhi ku si naho mushumo muṱani. Ṋamusi u shuma ha mufumakadzi muṱani zwi sia zwi

© University of Venda

si tsha ḽisa munna lu ḓifhaho nahone miṱodzi dzula i shamani. Ṋamusi mbingano yo tshinyala nga mulandu wa u shuma ha mufumakadzi. Naho vhe si vhoṱhe vha itaho izwi, fhedzi vhunzhi ha vhasadzi vhane vha ḓikona, vha shumaho, a vha tsha farea nga vhanna vhavho.

4.3 U balelwa u konḓelela

Ṋamusi munna na mufumakadzi vha a balelwa u konḓelelana kha zwine vha khakhelana khazwo. Tshiṅwe tshifhinga munna u ḓiita muhaga kha mufumakadzi wawe, u a mu rwa nga mavili, u a mu sema, u dzhiela mufumakadzi wawe fhasi, u mu bvisa tshirunzi naho hu vhukati ha vhathu. Zwenezwi zwi ita uri mufumakadzi a pfe mbingano i tshi ṱamara na u haṱa nga u dzula a tshi lila.

Henefha mbinganoni ya ṋamusi ho ḓala u semana, u rwana, u thuntshana, u sengisana, u vhulahana na zwiṅwevho. Zwenezwi ndi zwine zwa ita uri mbingano i si bvelele zwavhuḓi. i vho vhonala i mbingano ine ya nga ya vhana vha tambaho bune.

4.4 U vha na muhwalo u tshi kha ḓi vha muṱuku

Ṋamusi vhana vhanzhi vha khou ḓihwala vha vha na vhana vha sa athu u vha na vhuḓifhinduleli. Musi vha tshi ya vhuhadzi a vha dzuli, vha pfa hu tshi vha lemela ngauri muṱa u vha u tshi khou fhira nungo dzavho, sa a fha vho vha vho no ḓowelesa vhuḓilangi vha tshe mahayani avho.

© University of Venda

Tshiṅwe tshifhinga u ḓo wana khotsi e wa miṅwaha ya fumi na miraru mme e wa miṅwaha ya fumi na mivhili zwenezwo zwi vhonala zwo no vha muhwalo wa vhathu vhararu vha sa shumiho. Ḽifhasi ḽa ṋamusi ḽi khou ḓura ngauri tshiṉwe na tshiṉwe tshi wanala nga tshelede. Ha sa vha na tshelede a hu na vhutshilo. Vhana vhenevha vha nga si kone u fhaṱa muḓi sa a fha, musi vha tshi vho aluwa vha tshi vha na maṱo a u vho tama zwiswa.

4.5 U sa fhulufhedzana ha munna na mufumakadzi

Ṋamusi munna na mufumakadzi a vha tsha fhulufhedzana ngauri tshiṅwe tshifhinga munna ha ambi uri una vhana nnḓa na muṅwe mufumakadzi, zwenezwo mufumakadzi wa tshiṱangani a zwi wanulula u sala a si tsha fhulufhedza wa munna. Tshiṅwe tshifhinga mufumakadzi u a dzhena mbinganoni a songo vhudza munna wawe zwauri u na ṅwana kana o kwasha thumbu a tshi shavha uri u ḓo litshiwa. Wa munna a zwi ḓivha ha tsha ḓo dovha hafhu a fhulufhela mufumakadzi wawe.

Vhunzhi ha vhanna na vhafumakadzi vha khou dzhena mbinganoni vha songo thoma vha vhudzana mafhungo avho. Ṋamusi munna u sala a tshi dzhena mbinganoni e na vhana vhaṋa kana vhaṱanu nnḓa. Zwenezwo ha nga ḓo vhuya a zwi munyu a tshi vhudza musadzi wawe.

Huṅwe u wana musadzi na ene e na munna wawe wa gopwani ane a mu vhona nga tshiphiri. U ṱuwa a ya dziḽodzhini nae nga tshifhinga tsha mushumo, ha mbo itwa zwa vhudzekani henengeo. A tshi vhuya hayani, a hu tshena lutamo na munna wawe. Zwo ralo-vho na kha munna. Mbingano ya vhuya ya welwa nga ṱele iḽi i vha yo fa.

© University of Venda

4.6 U sa shuma ha munna

U sa shuma ha munna zwi vhonala zwi thaidzo muṱani ngauri nga mvelele ya vhavenḓa munna arali a sa shumi u pfa o nyadzea tshoṱhe nahone u pfa o tsitswa tshirunzi tshawe. Mufumakadzi wa ṋamusi u ṱoḓa munna ane a shuma nahone ane a ita tshelede nnzhi. Arali munna wa ṋamusi a sa shumi kana o tou fhelelwa nga mushumo kana o tou fhungudzwa zwenezwo mufumakadzi wawe u ḓo muṱutshela a yo funana na vha re na tshelede ngauri vhuṱhogwa ha muthu wa mufumakadzi ndi tshelede. Musadzi a nga ḓi litsha munna wawe a sa shumi, a ya a funa munna o malaho. Ndi uri u namba a ḓi tou kuvhulelana tshikoli na musadzi wa uyo munna o malaho.

Ṋamusi vhanna vhane vha sa shumi vha vhonala vha tshi khou tambula ngauri khavho na ya u renga i vha i tshi khou bala. Zwenezwo miṱa minzhi ṋamusi i khou phusukana nga u sa shuma ha wa munna. Arali musadzi a sa shavha munna uyo a sa shumi, hu nga namba uyo munna a tou tambudzwa a itwa tshiboi tsha afha muḓini.

4.7 U vha na tseḓa

Ṋamusi mufumakdzi u khou balelwa u ṱanganedza vhaeni nga mulandu wa u badzheta. Ṋamusi mueni arali a nga dala lwa u fhedza vhege u a vhudziswa u pfi naa vha ḓo ṱuwa lini. Vhaeni musi vho ḓa muṱani vha a khethululwa. Ṋamusi hu funeswa vhaeni vha bvaho siani ḽa ha mufumakadzi vha ha siani ḽa ha munna a vha tou ṱhogomelwa zwi no tou pfi khezwo.

© University of Venda

Tshiṅwe tshifhinga mufumakdzi u a ḽela zwiṱuka ngomu nḓuni ha vho tou vhonala nga malaṱwa a tshi vho ya u laṱiwa. Vhavenda vha na murero wa uri tsho vhibvaho tsho sina vha dovha vha ri tshiḽiwa ndi tshika ya maṋo. Vhafumakadzi vha maḓuvhani ano a ṋamusi khavho ho ḓala vhutshivha na tseḓa. Zwenezwo zwi itisa uri tshiimo tsha mbingano tshi sa tsha takadza muṱani nga maanḓa arali vhathu vhane vha khou nyaliwa na u itelwa tseḓa vhe vha ha munna. Munna u vho pfa u nga u khou tshila e eṱhe, zwenezwi zwi sia mbingano i tshi thoma u lwala.

4.8 U vha na Vhulwadze

Ri a zwi ḓivha roṱhe zwauri vhulwadze ndi mueni vhuḓa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe muthu a songo zwi lavhelela. Tshiṅwe tshifhinga na vhuhole vhu ḓa vhuhulwaneni. Maḓuvhani ano a ṋamusi arali munna a nga farwa nga vhulwadze a lwala tshifhinga tshilapfu mufumakadzi u swikelela na hune a ṱuwa a mu sia e eṱhe a ya ha vhabebi vhawe kana a mupandelela ha vhabebi vhane vha ḓo mu onga. Munna u funiwa o takala, a vhuya a lwala, yo tshaya, a hu tshena mbingano.

Ṋamusi mufumakadzi u a konḓelwa u onga munna wawe. A tou vhona zwauri hu khou lwaliwa khae ndi hone o wana tshivhana kana tshibuli tsha u funa muṅwe munna. Vhafumakadzi na vhanna vha ṋamusi a hu tshena ane a kha ḓi onga muṅwe.

© University of Venda

4.9 Dzipfanelo dze dza ṋewa vhafumakadzi

University of Venda
Creating Future Leaders

Maḓuvhani a ṋamusi vhafumakadzi vho manḓafhadzwa vhukuma mulayoni. Mulayo wo vha vhavhalela vhukuma lune a vha tsha rwiwa na u semiwa a vha tsha semiwa. Fhedzi-ha vhafumakadzi vha vhonala vha si khou shumisa dzipfanelo dzavho nga nḓila yavhuḓi. Vha vhonala vha tshi khou dzi shumisa nga nḓila i lwaho na vhanna vhavho.

U ya nga ha henedzi pfanelo dza mufumakadzi dzi nonga sa pfanelo dza u unḓiwa, u shavhedziwa, u sa rwiwa, u sa semiwa na zwiṅwevho vhanna vhanzhi tshiṅwe tshifhinga vha a konḓelwa u dzi tevhedza zwenezwo ha dzi vhonala dzi dzone dzine dza khou thutha tshiimo tshavhuḓi tsha mbingano muṱani ṋamusi.

4.10 U kholwa ha munna muṱani

Mbingano ya ṋamusi i vhonala i sa tsha vha na ndeme ngauri ho ḓala u mala u tshi litsha. Ndi mufara u tshi litsha. Arali munna a wana mushumo une wa vha kule na hayani, zwi mbo ḓi ita uri a dzule tshoṱhe hanengei a si tsha humbula na murahu. U shumela kule na hayani na zwone ndi thaidzo zwi sia zwi tshi kwasha muṱa. Vhafumakadzi vha ṋamusi zwi a vha konḓela u dzulela a vhaho, vha a ḓiṱuwela vha sa imele a vhaho.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ṋamusi vhafumakadzi a vha tsha takadzwa nga vhanna vhavho. Vha pfa vha tshi fushea nga vhafarekano vhavho. Vhunzhi ha vhafumakadzi vho malwaho muṱani vha yelwa nga phungo mmbi ya u vha na vhafarekano,. Tshivhalo tsha vhafumakadzi vha si naho vhafarekano tshi tou vhalwa. Ṋamusi mulayo u vho vha na thaidzo ya u kunda u fhelisa hezwi zwiitisi sa izwi vhudzekani vhu hone thikho ya muṱa. Vhudzekani ha sa vha hone muṱani zwithu zwoṱhe zwi a tshinyala. Musadzi wa ano maḓuvha ha tsha zwi imela hezwo. U a bva a mbo wana ḽinwe ḽa u mu fhanzela khuni. Muṱa wa mbo vha wo tshinyala.

4.12 U sa vha na nyambedzano yavhuḓi muṱani

Arali muṱani hu si na nyambedzano dzavhuḓi zwithu zwoṱhe a zwi nga ḓo tshimbila zwavhuḓi. Tshiṅwe tshifhinga hafha muṱani hu a bvelela thaidzo ine ya tewa u tandululwa nga vhenevha vhavhili vho funanaho. Arali vhukatini havho hu si na vhudavhidzani ho khwaṱhaho ha vha na thaidzo muṱani vha ḓo kondelwa u i thasulula arali hu si na pfano i no tou pfi kheyo. Thaidzo ya sa tandululwa i ḓisa u fhandekana ha muṱa. Ṋamusi nyambedzano ya vhuḓi miṱani a i wanali. Hone-ha ha vha na mulalo muṱani nyambedzano i tea u vha hone ngauri muṱa u tea u vha une wa dzula wo takala.

Ṋamusi nyambedzano i khou konḓa ngauri ho ḓala vhondiaḓivha ngeno hu si na zwine vha zwi ḓivha. Hezwi zwi ita uri mbingano i farwe nga mudinyane u sa fholi.

© University of Venda

4.13 Munna a sa dzuliho hayani

University of Venda
Creating Future Leaders

Tshiṅwe tshifhinga munna a nga vha a tshi takadzeswa ngamaanḓa nga u ṱalela bola mudavhini, u betsha dzibere, u nwa mahalwa, u thetshelesa dzikhwaera dza zwa muzika, u takalela zwa u vhona zwa migidimo zwenezwi zwoṱhe arali munna a sa ṱwi hayani na mufumakadzi wawe zwi ḓo ita uri mufumakadzi a mu gungulele kana a mu imbela vhusiku hoṱhe ḽa vhuya ḽa nga ḽi sa tsha. Mufumakadzi wa ṋamusi u tea u dzula o kungelwa nga munna wawe vhunga khambana ya Funzwani.

Ṋamusi vhanna vha vhonala vha sa dzuli miṱani yavho. Vhunzhi havho vha vhuya nga u kovhela haḽo.

Vhaṅwe na u vhuya a vha ṱavhanyi vha vhuya maḓautsha. Vhafumakadzi vha ṋamusi vha ṱoḓa u dzula tsini na vhanna vhavho. Zwa sa ralo, u mbo vhona iṅwe nḓila.

4.14 U vha na vhafarekano nnḓa

Ṋamusi miṱa i khou kwashekana nga mulandu wa vhafarekano vha re nnḓa vhane arali munna a farekana navho ha nga tsha ḓo dovha a rembulutshela murahu ngauri u ḓo vha a tshi khou ṱhogomelwa nga nḓila ine zwa ḓo mu livhadza u humbula murahu hayani. Miṱa minzhi i khou kwashekana nga mulandu wa vhafarekano. Munna wa ṋamusi a wana mufarekano ha tsha humbula u renga mugayo wa vhana, zwiambaro na u dzhenisa vhana tshikolo

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Tshiṅwe tshifhinga mufumakadzi u tou ḓi toḓa mufarekano nga u ṱwa a tshi semana na munna wawe a tshi tou mu dzhia sa tshixele. Kanzhi muthu wa munna luambo ha lufuni na u seṅwa u pfa a sa zwi takaleli.

Mufumakadzi wa ṋamusi u a teledza u shumela munna wawe. U vuwa o eḓela lune na munna wawe a vhuya a bva a ṱuwa mushumoni a na nḓala, kana tshiṅwe tshifhinga munna u a vhudzwa u pfi kha a ḓiitele zwiḽiwa ene muṋe. Zwenezwi zwiita uri mbingano i vhonale i kha tshiimo tshi si tsha vhuḓi.

4.15 U vha zwidakwa

Arali munna na mufumakadzi vhoṱhe vha zwidakwa vha tshi funesa u nwa zwikambi zwenezwo zwi mbo ita uri muṱani hu si vhe na tshivhuya ngauri tshelede i ḓo vha i tshi khou fhelelea thavenini. Zwikambi ndi zwone zwine zwa vhonala zwi tshi khou tshinya mbingano ṋamusi.

Tshiṅwe tshifhinga munna u a nwela mulandu thumbuni ṅwedzi u tshi sala u tshi yo fhela a vha a tshi khou tou holela tshikolodo tsha halwa lune a vho sala a si tshena tshithu tshikwamani. Zwezwi zwi mbo ḓisa thaidzo muṱani. Hezwi zwi ḓisa khakhathi muṱani, mbingano ya kwashea.

© University of Venda

4.16 U vha muthu a songo funzeaho

Arali munna a songo funzea wa musadzi o funzea nahone a tshi wana malamba ane a fhira a munna u tshila nga nḓila ine a ṱoḓou dzula a tshi luvhelelwa. Mufumakadzi wa ṋamusi u vhonala a tshi siṱa nga u a ṱongisa zwine a vha nazwo. Ṋamusi tshiimo tsha mbingano tshi vhonala tshi tshi vhavhaho ngauri vhanna vha vhonala vha vha u tshila nga u luvhelela. Zwenezwo wa sa tshila nga u luvhelela muṱa u a bala.

4.17 Mufumakadzi wa u ambiselwa

Ṋamusi munna arali avha a songo tou ḓiambisela musadzi, a vha ane o tou ṱoḓelwa nga vho makhadzi kana vhabebi vhawe arali ha nga vha na dzipfudzungule muṱani vha ḓo tou vho na khwiṋe hu musi muṅwe o ṱuwa a ya ha hawe ngauri o tou ambiselwa.

Munna ane a ambiselwa mufumakadzi ṋamusi a nga vha a ane a vha a tshi ḓi lwalela lune a tshila nga u phakha philisi kana a vha e muholefhali ane a tshila nga tshelede ya mundende. Vhathu havha ndi vhone vhane vha nga tenda u ṱoḓeliwa.

Tshiṅwe tshifhinga hu a vha na u bvelela zwavhuḓi kha miṱa heyi ya vhaholefhali fhedzi ha tshidinaho ndi tsha uri u ḓo wana munna o takalaho a tshi vho ya u dzhia musadzi wa muholefhali. Ṋamusi zwi vhonala zwi songo ḓala u ambiselwa musadzi ane wa sa mu ḓivhe.

© University of Venda

4.18 U sa kona u ṱanganedza zwithu

University of Venda
Creating Future Leaders

Ṋamusi vhanna na vhafumakadzi vha a kundelwa u ṱanganedza dzikhaedu dzine vha ṱangana nadzo vhutshiloni.

Tshiṅwe tshifhinga nḓevheni dza wa mufumakadzi hu nga swika mafhungo a uri munna wawe ndi ene o fhaṱaho ḽiḓu ḽihulu, a rengela na goloi mufarekano. Zwenezwo mufumakadzi wa hayani u a konḓelwa u zwi ṱanganedza. Ho ḓala u vha na mbiti, zwenezwo zwi mbo ita uri mbingano i si vhe i ṱokaho midzi.

4.19 U shela mulenzhe ha mashaka kha mbingano

Mbingano ya ṋamusi i vhonala i sa takadzi tshiimo tshayo ngauri na mashaka vha vha vha tshi khou shela mulenzhe. Hone arali mufumakadzi wa muṱani a si na ṅwana ndi vhone vhane vha ri kha dzi ḓale matemba. Arali mashaka a ḓa muṱani a sa farwe zwavhuḓi zwenezwo zwi mbo ḓi ita uri muṱa u fhandekane ngauri naho ha vha na thaidzo muṱani a huna shaka ḽine ḽa ḓo ima na mufumakadzi.

Tshiṅwe tshifhinga arali mashaka a sa u takaleli vha a u ambelela na zwi si zwone, vha nga ḓi ri mufumakadzi uyu ndi muloi, vha tshi khou itela uri a bve a fhele. Mashaka a vhonala a mulimo wa u kwasha muṱa.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Maḓuvhani a ṋamusi vhafumakadzi a vha na vhuḓikumedzeli havhuḓi miṱani yavho. Arali muṱani hu tshi khou tea u fhaṱiwa, mufumakadzi ha nga ḓo tikedza munna wawe u ḓo mu litsha a fhaṱa a eṱhe. Hone ha ene u ḓo ya a fhaṱela vhabebi vhawe a dovha hafhu a renga na fanitshara u itela uri musi a tshi thathiwa kana musi zwi tshi vhifha a wane vhushavhelo. Ṋamusi mbingano i vhonala i sa tsha takadza. Izwi kanzhi zwi vha hone kana u bvelela nga kutshilele kune ku si vhe kwa vhuḓi henefho muṱani ngauri tshiṅwe tshifhinga wa munna u a vha a sa fhulufhedzei na zwine a vha nazwo zwawe a sa ṱoḓe zwi tshi ḓivhiwa nga wa mufumakadzi ngeno ene a tshi ṱoda u langa zwoṱhe zwine mufumakadzi a vha nazwo. Honeha arali ṅwedzi wo fhela hafha muṱani malamba ane munna a vha nao ha nga ḓo ṱoḓa u a sumbedza musadzi wawe ngauri vhavenḓa vha na maambele a uri musadzi o ḓaho nga thundu ha sumbedzwi tshelede a nga do vhulaha munna a tshi vhona lupfumo. Zwone ha zwo vha zwi tshi tenda zwenezwiḽa nga tshifhinga tsha kale, mufumakadzi wa ṋamusi a sa sumbedzwa kana u fariswa tshelede u zwi dzhia unga ha funiwi nahone hu na vhaṅwe vhane vha khou fhiwa nnḓa. Ndi ngazwo vhunzhi ha vhafumakadzi vha tshi vhonala vha si na vhulondo tshoṱhe na miṱa yavho.

Tshiṅwe tshifhinga mufumakadzi a tshi nga u vhonala a si na vhuḓikumedzeli tshoṱhe muṱani, u vha a na thaidzo ene muṋe ya u toḓa u ḓi langa zwine zwa sa konadzee ngauri wo no vha muṱani wa vhaṅwe vhathu u tea u langwa nga milayo ya henefho muṱani. Zwenezwo mufumakadzi u vhonala e muthu ane a sa ṱoḓe u langiwa nga munna wawe.

© University of Venda

Tshiṅwe tshifhinga zwi vhangwa nga u sa toda u fushea nga munna muthihi. Musi ri tshi sedza kana u lavhelesa mufumakadzi wa ṋamusi u ṱoḓa vhanna vhanzhi vhane a tou vha tshintsha sa zwiambaro a tshi itela u wana tshelede nnzhi ine a ḓo kona u i ṱanganyisa na yawe ya vho vhonala yo no vha nnzhi vhukuma. Zwenezwi zwi mbo ita uri mufumakadzi a sa vhonale e na vhuṱhogwa na muṱa wawe nga mulandu wa yone ya u renga.

Tshiṅwe tshifhinga zwi vha zwi tshi khou itiswa nga mulandu wa uri vhabebi vha hayani ha mufumakadzi ndi vhathu vha re na zwavho nahone o bva a sa lili tshithu a tshi wana tshithu tshiṅwe na tshiṅwe. Zwenezwi ha zwi mbo ita uri mufumakadzi a vhe muthu ane a sa kone u konḓelela.

Arali ra nga sedza vhutshilo ha mufumakadzi wa kale u tshi vhu vhambedza na ha mufumakadzi wa zwino u ḓo wana hu na phambano khulu vhukuma ngauri kale mufumakadzi o vha a tshi dzhiela nṱha muṱa wawe naho o vha a tshi rwiwa o vha a sa ṱuwi a tshi mona murahu ha tshiṱanga a lila a dovha a fhuluṱa miṱodzi a vhuya. Honeha a dovha a ya thavhani u reḓa khuni o beba ṅwana muṱanani, a sinḓa mavhele, a bika zwiḽiwa, a lima tsimu ṅwana o ḓi mugagaḓela muṱanani zwine zwa vha zwi sa leluwiho musi u tshi zwi sedza.

Ṋamusi mufumakadzi a tshi rwiwa u gidimela mapholisani u farisa munna. Vha vhonala vha sa koni u dzula fhasi vha dzudzanya zwo khakheaho. Ṋamusi mufumakadzi a tshi vhingwa u malwa na mushumi ane a ḓo mushumela mishumo yoṱhe ene o dzula. Zwenezwo ha zwi vhonala zwi songo dzula ngauri munna u ṱoḓa u ḽa zwe ṋala dza

© University of Venda

musadzi wawe a zwi shuma. Honeha ha takadzwi nga zwiḽiwa zwo bikwaho nga dzimbuya vhuhadzi. Zwenezwo zwi mbo ita uri muṱa u fhandekane nga mulandu wa u shaya vhuḓinetshedzeli tshoṱhe kha muṱa.

Tshiṅwe tshifhinga munna u a vha ene ane a vhanga thaidza kha mufumakadzi wawe nga u a vha na vhasadzi vhanzhi nnḓa vhane vha vha vho mutswambilu musi a tshi sedza musadzi wawe wa hayani na zwine a zwi ita khae a vhona hu si na tshi mutakadzaho ngauri o no muswifhadza mbilu nahone ha tsha muvhona sa muthu na tshumelo na nthihi a sa tsha itelwa. Zwenezwo zwi mbo ita uri musadzi a sa tsha vha na dzangalelo na muṱa wawe.

Arali munna a tshi khou konḓelwa kana u kundelwa u rengela vhana vha re muṱani mugayo, zwiambaro, u dzhenisa vhana tshikolo na zwiṅwe zwinzhi zwine zwa tea u bveledzisa vhana na muṱa ngeno hu uri kha miṱa ya nnḓa u ḓo lusa u ita zwoṱhe naho a si na tshelede u ḓo ya u ḓi dzhenisa na kha vho matshonise a tshi khou itela muṱa wa nnḓa ngeno zwa hayani zwi tshi khou tshinyala. Mufumakadzi wa ṋamusi ha imeli khombo ndi ngazwo vha si na ndavha na u vha na muṱa.

4.21 U malelana na dziṅwe tshaka

Nga mvelele ya vhavenḓa munna u tewa u i selwa tshiṅwe na tshiṅwe o dzula fhasi. Ha tei u fara na tshithu na tshithihi tshine tsha vha mishumo ya mufumakadzi. Fhedzi-ha arali o

© University of Venda

malana na musuthu kana muzulu u ḓo mu kuḽisa, u mubikisa, u mu ainisa na zwiṅwevho. Zwenezwo nga mvelo munna ha nga tendi zwi mbo ḓi vhanga pfiriri muṱani ha sala ho no vha matumba.

Tshiṅwe tshifhinga munna u a ḓa hune a fhurea nga lunako lwa vha dziṅwe tshaka na nga kufarelwe kwavhuḓi kune musi a tshi kuvhambedza na kwa ṅwana wa muvenḓa ane a bika tshivhasoni nga mulilo a vhona wa khwiṋe e wa musuthu ane ḽi tshe ḽo swifhala a vuwa nga mukapu, ha ḓa tie tshena na vhurotho ho boṱorwaho na makumba na zwiṅwe zwinzhi zwine musi a tshi zwi sedza a vhona zwi tshi mu ṉea mutakalo. Zwenezwi zwi mbo ita uri munna a male kha dziṅwe tshaka.

Izwi zwa u ya u mala kha dziṅwe tshaka o ḓivha maitele a kale na kale ngauri munna o vha a tshi ri o shambila o no ṱangana na vha dziṅwe tshaka a vho ḓi shandukisa na luambo, luya lwawe lu sa tsha pfala a vho vha muthu o ḽiwaho tshoṱhe hengei tshikhuwani. Vhana vha irwa madzina a tshisuthu ngeno khotsi a muvenḓa.

Hu na masiandaitwa ane a si vhe a vhuḓi ane a vhonala kana u bvelela nga mulandu wa u malelana na dziṅwe tshaka. Munna u a funana zwavhudi na musuthu a vha na vhana nae vho vhalaho. Vha swikelela na hune vha fhaṱa ḽiḓu ḽihulu ḽa itwa na u ḓadziwa nga thundu nnzhi dzo fhambanaho dzi no nga masofa, maṱafula, zwidulo, mmbete, dziwaḓorobo, zwiṱofu, dzi unithi, dzi rumudivaida, televishini, radio, DVD na zwiṅwe zwinzhi. Tshelede munna ha tsha vhea buguni yawe i vhewa buguni ya musadzi. Vhabebi na mufumakadzi wa hayani vha sala vha tshi ḽa nnda vha sevha nga gai hu hone vhutshilo vhu tshi khou

© University of Venda

vha konḓela. Vha ita na u yo ḓi dzhenisa kh[illegible]zwikolodo zwa u renga mashonzha vha tshi rengisa. Ngeno musadzi wa tshikhuwani o tou mukhaṱha nga ningo a vhona u nga vhutshilo ho lungwa ngeno vhu songo lungwa.

Zwi ḓa hune zwa vhifha musi wa munna a tshi vho lwala vhulwadze vhune ha vho kunda na madokotela. Afhoha ndi hune musadzi wa nnḓa a vhonala a tshi kundelwa u onga ene tshawe ndi u ṱoda masheleni. Henefha ndi hune a swikelela na hune a tou posiwa fhano hayani sa phasela, hu ḓo ri zwiambaro he tshelede zwe ndi bva vhubvo. Ha vho ḓo vhonala vhaḽa vhe vha vha vha si tshithu vhe vha vha sa londwi vha tshi vhovha vhone vhane vha hwala muhwalo wa u ṱhogomela, u shengedzwa hu ḽa hoṱhe vha sa tsha hu elekanya.

Tshiṅwe tshifhinga musadzi wa musuthu musi a tshi vho vhona uri munna wawe ha tsha mu funa u a thoma u mu lwisa a tshi khou itela uri munna a mu litshe izwi zwi vha hone musi a tshi vho vhona uri vhana vhawe vho fhedza tshikolo vhoṱhe vha vho shuma na musi a tshi vho vhona zwauri o fhaṱelwa nnḓu khulu yavhuḓi ngauralo zwi mbo ita uri munna a pandelwe a bve o tou fara hemmbe nthihi nga tshanḓa. U malana na dziṅwe tshaka zwi a vha na masiandaitwa a si a vhuḓi ngauri vhana vhau, thundu dzau dza fanitshara, zwiambaro zwau na nnḓu yau u ḓo vha wa u tou zwi sumba nga munwe.

© University of Venda

4.22 Ṱhuṱhuwedzo mmbi ya khonani

Tshiimo tsha miṱa minzhi ṋamusi a tshi takadzi nga mulandu wa u thetshelesa zwa khonani. Arali muṱani zwi tshi khou tshimbila zwavhuḓi kana zwi tshi khou naka khonani u ḓo ṱoḓa tshiṅwe tshivhana tsha u ni dzhena ngatsho u itela uri muṱa u thuthee. Khonani yau a nga ḓi ri pandelai musadzi kana u swike u tshi rwa musadzi na nṋe ndi ḓo ita ngauralo hu uri khae a zwo ngo ralo u khou zwifhela khonani. Vhunzhi ha miṱa i khou phusukana ngauri khonani a vha tshifheṱi tsha muṱa.

4.23 Mindende ya vhana

Mufumakadzi wa maḓuvha ano musi o wana muṱa, khae ndivho khulwane ndi ya uri a wane vhana. Musi o no wana vhana ha tsha luvhelela munna wawe kana u konḓelela munna wawe nga u ḓivha uri u ḓo hola tshelede ya mundende wa vhana. Musi hu tshi vha na u vha hone ha mundende wa vhana ho vha ho no vha na vhuaḓa vhunzhi vhune ha khou itwa nga vhafumakadzi. Ṋamusi miṱa minzhi ndi ya vhafumakadzi vha si naho vhanna vhane vho ḓi imisela u thutha miṱa ya vhaṅwe.

U vha hone ha mindende ya vhana zwi vhonala nga huṅwe vho Mandela vho ita mushumo wavhuḓi wa u unḓa vhana, ngeno nga huṅwe zwi tshi vhonala zwi si zwavhuḓi zwi tshi khou tshinya vhasidzana ngauri vhunzhi havho ṋamusi a vha tsha vha na ndavha na u

© University of Venda

dzhena tshikolo, vha vho shuma u beba ṱuri vha wane tshelede nnzhi nga vhana. Zwenezwo mundende u vhonala nga huṅwe u wavhuḓi nga huṅwe u si wa vhuḓi.

Ṋamusi vhafumakadzi a vha tsha dzula mahadzi, vhaṅwe na u malwa a vha tsha malwa vhunzhi ha dzi nnḓu dza RDP ndi dza vhafumakadzi vhanevha vho balelwaho u konḓelela mahadzi ha vho fhaṱelwa vhone madzuloni a uri hu fhaṱelwe zwisiwana.

Ṋamusi hu vhonala shango ḽoṱhe heḽi ḽo phapha nga zwitentsi zwa vhaswa. Izwi zwi vhangwa nga wone mundende wa vhana, vhafumakadzi vhafuna vha tshifunulula ngauri u ḓo muvhona ṋamusi a na muṅwe matshelo a na muṅwe a tshi tou vha tshintsha sa zwiambaro. Zwi a pfisa vhuṱungu kha vhana vhane vha tshila vha na mubebi muthihi ngeno muṅwe vha sa dzuli nae. Zwi vhonala zwi si zwavhuḓi ngauri vhana vha ḓo vha vha tshi khou shumisa tshivhongo tsha hayani ha mme, nahone vha aluwa vha sa divhi mubebi wavho. Henefha ndi hune musi ṅwana a tshi vho vha na maano u a lwisa mubebi wawe nga u ṱoḓa u vhona khotsi awe wa malofhani. Izwi zwi vha hone nga murahu ha musi ṅwana a tshi vho vhona vho khotsi vha hone vha sa tsha fhela.

U vha hone ha heyi mindende ya vhana ṋamusi zwi vhonala zwi na thaidzo khulu siani ḽa malwadze ane a vha hone ṋamusi ngauri lushaka lu khou fhela nga maanḓa yeneyi thangana ṱhukhu ya murole. Arali ra nga lavhelesa vhutshilo kana kutshilele kwa vhathu vha kale vho vha vha tshi khou tshila zwavhuḓi ngauri mundende wo vha u tshi wanwa nga vhaaluwa fhedzi vhane vha vha uri vho no swikisa miṅwaha ya mahumi maṱanu na

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ḽithihi na miṱanu (65). Ṋamusi a zwo ngo tsha ralo nga mulandu wa yone dimokirasi yo ḓaho na mukalaha vho Mandela. Nga u wana havho mundende vhafumakadzi havha a vha tsha ṱoḓa na u shuma na miṅwe mishumo vha vha vho ḓi tika nga ya mundende. Hone ha u vha hone ha mundende nga iṅwe nḓila zwi vhonala zwi zwavhuḓi ngauri a hu tsha ḓo vha na ane a lunzwulula muhwalo wawe a tshi u laṱela kule ngauri wa u ita ngauralo u ḓo vha a tshi khou laṱa tshelede kule.

Ṋamusi vho radzisantsi vho vha vha tshi vho konḓa u wanala nga mulandu wa u laṱa kule muhwalwo zwiitisi hu u humbula uri uyo ṅwana u ḓo mualusa nga mini na zwauri zwiṅwe zwa zwiitisi ho vha hu u lambiwa musi wo tshinyiwa zwa ita uri musadzi a swikelele na hune a laṱa madokotela, manese, mapholisa na zwiṅwe. U vha hone ha mundende khawo hu vhonala hu na vhuḓi na vhuvhi ho ingamelaho

4.24 U vha hone ha lufu

Ṋamusi tshiimo tsha mbingano tshi khou lemela vhukuma nga maanḓa kha mufumakadzi o malwaho muḓini. Arali ha nga vha na lufu ṱhoho ya muḓi ya lovha mufumakadzi wa mufu ha ṱavhanyi o ṉewa ndaka ya mufu. Hu thoma u sedzuluswa uri mufu nnḓa o vha a na vhana vhangana na vhafumakadzi vhangana. Henefho ndi hune vha wana munna o ṅwalisa vhana vha nnḓa mufumakadzi a sa zwi ḓivhi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Henefha muṱani ndi hune mashaka a mufu vha na one a tshi khou vhanga-vho thundu dza mufu, nga maanḓa arali hu na zwifuwo, mabindu, dzigoloi vha a ṱoḓavho na vhone uri vha ye nga vhukati na mufumakadzi wa mufu.

Arali mufumakadzi wa mufarekano ṋamusi a vha o mu ṅwalisa kha dzimbulungo musi tshelede i tshi bva ha nga ḓo vhuya a ḓi vhonadza na luthihi ngeno hu uri ndi ene we a vha a tshi khou ḽesa tshelede u fhirisa mufumakadzi wa muḓini. Ṋamusi tshiimo tsha mbingano tsho ima nga milenzhe.

4.25 Thundu dza lumalo

Mufumakadzi wa ṋamusi ha tsha ḽelwa thundu yawe nga vhabebi vhawe ngauri ha tsha dzula vhuhadzi u dzula e nḓilani.

Kanzhi vhabebi vha ṋamusi vha ṱanganedza lumalo lwa ṅwana vha mbo ḓi lu vhulunga ḓuluni ḽa masheleni, a vha luḽi u itela musi wa matshelo zwi tshi vhifha vhuhadzi. Mbingano ya ṋamusi a i tsha nga ya mulovha he naho zwithu zwa vha zwi tshi khou konḓa muthu a konḓelela.

Arali ra nga sedza musadzi o malwaho kale nahone a songo malwaho nga masheleni manzhi a nga vha o malwa nga kholomo kana nga masheleni maṱuku, musi ri tshi vhambedza na musadzi o malwaho ṋamusi nga tshelede nnzhi ri ḓo wana hu na phambano ya kutshilele. O malwaho nga tshelede nnzhi u vhonala a tshi tshila vhutshilo ha u siṱa kana u ṱoḓou kwengweledzwa nga u a bviselwa thundu nnzhi. Mufumakadzi o

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

malwaho kale a nga vha o bviselwa thundu kana a songo bviselwa thundu o vha a tshi dzula muṱani wawe naho o vha a tshiṱwa na nḓala tshiṅwe tshifhinga a tshi sevha nga gukulume kana nḓuhu kana thanga dza mafhuri, a tshi vha ane a tshila nga u pala muroho masimuni o vha a sa swikeleli na hune a ri u a humela murahu hayani sa zwine ra khou zwi vhonisa zwone kha vhafumakadzi vha ṋamusi.

Ṋamusi a hu tshe na vho ṋenḓila vha u ya u mala kana u yo tshimbidza mafhungo ngauri vhafumakadzi na vhanna vha ano maḓuvha vha malana nḓilani.

Kale musidzana o vha a tshi ri o funana na munna wawe ha rumelwa vhathu u yo isa thundu dza lu malo nga murahu ha konou bviswa na dzhasi ḽa vho makhulu. Musi zwithu zwo no fhelela, musidzana u a ya a kwasha tshikwashavhengele. O vha a maitele a vhuḓi a kumalele kwa vha kale. Ṋamusi a zwi tshi wanala kana u vha hone ngauri ho ḓala u tshinyana na u ṭahisana. Zwenezwo zwi mbo ita uri u bviseliwa thundu zwa sa tsha vha zwa ndeme.

4.26 Mabammbiri a mbingano

Ṋamusi haya mabammbiri a mbingano ha tsha vha na ndeme kha mbingano ya ṋamusi ngauri o malwaho na a songo malwaho u ḓo wana dzimbuelo dzi fanaho kana dzi eḓanaho nga murahu ha lufu lwa wa munna. Zwenezwo-ha o malwaho nga mabammbiri na a songo malwaho nga mabammbiri zwoṱhe zwi vhuya fhethu huthihi ngauri vha ḓo wana zwi no fana.

© University of Venda

Miṅwe miṱa i vha i na mulalo arali hu saath[illegible] sainiwa. Ha vhuya ha sainiwa, musadzi u thoma u vha na mutsinga, a dzulela u itela munna mutsiko

Arali ra nga lavhelesa kana u sedza kha shango heḽi ḽa ṋamusi ḽine ḽa vha kha luvhilo lu shushaho ri ḓo wana zwauri tshivhalo tshinzhi ndi tsha vhafumakadzi vhane vha ḓa mapholisani kana ha madzhisiṱiraṱa, u pota ṯhalano. Phesenthedzhi nnzhisa u mona na ḽifhasi ḽoṯhe ndi ya ṯhalano ya vhathu vho malanaho nga mabammbiri ngauri u mona na khothe dzoṯhe dza ḽifhasi vhunzhi ha vhafumakadzi na vhanna vha vha vha tshi khou farisa vho madzhisiṱaraṱa hadi hadi ya u ṯoḓou sainulula mabammbiri a mbingano. Tshiṅwe tshifhinga vhukhakhi vhu nga vha ho itwa nga munna nge a si vhuye hayani o eḓela nnḓa kana nga u sa tsha ṯhogomela muṱa zwenezwo zwi mbo ita uri mufumakadzi asitsha kona u konḓelela vhunga mafhungo kana thaidzo dza miṱa ya vhafumakadzi vha ano maḓuvha dzi ambiwa mapholisani a hu tsha kuvhanganywa vho makhadzi na makhotsi muhulu uri vha dzudzanye mafhungo.

Ṋamusi lushaka lwo laṱa maitele alwo e kaleni arali hu na zwo dinaho muṱani vhahulwane vho vha vha tshi dzula na vhaṋe vha mafhungo zwa fhelela henefho tshiṱangani. Ṋamusi a zwo ngo tsha ralo naho muthu a lingedza u farelwa lufhanga a zwi ṯanganedzwi mafhungo a sengwa khothe nga vhathu vhane na vhone zwithu zwavho zwi khou vha balela u zwi dzudzanya. Mabammbiri a mbingano ha tsha vha tshithu kha shango heḽi ḽa ṋamusi. Arali ra nga sedza vhutshilo ha vhathu vha kale vho vha vha tshi tshila zwavhuḓi ngauri vho vha vha sina mabammbiri a mbingano. Naho havha na zwi vha fhambanyaho muṱani vho vha

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

vha tshi dzula fhasi ha dzudzanywa mafhungo arali a swikelela hune a kunda vhatshei vha mafhungo vho vha vha tshi a isa mukomani, mukoma arali a vhona zwauri mafhungo aya a khou mufhira a nga si zwikone ndi fhaḽa ha hune a ḓo vha rumela musanda hune a ḓo haṱulwa hone nga vhakalaha na vhakegulu vha hulwane vho no vhonaho vhutshilo.

Ṋamusi mbingano dza ano maḓuvha dzi khou ṋaṋa u phusukana nga mulandu wa uri vhahaṱuli kana vha tshei vha mulandu khothe ndi vhana vhaṱuku vhane vho tou gudela milayo a vhana tshenzhemo ya zwa vhutshilo, ndi ngazwo khothe vhathu vha tshi dzula vha tshi nga vhusunzi nga mulandu wa mabammbiri ane vhathu vha dzula vho a fara nga zwanḓa.

4.27 Madokotela

Ṋamusi hu na mańwe madokotela ane a khou shela mulenzhe kha mbingano dza ṋamusi nga u vha thutha mihwalo ya vhafumakadzi. Anea madokotela a vhonala a sa neti u ḓi ṱana kha vhathu uri vha tou vha vhone vho makone vha sa zwi lengisiho u zwi shuma. Hone ha u ḓo wana vhunzhi ha zwiimiswa ho nambatedzwa khunguwedzo yeneyo nthihi fhedzi ya u kwasha mihwalo ya vhafumakadzi. Zwenezwo zwi mbo ita uri na a sa takaleliho u dzhena khazwo a mbo ḓi dzhena khazwo zwa u kwasha muhwalo wawe. Vhunzhi ha vhafumakadzi vhane vha tshila nga nḓila iyi yo vhifhaho ngaurali vha fhedza vha songo lalama u ya thambo vha fhedza nga u fa. Tshińwe tshifhinga vhafumakadzi vha

© University of Venda

hone musi vha tshi vho tama zwa muṱa vha fhedza vha sa tsha wana vhana ngauri vha ḓo vha vho vha fhedza nga u vha lunzulula.

Tshiṅwe tshifhinga na vhabebi vha a shela mulenzhe wa u isa vhana vhavho u ita vhutea muṱa vha tshi kha ḓivha na minwaha ya fumimbili, zwenezwo zwi tshinya vhumatshelo ha vhana musi vha tshi yo sala vha tshi yo wana miṱa mbebo i ḓo ri ndi bva vhubvo. Zwenezwo zwi tshinya mbingano dza vhathu.

4.28 Zwigwada

Kha mbingano hedzi dza ṋamusi vhafumakadzi na vhanna vha vhonala vho ḓi khetha u ya nga zwigwada zwo fhambanaho zwine zwa ita uri mbingano i bvelele kana i si bvelele. Vhukati havho hu vhonala zwigwada zwa vho funzeaho vha re na zwavho na zwa vha songo funzeaho vha si na zwavho. Kanzhi vhukati havho vha vha vha tshi khou kuluzana tshiṅwe tshifhinga hu vha hu tshi khou tshiliwa nga u ṱaṱisana, u pikisana, u sa saladzana, u nyefulana, u sa tamelana zwivhuya zwoṱhe hezwi na zwiṅwe zwi vha hone kha zwigwada hezwi zwa vhanna na vhafumakadzi. Vhunzhi ha vhanna na vhafumakadzi vha ṱoḓa u vha vhathu vhane vha takalela u pfi vhaḓivhalea, vhathu vha re na zwavho. Zwenezwi zwi ṱavha muya wa vhuḓikukumusi.

© University of Venda

4.29 Vhanna vhahulwane

Vhanna vhahulwane ṋamusi vha vhonala vha vhathu vha songo dzivhuluwaho nahone vho laṱaho tshenzhemo ya zwa vhutshilo. Ndi vhathu vhane a vha tsha kona u konḓelela a vha tshena mbilu ya tsha vhuhulwane. Vho laṱa vhugala havho a vha tshena vhuḓifari havhuḓi. Havha vhanna vha vhonala vha vhathu vhane a vha tsha kona u ḓi langa vho ḓi balanganya nahone vha vanganya zwithu. Vhoṱhe vha vhonala vha vha lwalaho luambiso, vho netaho nga zwa shango ḽino na u nyamiswa nga zwa vhuno vhutshilo. A vha tsumbo dzavhuḓi kha vhanna vhaṱuku. Vha vhonala vhe vhone vhakwashi vhahulwane vha dzimbingano. Hone arali vha na lupfumo lunzhi lwa tshelede na dzigoloi dza vhuḓi dza maimo vha fhura vhafumakadzi vha vhanna vhaṱuku nga ndaka ine vha vha nayo zwenezwo zwi sia miṱa ya vhanna vhaṱuku i tshi kwashea.

Tshiṅwe tshifhinga vhanna vhahulwane vha funa vhafumakadzi vho lovhelwaho vha tshi ṱoḓa tshelede, musi tshelede yo no fhela muṱa u sala u tshi vho thuthekana.

4.30 Vhanna vhaṱuku

Ṋamusi vhanna vhaṱuku vha ṱoḓou sumbedza uri vha na nḓivho ya u ḓivha zwithu zwoṱhe. A vha na muya wa tsha vhuhulwane wa u konḓelela zwithu miṱani ya hone i nga ya mahunḓwane a hu tandwi lu no fukwa. Vha tshila vha tshi ita zwivhi, vha yelwa nga dziphungommbi. Ngomu havho ho ḓala vengo. Miṱa yavho a i tsha ḓifhelwa. Vhanna vhaṱuku ndi vhone vhane vha khou tshinya mbingano ya ṋamusi ngauri vha fhura

© University of Venda

vhasidzana, vhafumakadzi vhaṱuku na vhahulwane nga zwine vha vha nazwo muthu a tshi zwi vhona a ri zwo lungwa. Miṱa i khou sala i zwisiwana nga mulandu wa luvhilo lwo kalulesaho lwa vhanna vhaṱuku.

Ṋamusi vhanna vhanzhi vhaṱuku vha khou tshila nga vho-matshonise vhane basa na khadi vha dzula nazwo sa vho funzeaho ngeno vha songo funzea. Zwenezwi zwi ita uri muṱa u fogole ngauri tshelede i ḓo vha i tshi khou fhelela ha vho matshonise.

4.31 Vhafumakadzi vhahulwane

Havha vhafumakadzi vhahulwane vha ṋamusi a vha tsha vha tsumbo yavhuḓi ngauri a vha na vhuḓifari havhuḓi. Khavho ho ḓala u luṱanya na u thutha miṱa ya vhaṅwe. Vha vhonala vhe vhanwi vha zwikambi zwine zwa vha ṋaṋisedzela mutshinyalo, vhafumakadzi avha vha ṋamusi vha vhonala vha vhafunzi vha zwiito zwivhi kha vhafumakadzi vhaṱuku. Vha vhonala vhe vha ṋaṋisi vha dzithaidzo miṱani. Khavho hu vhonala hu si na thasululo kha vhafumakadzi vhaṱuku.

Zwenezwo zwa u sa tshila zwavhuḓi ha vhafumakadzi vhahulwane zwi mbo ita uri miṱa ya vhafumakadzi vhaṱuku i si vhe i khwaṱhaho.

4.32 Vhafumakadzi vhaṱuku

Ṋamusi vhafumakadzi vhaṱuku a vha funi vhafumakadzi vhahulwane. A vha pfi vhahulwane vha tshi amba navho nahone a vha sumbedzi khuliso kha zwoṱhe. Vhenevha

© University of Venda

vhafumakadzi vhaṱuku vha vhonala vha si na thonifho na u ṱhogomela vhanna vhavho. A vha tshena lufuno na khuliso kha vhanna vhavho. Ri tshi ḓa kha sia ḽa mbembo vhana vha vho tou anganyelwa uri hu ṱoḓea vhangana. Vhunzhi havho vha vho takalela vhutea miṱa hune ha khou fhedza ho vha hoṱefhadza, vhunzhi havho ho ḓala vhafumakadzi vhane zwine vha tshilisa zwone zwi sia zwi tshi khou thutha miṱa yavho. A vha tsha thetshelesa vhanna vhavho. Ṋamusi vhafumakadzi havha vha vhonala vha tshi khou solisa mbingano ngauri a vha tsha vha tsumbo dzavhuḓi muṱani

4.33 U ṱavhanya u fhurea

Vhafumakadzi vha ṋamusi khavho ho ḓala mafhungo a vhutsilu ngauri arali ha vha na nyimele i si ya vhuḓi a vha lengi u fhurea kana u lingea. Ṋamusi a hu tshena u khwaṱhisana ho ḓala u nyamisana zwenezwo zwa mbo ita uri muṱa u si bvelele. Vhafumakadzi ndi vhathu vhane a vha lengi u fhurea, vha tou pfa zwauri hu na fhethu hune ha khou iswa hone tshelede wa ḓo wana yo no vhannzhi nga murahu ha ṅwedzi ndi u mbo ḓi hwala tshelede yoṱhe ine muthu a vha nayo a i isa ya yo ḽiwa a vha uri o lovhelwa. Zwenezwo zwi humisela muṱa murahu.

4.34 Vhulangi ha munna muṱani

Ṋamusi muṱani hu vhonala hu si tshe na mbofho nahone hu si tshena vhuḓiimiseli. Ṋamusi munna ha tshena maanḓa a vhuvhusi muṱani nahone ha tsha nga muṋe wa muḓi kana

© University of Venda

ṱhoho ya muḓi nga mulandu wa u shaya ngelekanyo. Ṋamusi ṱhoho dza miṱa dzo dzhielwa vhuhosi a dzi tsha vhusa miṱa yadzo nga pfanelo ngauri ṋamusi vhanna vha khou ḓi dzhenisa kha zwikolodo zwine muthu a vho kundelwa na u zwi badela nga mulandu wa u edzisela vhaṅwe zwenezwo zwi mbo ita uri a si tsha kona u langa muṱa wawe ngauri muṱa u langwa nga masheleni uri zwithu zwi tshimbile.

4.35 U hangwela

Ṋamusi munna ha tshena luvalo lwa u hangwela. Zwi a mukonḓela u kanda mupfa a tshi u vhona. Muṱani wawe u tea u vha na vhuḓifhinduleli ha u kona u hangwela. Ṋamusi vhanna vhanzhi ho ḓala vhane vha vhulunga zwithu mbiluni vha zwi phuḓula zwoṱhe zwi tshi dubekana ḓuvha ḽine vha khakhelana.

Vhanna na vhafumakadzi vha ṋamusi khavho ho ḓala u sa hangwelana ndi ngazwo vhaṅwe vha tshi khou lwala na malwadze a u oma muvhili, u thuntshana, u ḓiṋembeledza, u vhulahana nga mulandu wa u shaya u hangwela.

Zwenezwo u hangwelana zwi ita uri vhutshilo vhu vhe havhuḓi muṱani.

4.36 Mvalatswinga

Musi ndi tshi sedza tshiimo tsha mbingano ṋamusi ndi vhona ho ḓala u fara u tshi litsha. A hu tshena mbingano i no tou pfi kheyo. Vhafumakadzi vha khou dzewa vha tshi dzeululwa. Vha u fhaladza mbebo na vhone vho nga ngeno vho vho ḓiṋea nungo. Tshiimo tsha

© University of Venda

mbingano ṋamusi tshi sedzea tshi si tshavhudi ngauri vhukati ha vhafumakadzi na vhanna a hu tshena mbofho yo vha vhofhaho kana yo vhofhiwaho, vha pfa vho netisana muṅwe u a ṱuwa a ya ha hawe.

Ṋamusi ho ḓala u sa kona u konḓelelana ngauri a hu tsha liliwa tshithu sa zwiḽa kaleni he zwithu zwa vha zwi tshi konḓa u wanala. Ṋamusi tshithu tshiṅwe na tshiṅwe tshi a wanala. Ho hu u maanḓafhadzwa ha vhafumakadzi hu vhonala nahone ho shela mulenzhe mbinganoni ngauri vha vha vha vhane vha sa tsha kona u langea. Mulayo na wone a u tsha ḓivha zwine wa ita.

© University of Venda

5. Zwine zwa nga itwa u khwinifhadza vhuimo ha mbingano ṋamusi

Tshiimo tsha mbingano ṋamusi tsho ima nga milenzhe a tshi tsha nga tsha kale, vhathu vha khou dzea vha tshi dzeulula. Mbingano ya ṋamusi i kha luvhilo lwo kalulaho. Muhulwane ha tsha ṱhonifha muṱuku na muṱuku ha tsha ṱhonifha muhulwane. Heyi ndi thaidzo khulwane vhukuma i vhangwaho nga vhanna na vhafumakadzi vhane vha dzhia mbingano sa mahuṋdwane. Vhuimo ha mbingano a vhu tsha tou kunga vhathu zwavhuḓi vhane vha saathu u dzhena mbinganoni vhunzhi ha dzi khomba dzi khou tshelukwa dzi sa athu u malwa fhedzi-ha vha pfa vha sa dinalei ngauri khavho vha na munna ane ha ṱali wa pfunzo na wa mushumo.

Kha heyi ndima hu ḓo ṱalutshedzwa zwine zwa nga itwa u khwinifhadza vhuimo ha mbingano ṋamusi sa izwi mbingano i yone yo hwalaho ḽifhasi ḽoṱhe, zwenezwo zwi nga ṱalutshedzwa nga nḓila i tevhelaho.

5.1 Hu tea u vha na dzingoma

Dzingoma dzo vha dzi tshi ri u lidzwa shango ḽa lala ha vha na vhutshilo havhuḓi ha u ṱhonifhana, u hulisana , u loshana na u khothana. Uri vhuimo ha mbingano vhu dovhe hafhu vhu khwinifhadzee, hu tea u vha na mitshino ya dzingoma dzo fhambananaho dzi tshinwaho nga vhanna na vhafumakadzi sa musevhetho, vhusha, domba, tshikanda na

© University of Venda

muḽa. Yeneyi mitshino ya dzingoma yo yaho nga u fhambana hayo arali ya nga dovha ya vha hone zwi nga ita uri vhuimo ha mbingano vhu khwinifhadzee. Henefha kha dzenedzi dzingoma vhanna na vhafumakadzi vho vha vha tshi khou laiwa ndayo dza u konḓelela na dza u hulisa vhahulwane. U ita ngaurali ho vha u vha fhaṱa uri naho arali vha nga ṱangana na zwi lemelaho vha zwi kone u zwiimela. Vhanna na vhafumakadzi vha ṋamusi a vha koni u konḓelela ngauri a vho ngo dzhena zwikolo zwa dzingoma. Hu tea vho u vha na mitshino ya sialala i ngaho sa tshikona, tshifase, tshigombela na malende. Heyi mitshino arali ya nga dovha hafhu ya vha hone ṋamusi zwi ḓo ita uri tshiimo tsha mbingano tshi vhe khwiṋe ngauri nga kha mitshino nahone hu na ndayo.

5.2 Munna u tea u mala mufumakadzi muthihi

Arali munna a mala mufumakadzi muthihi zwi nga vhuyedzedza mbingano kha vhuimo havhuḓi ngauri mufumakadzi u ḓo lusa nga nungo dzoṱhe u itela u ṱhogomela munna wawe muthihi fhedzi. Ha nga ḓo ita zwa mukale na u mu litshedzela nga u ḓivha uri zwithu zwoṱhe zwo lungama ene. Nahone mufumakadzi u ḓo dzula vhuhadzi hawe ha nga ṱwi e hayani zwi ḓo ita uri a dzule tsini na munna wawe. Arali nangoho munna a tenda u lungama kha onoyo musadzi muthihi zwi ḓo ita uri mbingano i khwaṱhe.

© University of Venda

5.3 U vhinga mufumakadzi ane wa mu funa

University of Venda
Creating Future Leaders

Munna musi a sa athu u dzhena mbinganoni kha a thome nga u bonyolosa maṱo awe zwavhuḓi a tshi khou tshimbila a tshi sedza vhunga na Tshivenḓa tshi tshi ri wa sa tshimbila u ḓo mala khaladzi ngauri maluvha a shango o ḓala na u naka o naka. Munna u tea u tou ḓinangela muthu wawe nga eṱhe ngauri arali a tou nangelwa kana a tou kombetshedzwa zwi ḓo sia muṱa wa hone u songo fhaṱea.

5.4 U vha muthu ane a funa vhathu vha lushaka

Arali mufumakadzi a vha muthu ane a funa vhomazwale, vhokhotsimuhulu, vhokhotsimunene, vhomakhadzi, vhomalume na vhazwala vha lushakani lwa muṱa wonoyo une a vha khawo, zwi ḓo ita uri a pfe vhuhadzi kana muṱani wonoyo hu tshi mu ḓifhela.

Tshiṅwe tshifhinga muṱani wonoyo une a vha khawo ha vha na thaidzo i mu kwamaho lushaka lwoṱhe lu ḓo ima nae lwa mu kuvhatedza lwa lwisana nae u tandulula thaidzo iyo u vhuya u swika i tshi fhela.

© University of Venda

5.5 U vha muthu a fhulufhedzeaho

Arali munna na mufumakadzi vha vha vhathu vha fhulufhedzeaho vha ambaho ngoho i si na ho mazwifhi khayo, tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha khagala vha si tsha dzumbamiselana masheleni na dzipholisi, vha ṱutshela zwa mifarekano vha tshi ita tshithu vha dzula fhasi vha dzudzanya vhoṱhe zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi.

5.6 Muṱa u tea u vha wa vhathu vha no shuma

Ṋamusi arali ra nga sedza vhutshilo kana kutshilele kwa vhathu vha re muṱani une wa shuma ri ḓo wana vha vha vhonalaho vha tshi khou tshila zwavhuḓi. Vha vhonala vhe vho fhaṱaho maḓu mahulu, vhe vha rengaho magoloi mahulu a no ḓura, vhana vha tshi dzhena zwikolo zwa kule zwi no ḓura, vha vha vha ḽaho dzihodelani zwenezwiha zwa u konḓelela havho tshikolo vha vha na mashudu a mushumo zwi mbo ita uri vhutshilo vhu vha lelutshele vha pfe vhu tshi vha ḓifhela. Arali munna na mufumakadzi ṋamusi vha sa shumi zwi amba zwauri a vha nga ḓo swikela kha dzithoḓea dzine vha khou dzi ṱoḓa nga mulandu wa u sa vha na masheleni.

Muṱani munna na mufumakadzi vha tea u vha vhane vha shuma vhoṱhe arali ha vha hu tshi shuma muthu muthihi khavho onoyo u ḓo ḽa muṱodzi u shamani vhutshilo a vhu nga muḓifheli ngauri u ḓo vha a tshi khou tou tshila nga u luvheledza.

Zwenezwo muṱani munna na mufumakadzi vha tea u vha vha shumaho vhoṱhe.

© University of Venda

5.7 Hu tea u vha na zwiimiswa zwa u pfumbudza vhathu

University of Venda
Creating Future Leaders

Vhabebi vha tea u dovha hafhu vha dzula fhasi na musanda uri hu dovhe hafhu hu fhaṱiwe tshivhambo tshine nga khatsho vhasidzana, vhaṱhannga, vhafumakadzi vha dovhe hafhu vha wane ndayo. Nga u tshina ngoma hedzi dzingaho domba, vhusha, tshikanda, tshikona, nga kha ndayo dzine vha dzi wana dzi vha ita uri vha loshe muthu muṅwe na muṅwe muhulwane na musi vha tshi muṋea tshithu vha mu ṋea vho gwadama.

Hu tea u vha na pfunzo dza u laya na u eletshedza kutshilele kwavhuḓi kwo kunaho kune kwa vha mbekanya mushumo ya zwa vhutshilo ine ya vha i hashaho nga zwifhinga zwa maḓuvha a u awela zwine zwa ḓo konadzea u pfiwa nga muṅwe na muṅwe. Arali ha nga vha na mbekanya mushumo dzo raloho ha rambiwa vhathu vha bvaho kha zwiimiswa zwo fhambanaho vhane vha vha na vhukoni ha u eletshedza nga ha kutshilele. Zwenezwo zwo vha zwi tshi ḓo ita uri kutshilele ku shanduke ku vhe kwa khwiṋe. Ṋamusi vhathu vho shanduka vhumuthu vha vho tshila vhutshilo ha phukha vhune hanga ha mmbwa na tshimange. Zwenezwo ha welese kha dzi vhe na mushumo wa u laya na u kaidza kutshilele.

Vhabebi vha tea u dovha hafhu u dovha vha dzudzanya mbekanya mushumo dzo yaho nga u fhambanana dzine dza vha dza ndayo. Ṋamusi arali ra nga lavhelesa matambwa a sumbedzwaho kha thelevishini ri ḓo wana huṅwe hu na zwa pfunzo na husina pfunzo. Arali ra nga sedza kha tshiṱori tsha Muvhango uya nga ha miṱa yo fhambanaho, khayo vha vha vha tshi khou vhangisana. Munna na mufumakadzi vha dzula vha tshi vhangisana

© University of Venda

muṱani hu sala khawo hoyo muṱa u si na vhuyo. Zwenezwoha vhabebi kha vha ṱuṱuwedzane u sumbedza mbekanya mushumo dzine dza fhaṱa miṱa dzine na musi wo dzula u tshi khou dzi lavhelesa ha vha hu na zwine wa vha u tshi khou guda khazwo. Vhabebi vha tea u dovha hafhu vha dzula fhasi vha langana uri hu dovhe hu vhe na gurannḓa dzi ngaho sa wamba, mvelaphanḓa na dziṅwe vho dzine dza vha dzi tshi khou ṱalutshedza mafhungo a zwa dzimbingano uya nga u fhambana hadzo, nahone dzo ṅwalwa nga luambo lwa ḓamuni. Zwenezwo zwi ḓo ṱuṱuwedza vhavhali uri vha vhe na dzangalelo ḽa u ṱoḓou ḓivha zwi re ngomu.

Vhaṅwali vhoṱhe vho pfumbudzwaho vha re na vhukoni ha u laya vha dovha hafhu vha vha na tshenzhemo ya vhutshilo vha tea u vha na vhuḓikumedzeli ha u thusa vhafumakadzi na vhanna vha ṋamusi sa izwi mbalo kati yavho i tshi sumbedza i ya vhathu vha songo dzhenelelaho zwikolo zwa ngoma dza ndayo. Zwenezwo zwi ḓo ita uri tshiimo tsha mbingano ya ṋamusi tshi vhe tsho khwinifhadzwaho.

Hu tea u vha na bugu dza magazini dzo ṅwalwaho nga vhaṅwali vho fhambanaho dzine khadzo dza vha dzi tshi khou amba nga zwa ha mbingano uri musi muthu e khayo u tea u tshila nga nḓila ḓe. Nahone u tea u tshila a tshi tevhedza maga a fhio ane a ḓo ita uri mbingano i vhe ya khwiṋe. Vhanna na vhafumakadzi vha ṋamusi vha vhonala vha tshi khou tshila vho xedza ndayo. Zwenezwo arali ha nga vha na u ṅwalwa ha dzibugu nnzhi dza magazini dzi konadzeaho u swikela kha vhathu vhoṱhe zwi ḓo ita uri tshiimo tsha mbingano tshi vhe tsho khwinifhadzeaho vhukuma.

UNIVEN LIBRARY
Library Item : 20120724

© University of Venda

Dzikerekeni nahone vhafunzi vha tea u vhonala vha vhane vha sa nete u laya miṱa ya vhanna na vhafumakadzi vha ṋamusi ngauri miṱa minzhi ṋamusi i khou lovha nga u shaya ndivho yo laṱa milayo ine ya tea u tevhelwa. Arali nangoho vhahulwane vha zwivhidzo vha fara zwo khwaṱha vha ima kha ngoho vha amba ngoho zwi ḓo lamulela mbingano hedzi dza ṋamusi.

5.8 Hu tea u vha na milayo yo khwaṱhaho

Munna sa ene ṱhoho ya muṱa ndi ene o hwalaho vhuḓifhinduleli hoṱhe ha muṱa ngauri u tea u vhona uri muṱani hu ḽiwe, hu ambariwe, hu ṱambiwe, hu kuvhiwe hu dzheniswe vhana zwikolo, hu lafhisiwe vhana vha tshi lwala. Arali nangoho vhanna vha nga tenda u vha na vhuḓifhinduleli hoṱhe kha dzimbingano dzavho zwi nga fhungudza vhuleme ha tshiimo tsha zwine mbingano ya vha zwone ṋamusi. Arali munna wa muḓi o ralo u tea u thetshelesavho na mufumakadzi wawe, a muṱhonifhavho a muṋea ṱhoḓea dzoṱhe dza u vha mufumakadzi a dzulaho na mufumakadzi tshifhinga tshoṱhe. Zwenezwo zwi ḓo ita uri mbingano i vhe yavhuḓi.

Vhunzhi ha vhanna vha vhonala vha sa takaleli u tshimbila na vhasadzi vhavho , zwenezwo zwi mbo itisa uri vhasadzi vha nnḓa vha sendelele tsini vha tswe mbilu dza vhanna. Arali vhanna vha vha vha na vhuḓinekedzeli tshoṱhe na vhafumakadzi vhavho ṋamusi tshiimo tsha mbingano tshi nga vhuyelela ngonani.

© University of Venda

Mufumakadzi u vhonala na ene a o hwalaho muṱa ngauri u na vhuḓifhinduleli kha mbingano yawe. Uri mbingano ya ṋamusi i vhonale i nga nḓila yavhuḓi mufumakadzi u tea u ṱhogomela munna wawe nga nḓila heyi ya u mubikela zwiḽiwa, u mukuvhela na u mu ainela zwiambaro, u muṱhogomela musi a tshi lwala na u tshimbila nae hoṱhe hoṱhe. Mufumakadzi u na mushumo wa u ṱhogomela vhana u tea u dzula hayani a vhona uri vhana vho wana ṱhoḓea dzoṱhe nga nḓila yone.

Mufumakadzi u tea u vhonala a ane a ṱhogomela mashaka, vho mazwale, vho-makhadzi, makhotsimunene na makhotsi muhulu na vhoṱhe vhane vha dzhena nga mukoto wa muḓi. Arali mufumakadzi wa muḓini a nga kona u ṱanganedza lushaka zwi ḓo ita uri mbingano i takalelwe nga vhoṱhe.

Muṱani hafha hu na milayo yo vheiwaho nga vhahulwane vha tshi itela uri vhutshilo vhu vhonale vhu nga nḓila yavhuḓi. Muṱa wa sa vha na mulayo u langaho vhathu kana u vhofhaho vhathu zwoṱhe zwine vha zwiita zwi ḓo nga zwa mahunḓwane. Mufumakadzi u tea u vhonala a tshi sumbedza ṱhonifho nga u losha, u khotha, u amba wo gwadama , u ṋetshedza zwiḽiwa wo zwi faredzela, u sa kovhelelwa nnḓa, u sa tshimbila na vhathu vha nnḓa vha si vha hayani na zwiṅwe vho. Arali nangoho mufumakadzi a tshila a tshi kona u tevhedza milayo ya vhahulwane mbingano dza ṋamusi dzi nga vha dzi khwaṱhaho.

Muṱa muṅwe na muṅwe u na matshilele awo ngauri na u fana a i fani na zwine vha zwifuna kana u zwi vhenga zwo ya nga u fhambanana, vhaṅwe vha tshila nga u semana, u rwana, u nyala, u funana, u tambudzana, u Solana, u goḓana, u hoyana, u hulisana, u

© University of Venda

ṱhonifhana, u sa nyefula. Ṋamusi arali miṱa ya nga vha na matshilele avhuḓi zwi ḓo ita uri mbingano i vhe yo ṱokaho midzi.

University of Venda
Creating Future Leaders

5.9 Muvhuso u tea u shandukisa miṅwe ya milayo

Hu na milayo minzhi ye muvhuso wa i phasisa ngeno u songo vha na mbonela phanḓa ya masiandaitwa a mulayo wonoyo. Ṋamusi mapalani maṅwe na maṅwe hu vhonala ho nambatedzwa mabammbiri a u thutha mihwalo ya vhafumakadzi. Zwenezwo hu khou vhulahwa madokotela, manese, vhadededzi, mapholisa, vhafunzi, vho khotsi na vho mme, vha u ḓo ranga lushaka lwa matshelo.

Arali zwa u thutha mihwalo ya vhafumakadzi zwa nga imiswa zwi ḓo ladza shango ha vha na vhudziki nahone ha vhewa na mulayo wa uri dokotela ḽifhio na ḽifhio ḽine ḽa tenda u vhulaha malofha maswa a sinaho mulandu u tea u ya dzhele lwa tshoṱhe. Zwenezwo zwo vha zwi tshi ḓo fhungudza vhuaḓa vhune ha khou anda ṋamusi.

Vhana vha ano maḓuvha vha khou dzhena mbinganoni vha na minwaha miṱuku ṱuku nga mulandu wa u gidimela mundende wa vhana. Muvhuso arali wanga vhea mulayo wa uri ṅwana muṅwe na muṅwe uri a dzhene mbinganoni u tea u vha a na minwaha ya (25) fumbili ṱhanu u ya nṱha. Vhanna na vhafumakadzi vha ṋamusi vha khou lovha vha tshi kha ḓi ha vhaṱuku nga mulandu wa u gidimela u dzhena mbinganoni tshifhinga tshi saathu u swika. Arali mulayo wa nga shandukiswa zwi ḓo ita uri lushaka lu lalame.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ṇamusi vhanna vha dzea vha tshi dzeulusaga mulandu wa mulayo u vha tendelaho u mala vhafumakadzi vhanzhi. Ndi ngazwo malwadze o no ḓalesa shangoni ngauri vhunzhi hao a vhangwa nga vhudzekani. Vhanna na vhafumakadzi vha ano maḓuvha vha vhona mbingano hu vhudzekani. Arali mulayo wa nga tenda u shandukisa zwe wa zwi ita wa tendela munna muṅwe na muṅwe a tshi vha na mufumakadzi muthihi nahone o malwa lwa mulayo zwo vha zwi tshi ḓo fhungudza vhunzhi ha vhuaḓa vhune ha khou vha hone ṇamusi.

Vhafumakadzi vha ṇamusi a vha tsha langea vha ita zwine vha zwi funa nga tshifhinga tshine vha funa ngauri mulayo wo vha manḓafhadza tshoṯhe. Vha vho tshila nga nḓila ine vha nga vha vhoṯhe miṯani yavho. Arali mulayo wa nga fhelisa u vha hone ha pfanelo dza vhafumakadzi vhathu vha tshila nga nḓila ya tshikale naho tshanduko ya zwithu i hone zwo vha zwi tshi ḓo khwaṯhisa tshiimo tsha mbingano ya ṇamusi.

Tshiṅwe tshithu tsha ndeme tshe mulayo wa tshi poidza ndi u fhelisa nguda bivhili zwikoloni zwenezwi zwo shela mulenzhe kha holu lushaka luswa lwe lwa ḓo aluwa lu si na mvalo zwenezwo zwo mbo ita uri vha vhe vhanna na vhafumakadzi vho faho mvalo. Arali mulayo wa nga dovha wa vhuedzedza bivhili zwikoloni vhatukana na vhasidzana vha ḓo aluwa vha vha vhanna na vhafumakadzi vha lutanda vhane vha tshila vhe na luvalo.

© University of Venda

5.10 MVALATSWINGA

Shango ḽa ṋamusi ḽi khou ṱoḓa vhanna na vhafumakadzi vho tshaho khofheni vhane vha sa tende u vhuswa nga zwa ḽino shango. Milayo phanḓa ha musi i saathu u rwelwa tshiṱari kha i thome u ya vhathuni vhane vha ḓo thoma u i sedzulusa uri yo tea na u vha langa. U vha hone ha milayo zwiita uri vhathu vha tshile zwavhuḓi ngauri mulayo u vha vhofhaho u ḓo vha u tshi lwa na zwine vha ṱoḓa u zwi tshila.

Lushaka lwa ṋamusi lu khou lovha nga u shaya ndivho. Ho ḓala u tshutshudzana na u pengisana. Zwi vhonalaho zwi si zwa vhuḓi. Ṋamusi shango ḽi vhona u malana ha mbeu dzine dza fana zwi zwavhuḓi ngeno hu maṱula ane a khou vha hone e a vha a siho tshe shango heḽi ḽa sikwa. Zwenezwo ha vhanna na vhafumakadzi kha vha takutshedze vha ime nga milenzhe uri mbingano i kone u vhuyelela ngonani.

5.11 Phendelo

Musi ndi tshi ṱoḓou pendela aya mafhungo ndi khou tama u sumbedza uri u phusukana ha mbingano maḓuvhani a ṋamusi o no andesa nga nṱhani ha mbofholowo ine vhathu vha khou to i gagamisa vhukuma. Honeha arali vhathu vha saathu u ḓi dzhenisa kha zwa mbingano vha tea u wana dzingeletshedzo dzi bvaho kha vhathu vha saathu u dzhena mbinganoni. Vha tea u vha vhathu vhane vha wana dzingeletshedzo kha vhathu vho no vhaho na tshenzhemo ya zwa vhutshilo kana vhathu vho no malwaho kana vho no malaho kana vhahulwane vha zwivhidzo vhane vha vha vhafunzi.

© University of Venda

Hone ha vhathu vha no nga vhaswa vha tea u vha vhane vha tshina dzingoma dza sialala dzne dza nga hedzi dzi tevhelaho tshikanda, domba, misevhetho na mirundu. Vhe vhanevha vhaswa vha ṋamusi vha tea u imbelwa kana u ya vhushani uri vha ḓo kona u wena milayo ya u sumbedza uri vha vhe vhasadzi vhane vha ḓivha dzipfanelo dzavho dza mulṱani u itela uri miṱa yavho i vhe yo khwaṱhaho ine ya sa phusukane sa zwine ra khou i vhoni sa zwone nga nḓila ine ya khou phusukana ngayo ṋamusi.

Hone ha uri mbingano i vhe i vhuyelelaho ngonani, hu tea u humelwa murahu kha maitele a vha kale he vhathu vha vha vha tshi langiwa kana u vhuswa nga milayo ya bivhilini ine ya nga heyi ya uri u songo tswa, u songo vha phombwe, u songo emula nnḓu ya wa hau, u songo vhulaha, u songo amba vhuṱanzi ha u zwifha kha wa hau na miṅwe minzhi. Nga u vha hone ha milayo iyi zwi vha zwi tshi konḓela vhathu u ita zwo vhifhaho ngauri luvalo lwo vha lu tshi ḓo u rovhedza. Arali ha nga tshilwa hu tshi tevhedzwa heyi milayo ye muvhumbi a sika hu nga vha na u bvelela havhuḓi ha mbingano.

Fhedzi ha hu na tshiṅwe tshithu tshihulwane tsha vhuṱhongwa mbinganoni tshine arali vhathu vha nga tshi dzhiela nṱha na zwone zwi nga ita uri mbingano u phusukana hayo hu fhele nga kha u hulisana, u ṱhonifhana, u thetshelesana, u hangwelena, u ambedzana na zviṅwe. Hezwi zwi nga vha hone kana u bvelela zwavhuḓi arali kha munna na mufumakadzi muṅwe na muṅwe ngomu hawe ha vha hu si na vhu nne na u ḓi ḓivha.

© University of Venda

Tshiṅwe tshithu tshine tsha nga ita uri miṱa bvelele zwavhuḓi ndi u sogeledzela kana u khadela vhana kha tshikolo tsha vhana vhaṱuku tsha swondaha hune nga khatsho arali ha nga vhewa na mulayo wa uri a sa dzheniho musi a tshi ya tshikoloni u tea u thoma nga u wana tshigwevho tshawe. Arali maitele aya na ngoho a nga vha a tevhedzwaho, ho vha hut shi ḓo vha na vhudziki na mulalo kha dzimbingano dzoṱhe.

Ṋamusi arali u eḓana ha munna na mufumakadzi zwa nga fheliswa zwi nga sia zwi tshi ṋea vho vhathu vha vhanna tshirunzi na u vha vha ndeme sa izwi vhe vhone vhane vha tea u huliswa.

Hone ha kha zwoṱhe mulayo ndi wone mutheo wa sa vha hone mbingano dzi nga si kone u bvelela kana u ṱoka midzi. Ṋamusi arali musidzana, mutukana, munna, mufumakadzi vha nga tenda u tshila vho vhoxwa nga mulayo zwi ḓo fhungudza kana u fhelisa u phusukana ha dzimbingano miṱani.

© University of Venda

Bird C.E. 1997: Gender differences in the social and economic burdens of parenting and psychological distress. Journal of Marriage and the family.

Bruce B. 1982: Love and marriage ISBN Copyright word of life Publishers.

Christenson N. and L. 1977: The Christian couple printed in the United States of America.

David K. 1999: Marriage and the family. A brief introduction East Carolina University Wadsworth Publishing Company, USA.

Folewy M. 1981: Marriage A Relationship Preparation and fulfilment. London Darton, Longman and Todd.

Grimer M. 1986: Water made wine. A Parish Team Approach to marriage Preparation London: Darton, Longman and Todd.

Guldner C.A. 1997: Marriage Preparation and Marriage Enrichment. The Preventive approach. Pastoral Psychology.

Kromker S. 1994: Preparation for marriage. The evaluation of a Premarital Programme for trinity Baptist Church. Unpublished MA (Social Work) Thesis, University of Port Elizabeth.

La Haye T. 1991: I love you but why are we so different? Eugene, Oregon; Harvest House.

Lamanna M.A. and Riedmann A. 2006: Marriages and families, USA.

Mace D.R. 1972: Getting ready for marriage. Nashville: Abington Press.

© University of Venda

Maswanganyi E. 2009: The Power of love for husbands and wives in marriage Published by Ikon Printers.

Parsons M. 1967: Marriage Preparations. London SPCK.

Robert J.W.1976: will marriage work in Today's world ISBN Southern Publishing Association Kenilworth 7700.

Rollfe D.J. 1983: Toward Better Preparation for marriage. Currents in Theology and Mission.

Rundell M. et al, 2002: English Dictionary for Advanced learners international student edition Printed and bound in Malaysia.

Stample C.D. 1976: The Holy Bible Authorized King James Version Charlotte North Carolina.

Stay T.F. Cass & Co LTD 1968: Cass library of African Studies.

Stevens M. 1986: Preparing couples for marriage. Nottingham : Grove.

Thoms J.L. and Thomas D.M. 1994: Beginning your marriage Chicago: Acta Publications.

Van Warmelo N.J. 1945: Venda Law Part 2 married life Government Ethndo gist in collaboration with W.M.D Phophi author of Venda text Printed in the union of South Africa Pretoria.

© University of Venda